Mustafa Suphi

مصطفی صبحی

ilk yazılar 1.cilt 1908-1910

derleyen ve türkçeleştiren:

Dilek A.Kanat

AMAÇ

MUSTAFA SUPHİ
İLK YAZILAR

AMAÇ YAYINCILIK LTD. ŞTİ.

Amaç Yayınları: 82
Birinci Basım: Eylül 1989

kapak grafik: Turgut AYBARAKIN
kapak fotoğrafı: Nevsâl-ı Milli (Dersaadet, 1330/1914)

ISBN 975-380-004-5 tk
ISBN 975-380-005-3 cl

Dizgi, baskı, cilt: Acar Matbaacılık Tesisleri, Kapak: Ayhan Ofset
AMAÇ, Çatalçeşme sokak 15/1, Cağaloğlu İstanbul (522 11 96)

İLK YAZILAR
1908-1913

(1. cilt 1908-1910)

MUSTAFA SUPHİ

derleyen ve türkçeleştiren
Dilek A. Kanat

İÇİNDEKİLER

Dilek A. Kanat'ın notu 6
Rasih Nuri İleri/Mustafa Suphi'nin İki Aşaması 7
Celal A. Kanat/1908-1913 Dönemi Koşullarında Mustafa Suphi 16
Bütçe (1a) 25
Bütçe (1b) 29
Bütçe (2)/Bütçeyi Hazırlayan Yürütme Gücü 34
Bütçe (3)/Maliye Bakanı 39
Bütçe (4)/Parlamentoda 44
Bütçe Parlamentoda Ayan Meclisi 50
Maliyemizin Genel Dengesine İlişkin 55
Memurculuk 57
Eğitimin Genelleştirilmesi ve Düşüncelerin Aydınlatılması 60
Toplumda Rahatlık Hükümetin Gücüyle Eşdeğerdedir
(Cennet Kılıçların Gölgesindedir) 63
Girit Sorunu 65
Girit Sorunu/Önemli Gelişmeler 69
Girit Sorunu 73
Yanya Eyaletinin Genel Durumu 75
Bulutlar Arasında/Büyük Bir Havacılık Haftası 24 Ağustos 1909, Rene 82
Bulutlar Arasında (2)/Büyük Bir Havacılık Haftası 24 Ağustos 1909, Rene 86
Bulutlar Arasında (3)/Büyük Bir Havacılık Haftası/25 Ağustos 1909 90
Rene'deki Havacılık Yarışmasının Sonu/30 Ağustos 1909 94
Ülkemizde Yeni İstatistiklerin Yayınlanması Dolayısıyla 97
Gündelik Sorulardan: Borçlanma ve Trezoreri 103
Harbiye ve Maliye Bakanları 111
Kusurlarımız ve Fransa'nın Kusurları 118
Meşrutiyet ve Halkın İtibarı/Kredisi 123
Toplumsal İktisat 127
Osmanlı Ülkesinde Tarımsal Kredi/
Osmanlı Ziraat Bankası Üzerine Önemli Bir Rapor 134
Frederic Le Ple/Jean Jacques Rousseau'dan Yüzyıl Sonra 140
Bulgaristanla Ticaret Sözleşmesi 145
Gümrük İşleri/Pratik Bilgiler 150

DERLEYEN VE TÜRKÇELEŞTİRENİN NOTU

Bu kitabın hazırlık çalışmalarında pek çok kişi yoruldu, pek çok kişi bu kitaba emek verdi. Başta Atatürk Kitaplığı çalışanları... Depocusundan salon görevlilerine, aksesyon servisindeki dostlardan fotokopi servisindeki görevliye dek... Hepsinin değerli yardımlarını gördüm. Milli Kütüphane'nin mikrofilm servisi çalışanları da ilgi ve desteklerini esirgemediler. Bunlardan başka, çalışmanın düşünsel yönden işlenmesine de birçok kişinin değerli katkılar yaptığını belirtmem gerek. Bunlar arasında, Türkçe yazıma dönüştürülmüş metinleri fotokopileriyle satır satır karşılaştırma işini tek başına sabırla yürüten Sayın Turgut Aybarakın'ı unutmak mümkün değil. Aynı şekilde, sayın Zeki Coşkun da, tüm metinlerin karşılaştırılmasına katılarak büyük bir yardımda bulundu. Günlerce süren bu çalışmayı zevkle sürdürdü. Araştırmacı-yazar sayın Asım Bezirci, M. Suphi'nin gözümden kaçan kimi makalelerini bulmam ve türkçeleştirme konusunda yol gösterdi. Sayın Rasih Nuri İleri kitabın son durumunu gözden geçirerek, engin tarih bilgisiyle önemli katkılar yaptı. Ve eşim, sayın Celal A. Kanat, bu kitabın hazırlanmasındaki yükün hemen hemen yarısını omuzladı.

Bütün bu dostlara, vazgeçilmez katkı ve yardımlarından dolayı teşekkür etmenin burada benim için zevkli bir görev olduğunu belirtmeliyim.

Son olarak, kitapta kullanılan yönteme de değinmem gerekecektir.

Yazılar Osmanlıcadan günümüz Türkçesine aktarılırken, olabildiğince, yazarın söyleminin korunmasına özen gösterilmiş, tümce yapıları ancak çok gerekli durumlarda değiştirilmiştir. Bunun, günümüz okuru için bir sorun oluşturabileceğini bilmekle birlikte, metinlerin otantik söylemi ancak böylelikle korunabilmiştir.

Yine bu aktarışlar sırasında, özellikle yabancı kökenli sözcüklerin günümüz Türkçesiyle yazılması sonucu doğması olası yazım hataları dikkate alınarak, bu tür sözcükler tek-tırnak içinde gösterilmiştir.

Metinlerde yer almasında zorunluluk görülen kimi sözcükler eğik çizgiler içinde metne eklenirken, özgün metinde zaten yer alan ya da anlamdaş olarak kullanılan sözcükler parantez içinde belirtilmiştir.

Dilek A. Kanat

MUSTAFA SUPHİ'NİN İKİ AŞAMASI

Türkiye Komünist Partisi kurucusu, gazeteci, iktisatçı, profesör Mustafa Suphi ne gariptir ki tanınmayan, hatta hakkında yurt içinde ve dışında çok yanlış, bazen taban tabana çelişkili izlenimlere yol açan bir kişidir. Kırk yaşından genç iken öldürülmüş olması bir şey kanıtlamaz, örneğin Fransız devriminin unutulmaz kahramanı Robespierre Mustafa Suphi'den iki yaş küçükken öldürülmüştür ancak hakkında ciltler dolusu bilgi bulunmaktadır, yazıları, demeçleri, her eylemi apaçıktır. Onun da hayranları ve de azılı düşmanları vardır, ancak ikisi de sınıfsal tutumlardır, nedenleri apaçıktır.

Mustafa Suphi ise bugün, Türkiye'mizde hâlâ tanınmamaktadır. Hakkında çıkan bazı kitaplar, isminin geçtiği birçok kitap ve dergi olduğu halde bu böyledir. Yurt içinde ve dışındaki taraftarları veya objektif, namuslu yazarlar bile bugüne dek onun hakkında çok çelişkili şeyler yazmışlardır; bunlar ise Robespierre'de olduğu gibi sınıfsal önyargılardan değil, inceleme eksikliklerinden ve bunlara dayalı peşin hüküm alışkanlığımızdan kaynaklanmaktadır. Robespierre bir sınıf için "bozulmayan, doğruluktan ayrılmayan" anlamında "l'incoruptible" diye adlandırıldığı halde, karşı sınıf için "kana susamış canavar" olarak tanımlanmaktadır.

Mustafa Suphi hakkındaki yargı hataları ise peşin yargılara dayanmaktadır ve aynı sınıfsal kökenden doğmaktadır. Oysa 1914 yılında yayımlanan "Nevsal-ı Osmani" yani "Osmanlı Yıllığı" adlı kitabın 191'inci sahifesinde yılın ünlüleri arasında yer almakta ve hayat hikâyesi anlatılmaktadır. Böyle olunca yukarıda sözünü ettiğimiz çelişki nereden gelmektedir? Bu değerlendirme yanlışının kökeni gayet açıktır, kısa ve dopdolu yaşamında iki ayrı dönem bulunmaktadır: 1908-1913 dönemi ile 1916-1921 dönemi. Aslında bu iki dönem de doğru dürüst incelenmiş değildir, çelişki de bundan doğmaktadır. Son dönemini bilenler bu dönemdeki davranışlarının kökenini Paris'deki tahsil yıllarında aramaktadırlar ve bu döneme ait yakıştırmalarda bulunmaktadırlar; bütün hata buradan doğmaktadır. Evet, açıkça söyleyelim ki, Mustafa Suphi'nin yaşamında belirgin iki

aşama vardır, davranış biçimleri, dürüstlüğü, atılganlığı, aşırı cesareti değişmemiş olan Mustafa Suphi'nin iki yaşam dönemi vardır ve bu iki dönem arasında koca bir tarih çağı yer almaktadır; kapitalizmin, emperyalizmin rakipsiz olarak dünyaya hâkim olduğu Birinci Dünya Savaşı öncesi çağ ile Sovyet Devriminden sonra dünyanın iki ayrı sosyal düzene bölünmüş bulunduğu, emperyalizm ile sosyalizmin karşılaştığı 1917 sonrası çağı. Böylece konu yerine oturmuş bulunuyor; biz artık hayalimizdeki Mustafa Suphi'yle değil, dopdolu bir hayat yaşamış bulunan, çelişkili, iki dönemi kapsayan, iki dönemde de sözünü söylemiş olan, dünyadaki çağ atlayışı ile gelişen bir Mustafa Suphi ile; gerçek, etten kemikten, iki dönemde de saygın bir kişi ile karşı karşıyayız.

Önümüzdeki kitap -eksiklikleri ile- bu iki Mustafa Suphi'nin ilk dönemini konu olarak alıyor, kendi yazıları ile ilk dönemdeki kişiliğini, ideolojisini dile getiriyor. Eksiklikler dediğim, Türkiye'mizde kütüphanelerin durumu, yirminci yüzyılın gazete ve dergilerinin derli toplu, tam bir koleksiyonunun bulunmayışı, imzasız veya takma adlı yazıların saptanamaması, köklü zorunlulukları bir yana, dilimizin genç kuşaklar tarafından anlaşılamayacak ölçüde değişmiş bulunması ve sesli harfi bulunmayan, apayrı bir imlası olan Osmanlıcanın yarattığı güçlüklerden doğmaktadır. Hele konu yabancı kelimeler olunca güçlüklerin çapını belirtmek için bir tek örnek vereceğim. Mustafa Suphi kendi döneminde ünlü olan, bugün için unutulmuş bir iktisat profesöründen söz etmektedir, yeni harflere bu ismi çevirenler, haklı olarak "Le Revabuligo" demişlerdir, oysa profesörün ismi "Leroy-Beaulieu" olacaktı. Benim kuşağımdan olup iktisat kitapları okuyanlar bu ismi doğru okuyabilirler, belki de atlayıp okuyamazlar; oysa Rens uçak yarışındaki pilotların ismi söz konusu olunca ben bir Bleriot'yu çözebildim diğerleri olduğu gibi kaldı, şüphesiz 1909 Fransız magazin dergileri bulunup karıştırılabilse öteki isimlerin de doğrusu saptanabilir.

Mustafa Suphi'nin, söylenenin aksine Sovyet Devriminin öncesinde sosyalist olmadığını *T. K. P. Gerçeği* kitabımda ilk olarak ben belirtmiştim, bunu da *Hak* gazetesinde 1912 bütçesi hakkındaki yazısını yayımlamakla kanıtladım (1976). Kerim Sadi dostum ve sonra Mete Tuncay aynı tezi savundular. Oysa Suphi'yi, Jaurés'in hayranı, hatta Fransız Sosyalist Partisi üyesi yapanlar da olmuştu. İşte bu çalışma, 1909-1913 dönemindeki Mustafa Suphi'nin yazılarını derlemekle, onun o dönemdeki gerçek kişiliğini ve düşünsel yapısını meydana koymaktadır. Bunu yaparken önsözünde aynı dönemde Mustafa Suphi'nin politik mücadelesini dile getirmek bana düştü. Ve şüphesiz Mustafa Suphi'yi iki ayağı üzerine oturtmak için Sovyet Devrimindeki ve TKP kuruluşundaki rolünü aynı önsözde ele almam gerekecektir. Artık bundan sonra araştırmacılarımıza önemli bir görev düşmektedir, o da Mustafa Suphi'nin Sovyetler Birliği'ndeki yazılarının, demeç ve mektuplarının derlenmesi ve yayınlanmasıdır.

"Nevsal-ı Milli" ve "Nevsal-i Osmanî"deki, 1914 yılına kadarki özgeçmişini olduğu gibi sunalım:

"Mustafa Suphi Bey 1299 (1883)'da Giresun'da doğmuştur. Babası eski Konya Valisi Ali Rıza Beyefendi'dir(*). Anneleri Samsun eşrafından şehir reisi Halil Hilmi Efendi'nin kızı Memnune Hanım'dır. Ailece asıl memleketleri Samsun'dur.

"İlk tahsilini Kudüs ve Şam'da, lise tahsilini Erzurum'da, yüksek tahsilini Hukuk Mektebi Şahanesi'nde ve Paris Siyasi Bilimler (Science Politique) Okulu'nda tamamladı. Avrupa'ya eski dönemde gitmiş ve İnkılap'tan bir buçuk yıl sonra(**) dönmüştür. Siyasi Bilimler'den diploma almak için tez olarak "Osmanlı Memleketlerinde Tarım Kredisi Teşkilatının Bugünü ve Geleceği" konusunu inceleyip yazmış, tezi jüri heyetince kabul edilmiştir. Sözü geçen tez 1911 yılında Fransa'nın Güney Tarım Kredisi Kongresi'nde de incelenmiş ve sonradan Roma Uluslararası Tarım Enstitüsü toplantısında okunmuş ve yayınlanarak ödüllendirilmiştir. Mustafa Suphi Bey Avrupa'daki seyahatleri sırasında *Tanin* muhabirliği yaptığı gibi, Servet'i Fünun ve *Hak* gazetelerinde de yazmıştır. Son yıllarda ise Yüksek Ticaret Okulu'nda hukuk bilgileri, Yüksek Öğretmen Okulu'nda ve Galatasaray Lisesi'nde iktisat okutmuştur. *'Sosyoloji nedir?'* ve *'Uygarlaşma Görevi'* isimleri ile biri çeviri biri telif iki eseri yayımlanmıştır. 1912 yılında Türkler'in milli gelişmesine hizmet etmek emeliyle bazı milletvekilleri, öğretmenler ve yazarlar ve bilinen kişilerle "Milli Meşrutiyetperver" Partisi'ni kurmağa teşebbüs etmiş, aynı kişilerle fikirlerini yaymak için *"İfham"* gazetesinin müdürlüğünü yüklenmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine kendisi, ortağı eski Kütahya Milletvekili ve başka kişilerle resmi ve özel işlerinden alınarak Sinop'a sürgün edilmiştir." (1914)

Bu özet hayat hikâyesini vermemizin nedeni, yayın tarihidir. Mustafa Suphi sürgündedir, ancak daha yurdundan kaçmamıştır ve Osmanlı devleti daha savaşa katılmamıştır, bu nedenle de objektifliğinden şüphe edilemez.

Bu hayat hikâyesinde önemli bir eksik vardır, o da kendisinin, Selanik'te toplanan gizli İttihat ve Terakki Kongresi'ne Anadolu delegesi olarak katılışıdır. (İttihatçı Dr. Nazım'ın Cavit Beye 15.4.1921 günlü mektubu, *TKP Gerçeği*, s. 29-30) İttihatçılara göre İktisat Vekili yapılmadığından partiden ayrılmıştır, ancak bu bir söylentiden ileri gitmemektedir. Gerçek şudur ki yazılarında da görüleceği gibi Maliyeci Cavit Bey'i sonuna kadar desteklemiştir. Ferit (Tek) ile *İf-*

(*) Ali Rıza Paşa iken terfi ederek Beyefendiliğe yükselmiştir; ondan sonraki rütbe Vezir Paşa rütbesidir.

(**) 1910

ham gazetesini yayımlamış ve Milli Meşrutiyet fırkasının kurulmasına (5 Temmuz 1912) katkı yapmıştır. Bu partinin kurucuları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın bakanlarından, Ferit (Tek), Câmi (Baykurt) ile Akçoralı Yusuf Bey gibi tanınmış kişiler de bulunmaktadır. Parti programında yer alan "Siyaset'i İktisadiye" bölümü ile Mustafa Suphi'nin yazıları arasındaki ilişki bu bölümün kendisi tarafından yazıldığı izlenimini doğurmaktadır.

Bu dönemdeki yazılarına gelince, çevirisini yaptığı Bouglé bir burjuva sosyoloğu, bir Durkheimcidir. Bir ekonomi profesörü olan Mustafa Suphi'nin yazılarında sosyalizmden çok az söz edilmektedir. Elimizdeki yazılarına göre bu konudaki değerlendirmelerini sıralayalım:

Le Ple'nin, "burjuva nitelikte olduğu için varolan özgürlüğü değersiz sayan sosyalistlerin durumu gülünçtür" tümcesini aktaran M. Suphi hemen sonra şu yargıda bulunmaktadır: Le Ple uygulamalı toplumbilimde büyük bir düşünür, eşsiz bir yaratıcıdır. (*Serveti Fünun* 5 Ocak 1911)

Grev hakkında ise: "Sosyalistlere gelince, bunlar iyi, kötü her sonucuyla grevi kendi tarih felsefelerinin en büyük öğesi olarak düşünmüş ve bulmuşlardır. Fikrimize göre, sosyalistlerin sorumsuzluk kuramını kabul etmemekle birlikte... grev hakkının kendi niteliğine uygun bir sınırı olmak ve bu hak dolayısıyla genel yararı ve düzeni zedelememek gerekir. Bu konuda getirilecek yasal kayıtları bütünüyle kabul ederiz..." Mustafa Suphi grevi şartlı olarak desteklemektedir ancak şunları da söylemektedir: "Kendi fikirlerimize uygun olmayan kimi durumları da gözlemlemekten uzak değiliz. Örneğin grevin gereksiz yere giderek artması doğru değildir. Çünkü 1906 istatistikleri Fransız işçilerinin yararına olduğu halde, sakınılmaz ve kimi ihtilalci kışkırtmalar ile elde edilecek grevler sonucunda, aksi durumun ortaya çıkması olasılık dışı değildir. ... (Grevlerde) Fransa ve Almanya'daki bu ilerlemeyi sosyalistlerin ve konfederasyonların ihtilalci girişimlerine bağlamak gerekir. Toplumsal bakımdan bu duruma ne denli üzülünürse..." (Serveti Fünun 19 Mayıs 1911)

"Sosyalizm varlık ve gönencin, ya da tersine, yoksulluğun ve yokluğun kişiler arasında eşit biçimde bölüştürülmesi taraftarı olarak ortaklığın bilinen ve kabul edilmiş sınırlarını aşıyor." ... "Karl Marks'ın Londrada kurduğu 'İşçi Enternasyonali'nin az zamanda Avrupanın her tarafında ihtilalci yankılar uyandırması", hele Komün'den sonra baskı yasalarına yol açtığını belirten yazısı. (*Serveti Fünun* 30 Haziran 1911)

İngiliz Trade-Union'ları hakkındaki yazısında: "Kuşkusuz bugünkü İngiliz işçi örgütlenmesi sosyalizm ekolüne yönelik bir örgüt değildir; belki bir sınıf örgütüdür. Fakat ileride şimdiki durumu koruyabilecek midir?.. (Paul Pic'in görüşüne göre) Trade Unionizm er geç sosyalizm yolunu tutmak zorunda kalacaktır." (*Serveti Fünun* 4 Ağustos 1911)

Ve nihayet *"Sosyalist Akımlar"* yazısında:

"İşte bu nedenle, şimdiki olaylarla toplumsal temelleri yok olmaya mahkûm sayarak toplum biçimini her ne suretle olursa olsun değiştirmeye -gelecekteki biçimi, ancak yıktıktan sonra belirlemek iddiasında olan sosyalizm gibi belirsiz bir toplumsal doktrine- taraftar olmaktansa varolan ve doğrulanan 'toplumsal kötülüklerin' giderilme çarelerini aramak akla daha yatkındır." ... "Gerçekten de sosyalizm, yalnızca, toplumun huzurunu bozmaya yönelik bir hareket olması bakımından incelenmeye ve araştırılmaya değer değildir," diyecek kadar ileri gitmektedir. (*Hak* gazetesi 2.5.1912)

Bu uzun alıntılar sanırım ki (1909-1913) dönemi hakkındaki sosyalistlik iddialarını tamamen yok etmektedir. Şunu da belirtelim ki, o dönemde, yani 1917 Devrimi'nden önce Türkiye'de sosyalizm üzerine doğru dürüst bilgisi olan hiç bir düşünür yoktu. Belki Sadettin Celal Antel bu yargının dışında bırakılabilir. Fransa'da sosyalizm ile ilişkileri olan Dr. Refik Nevzat ve daha sonra Dr. Şefik Hüsnü de sayılabilir. Örneğin dönemin önemli düşünürü Celal Nuri'nin kütüphanesinde *Kapital* (cilt I, Deville özeti) ile *"A Survey of Socialism"* (1929)'dan başka bu konuda kitap bulamamışımdır. Fransa'da ise marksizmden ilk söz eden iktisat profesörü, Mustafa Suphi'nin ve babamın hocası Charle Gide'dir ve o dahi ancak Kapital'in birinci cildini bilmekteydi, bu konudaki görüşleri çok yüzeyseldi. Bu nedenlerle sosyal savaşımlarla değil de iktisatla uğraşan Mustafa Suphi'nin bu durumu yadırganamaz.

Şimdi Mustafa Suphi'nin iki döneminde de hâkim olan diğer bir yönü üzerinde durmak gerekir. Kişiliği açısından bence çok önemli olan bu yönü konusunda, bakınız Refii Cevat Ulunay ne diyor: "Bir gün Sinop'ta bir toplantıda bulunduğu sırada, oranın Jandarma Bölük Komutanı olup sürgün arkadaşlarıma karşı zulüm ve eziyetin en dehşetlilerini uygulamakla zevk alan Yüzbaşı Muhsin Efendi'yi, her zaman elinden bırakmadığı ağır bastonuyla bir güzel ıslatmıştı... Mustafa Suphi oniki arkadaşı ile birlikte Sinop'tan İstanbul'a gönderildikten sonra Muhsin yine eziyet ve incitmesini artırmış ve yine zulüm ve işkenceye başlamış iken onun yeniden Sinop'a iadesini haber alır almaz ne yapacağını şaşırmış." İşte bir gazetecilik ve sürgün arkadaşının değerlendirmesi. Bunları okuyunca Rusya'da Beyazlara karşı savaşımını, yurda dönüşüne kadarki yaşamını normal karşılamak gerek; Suphi aynı Suphi'dir, ancak tek fark klasik iktisat tahsili yapmış olan bu önemli kişinin Rusya'da, sürgün yıllarında, ihtilalin teori ve pratiği ile karşılaşması, bir ilim adamı ciddiyeti ile doktrini okuyup özümlemesidir; Suphi artık eski *İfham, Hak, Vazife* gazetelerinin ilerici yazarı değildir, bir marksist-leninist militandır, bir liderdir.

Mustafa Suphi'nin küçük bir tekne ile arkadaşlarıyla birlikte Karadeniz'e açılması, Sinop'tan kaçışı başlıbaşına bir serüvendir, bunu Ahmet Bedevi Ku-

ran'ın kitabında ayrıcalıklı olarak okumak olanağı var. Ancak kaçan grup Rusya'ya vardıktan sonra ayrılır, büyük çoğunluk Batı memleketlerine sığınır, Suphi ise Rusya'da kalır, savaş çıkınca da Sibirya'ya sürülür.

Kendisi neden Rusya'da kalmış, örneğin tahsilini yaptığı Fransa'ya gitmemiştir. Burada Suphi yoldaşın karakterinin değişmez diğer bir tarafını sezinlemekteyim. Suphi *"Vazife-i Temdin"*i yazan milliyetçi, emperyalizme düşman bir Türk aydını, bir Osmanlı valisinin oğludur. İttihat ve Terakki'nin 1911 "gizli" Selanik Kongresi'nde Anadolu delegelerindendir. Az sonra İttihatçılarla arası açılır, milliyetçi, hatta Türkçü bir parti kurar. İşte Rusya'da kalışının sırrı bence buradadır; Mustafa Suphi'de, o dönemde çökmekte olan memleketin birçok aydınında olduğu gibi Türkçülük, hatta Turancılık diyesim geliyor, ideolojisi vardır. Rusya ise o dönemde "esir Türklerin" memleketidir. Daha birçokları gibi Rusya'yı yeğlemesi bence buradan kaynaklanıyor. Sonraki tutumu da bence bunu kanıtlamaktadır. Zaten Bedevi Kuran'ın ifadesi açıktır: "Suphi Bey Kafkasya'ya giderek orada bir gazete yayımlayacaktı". Böylece Mustafa Suphi'nin tavrında çelişki değil gelişme vardır. Bu noktaya yeniden değineceğiz.

Artık Mustafa Suphi'nin kısa yaşamının ikinci kısmına, onu tarihe maleden önemli kısmına geldik. Birinci Dünya savaşının ilanı, Türkiye'nin savaşa katılması, sürgün ve onun çalkantılarından sonra Bolşevik Partisi, Sovyet 7 Kasım 1917 ihtilali, iç karşı devrimle savaşlar dönemi, dış müdahale. Bütün bunlar ve de hiç unutulmamalı, İstiklal Savaşımız, Mustafa Suphi'nin yaşamının en önemli dönemini, ikinci dönemini oluşturmaktadır. Bu dönem için Mustafa Suphi'nin ölümünden hemen sonra (16 Temmuz 1921) Tatar lideri ve Mustafa Suphi'nin savaşım arkadaşı Sultan Galiev'in yazısını özetlemekle yetineceğim (*Mustafa Suphi ve Yoldaşları* Güncel Yayınları 1977):

"Savaş tutuklusu olarak önce Sibirya'ya, sonra Kırgızistan'a (Uralsk) gönderildi. Ekim devriminden sonra Moskova'ya gelen Suphi yoldaş *CENTROMUSKOM*'da enternasyonal propaganda bölümünü oluşturdu. Yani Müslüman Komiserliğinde çalıştı, Doğu halkları şovenizmine karşı burada savaştı. Kısa sürede Türk savaş tutukluları için *"Yeni Dünya"* isimli bir haftalık sosyalist dergi çıkardı, bu çevrede sağlam bir Türk marksistleri çekirdeği oluştu. Kazan'ın düşüşünden birkaç hafta önce 5. Sovyet Tüm Rusya Kongresi'ne Müslüman delegesi seçildi. Girişimi ve yönetimi altında, isyan eden Çekoslovak savaş tutsaklarına karşı Türk savaş tutsaklarından bir alay düzenledi. Türk sosyalistlerinin Tüm Rusya Konferansı'nın taslağını hazırladı; orada Rusya KP tüzüğü ile aynı olan tüzüğü tek bir komünist örgütte birleşmeyi sağladı. Türk Hükümeti(*) buna karşı gelmekteydi, hatta provokasyonlar düzenledi. Ayrıca Müslüman İşleri Komiseri

(*) Osmanlı hükümeti.

Molla Nur Vahidov'un, Kazan'da Çekoslovaklar tarafından öldürülmesi durumu güçleştirdi. Çekoslovaklar tarafından yakılan "Müslüman Bilim Enstitüsünü" yeniden kurup Tatarlar ve savaş tutsakları ile parti çalışmalarını sürdürür. Eylül 1918'de Tatar yazı ve alfabesini basitleştirir, sosyalist öğrenimi yaygınlaştırmaya çalışır. Askeri faaliyetleri bu arada sürmektedir. Suphi Yoldaş *NARKOMİNDEL*'ce 1918'de Moskova, Petrograd ve diğer kentlerde enternasyonal mitinglerde faal olarak yer alır. 1919 Mart'ında Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresine katılır (Konuşmasının metni Mete Tunçay'ın kitabındadır 199-202. S.). Kırım alınınca Enternasyonal tarafından orada görevlendirildi. *"Yeni Dünya"* gazetesini oraya taşıdı, RKP Bölge Komitesi üyesi ve Tatar Bürosu Başkanı oldu ve kısa zamanda büyük bir otorite kazandı. Beyazlarla çarpışan Kırım Tatarları ve Türk işçilerinden oluşan Enternasyonal Doğu Alayı'nı kurdu. Kiyef civarında Petliyura ve Denikin'in kuşatma çemberini yarabildi. Oradan Türkistan'a, Samara'ya gitti ve orada çalıştı, Azerbaycan'da Sovyet rejimi kurulunca oraya geçti. O sıralarda Taşkent'te Enternasyonal Propaganda bürosu başkanı idi. Bakü'ye geldiğinde İttihatçıların yönetiminde kurulan bir Türk Komünist Partisini (Şuralar Fırkası)bulur ve onların sözümona komünist örgütlerini tasfiye eder. Ondan sonra Türkiye'deki komünist işçi grup ve örgütlerinin birleşmesi için çaba gösterir. Türk sol sosyalist partileri ile ilişkiler kurar. Bakü'de Türk Komünist Örgütleri Kongresi'ni Eylül ayında toplar ve TKP'yi kurar (Bakü Kongresi). III. Enternasyonali tanıyan sol sosyalist parti (TSİÇF) TKP'ye katılır. Türk Sosyal Demokrat Partisi üyeleri de TKP'ye katılırlar. Mustafa Suphi Merkez Komitesi Başkanı seçilir. Anadolu'ya kaydırılacak bir Türk alay oluşturulur." diyor Sultan Galiev. (*Zizn Nasyonal Hostey* dergisi 16.7.1921)(*)

Sonrası bazı karanlık noktalar taşımakla birlikte artık bilinmektedir. Ancak bundan önce birkaç noktayı vurgulamak gerekiyor. Yukarıda da sözünü ettiğim Mustafa Suphi'nin yurtsever yönünün sonuna dek devam ettiğini vurgulamak gerek. Ancak Mustafa Suphi'nin bu yurtseverliği ile komünistliği çelişki halinde değil, aksine birbirini tamamlayan unsurlardır. Önce bir olay: Zeki Velidov (Z. V. Toğan) hatıratında Lenin'le görüşmesini, Lenin'in kendisine merkezde görev vermek istediğini açıklar (*Hatıralar*-1969). Hatta Lenin'e *"Materyalizm ve Ampiriokritisizm"* kitabından söz ettiğinde, benim yazdığımı nereden biliyorsun, takma isimle çıkmıştı, yanıtını aldığını da açıklamaktadır. Zeki Velidov Sovyetler Birliği'nden kaçmaya karar verince TKP'de ve Mustafa Suphi'de saklandığını açıklamaktadır. Evet, Başkırdistan Cumhurbaşkanı ve Komünist Partisi üyesi iken Bolşeviklere sırt çevirince soluğu Mustafa Suphi'nin yanında alıyor. Bu bir. İkincisi Mustafa Suphi'nin Atatürk'e mektupları. Kasım 1920 günlü

(*) M. Suphi öldüğünde Sultan Galiev Stalin'in yakını ve önemli bir parti üyesidir. Yazıdan anlaşıldığı gibi M. Suphi, Galiev'in sekreteri olmamıştır.

mektup bu bakımdan çok önemlidir. Ermenilere karşı yapılan Doğu hareketinde Suphi Mustafa Kemal Paşaya yardımcı olmakta, Azerbaycan'a giden Ankara temsilcisi Memduh Şevket Bey'le Stalin'i tanıştırıp konu hakkında rapor vermede, Dr. Fuat Sabit'in olumsuz hareketlerini haber vermede, TKP'nin emperyalist devletlere karşı verilen savaşta BMM hükümetine desteğini belirtmektedir. Az sonra Mustafa Suphi arkadaşlarıyla Türkiye'ye hareket edecek ve öldürüleceklerdir.

Mustafa Kemal Paşa için bu dönüş zamanı çok terstir, çünkü arada bazı olaylar olmuş bulunmaktadır. Önce Alman devrimi gerçekleşmemiş ve de Sovyet orduları Varşova önlerinde yenilgiye uğramışlardır, böylece bolşevizmin dünya çapında yayılma olanağı şimdilik yok olmuştur. Sonra da İngilizler BMM Hükümetini Londra'ya görüşmeye davet etmişlerdir, zahmetsiz bir barış olanağı doğmuştur, bunun ön koşulu ise Türkiye'nin Sovyetler'den ve komünistlerden uzaklaşmasıdır. Böylece zamanlama ters düşmektedir, oysa az sonra Londra Konferansı başarısızlığa uğrayacak, savaş şiddetlenecektir.

Bu objektif çerçeve içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın asıl önem verdiği husus, BMM'nin, yani kendisinin kontrolunun dışında hiç bir hareketi istememesi, her hareketin Milli Kurtuluşu geciktirebileceği kanısı idi. Ondan Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı bazı olumsuz halk hareketlerini öngörmekte idi. Ancak asıl tehlike bu değildi, tehlike eski İttihatçılardan doğmaktaydı. Mustafa Suphi 1911 Selanik kongresinden sonra onlarla hasım durumuna girmişti, iki kez Sinop'a sürülmüştü. Sovyet Devriminden sonra ise Enver Paşa ve bazı arkadaşları, ne kadar çelişkili olursa olsun, Anadolu'ya dönebilmek için Sovyet kartını oynamak istemişler, hatta komünist görünümlü bir parti kurmuşlardı. Bunların oyununu bozan, ümitlerini kıran Mustafa Suphi oldu. Hatta Bakü Şark Milletleri Kongresi'nde Enver Paşa'yı şahsen konuşturmadı, onu tasfiye edebildi. Oysa Trabzon onların elindeydi, İttihatçıların yurda dönüşü planladıkları merkezdi. Teşkilat'ı Mahsusa (Enver'in gizli servisi) orada güçlü idi, hatta Müdafaai Hukuk derneğinin başında adamları bulunmakta idi. Öte yandan şu da unutulmamalı ki, Mustafa Suphi ve yakınlarının bir kısmı Trabzonlu, Giresunlu, Karadenizli idi.

Oysa Trabzon'a varış çok elverişsiz şartlarda oluyordu; Erzurum valisi Deli Hamit Bey ve Karabekir Paşa'mn hazırladıkları plana göre Suphi ve arkadaşları Erzurum'a aleyhlerinde bir halk gösterisi tertip edilerek sokulmamışlar, oradan Trabzon'a kadarki yolda da halkın onlara düşmanca davranması sağlanmıştı. Hatta, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını satan, Merkez Komitesi eski üyelerinden olup aslında Enver'in Teşkilatı Mahsusası'ndan olan Mehmet Emin ve Süleyman Sami beyler Kars'ta ondan ayrılmışlar, Bayburt'ta sözde hastalanarak iki yüzbaşı

gruptan ayrılmış, Nedim Agâh ve Yakup beyler, son anda yapılan tertibi Yahya Kaptan'dan haber alan Veteriner Yüzbaşısı Abdülkadir'in kardeşi Maçka'da Abdülkadir'i gruptan ayırmayı başarır. Geri kalanların hepsi öldürülecektir. Yine belirtelim, Karadenizli olan şehitlerin birçoğu gelişlerinden akrabalarını haberdar etmişlerdir, partilileri haberdar etmişlerdir. O kadar ki Trabzon'da büyük bir karşılama töreni yapılmıştır. Rus konsolosu bunların arasındadır, öğrenciler yolun şehre girdiği caddenin kenarında sıraya girmişlerdir, bunu da sonradan Bakan olan Tahsin Bekir Balta'dan öğrenmekteyiz. Karşılayanlar arasında Hıfzırahman Raşit Öymen de vardır, kendisi öğretmen okulu öğretmenlerindendir. Yani Suphi ve arkadaşları şehre girebilseler olaylar tam tersine dönüşebilirdi. Oysa, o da Enver'in Teşkilatı Mahsusasından olan Yahya Kaptan bu hazırlıkları bilerek tertibatını şehrin dışında almış, yolu Değirmendere'de kesmiş ve Suphi'leri şehre sokmayarak doğrudan doğruya Buhti iskelesine götürüp ağır hakaretlerle bir motora bindirip yola çıkarmıştır. Tertibin arkasında Müdafai Hukuk başkanı Barutçuzade Ahmet Efendi (Faik Ahmet Barutçu'nun babası) bulunmaktadır. Motor hareket ettikten sonra Suphi ve arkadaşları, Ankara'ya gidecek yola, İnebolu yoluna sapılmayıp Batum'a doğru gidildiğini görünce gemiyi ele geçirmişler, ancak daha güçlü bir gemi ile arkalarından yetişen, Molla Bey, kabadayılardan Faik ve arkadaşları hepsini denize atmışlar, öldürmüşlerdir. Olay budur, Ankara hükümeti büyük bir olasılıkla konunun böyle kapatılmasından fazla üzüntü duymamıştır.

Bunları söylerken bir konuyu daha açıklamak gereklidir. Türkiye'de o dönemde sosyalist bir devrimin objektif şartları yoktu, işçi sınıfı yok denecek kadar azdı. Fakat İstiklal Savaşımız dönemini inceleyenler çelişik bir olgu ile karşılaşırlar, Sovyet Devrimi bütün dünyada olduğu gibi, hatta yakınlığımız ve yakın ilişkilerimizden dolayı Türkiye'de derin bir yankı uyandırmıştır. Savaşın emperyalist dünyaya karşı verilmesi, Sovyetler'le düşmanımızın aynı olması sonucu Türkiyede o dönemde yerden bitercesine komünist atılımlar yükselmekte idi. Atatürk'ün ilk kurduğu partinin legal "Türkiye Komünist Fırkası" olması bir rastlantı olamaz; Bolu Ağırceza reisi Ziya Bey'den, Samsun Hukuk İşleri müdürüne, Gaziantep kahramanı şehit Şahin Bey'e kadar hepsinin komünist olması bir rastlantı olamaz, ancak yine de objektif şartların yokluğu her şeye rağmen o dönemde ağır basan olgudur.

Suphi yoldaşın menkıbesi bu çerçeve içinde yer almaktadır.

Rasih Nuri İleri

1908-1913 DÖNEMİ KOŞULLARINDA MUSTAFA SUPHİ

Bu derlemede Mustafa Suphi'nin 1913'de Sinop'a sürülmezden önce yazdığı yazı ve çalışmalar yer alıyor. M. Suphi'nin daha sonraki politik kişiliğini ve etkinliklerini bilen okurlar için, bu yazılarda dile getirilen kimi görüş ve düşünceleri ilk bakışta anlamak zor olabilir. Ne var ki, kişiliğin oluşumu kendi toplumsal-ekonomik ortamı içinde değerlendirildiği ve o dönemde, görece kısa bir zaman diliminde yaşanan Birinci Dünya Savaşı, çeşitli yerel ve bölgesel çatışmalar, 1908 Devrimi, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na götüren emperyalist baskı ve sömürü çabaları ve kuşkusuz 1917 Büyük Ekim Devrimi gibi büyük toplumsal hareketlerin kişilik belirleyici ve dönüştürücü etkileri gözönüne alındığı zaman, bu evrimin sanıldığı gibi olağandışı bir olgu olmadığı, büyük aykırılıklar içermediği kolayca görülebilecektir. Burada önemli olan, baştan beri M. Suphi'nin -çok kategorik olmasa ve güçlü bilimsel temellere oturmasa bile- demokrat, yurtsever ve kararlı bir antiemperyalist tutumu korumuş olmasıdır. Bu özellikleridir ki, onun daha sonraki gelişmesi için görece elverişli ve sağlam bir zemin yaratmıştır.

Ayrıca, burada hesaba katılması gereken bir nokta daha vardır ve bu da, 1900'lerin başlarındaki ekonomik, toplumsal ve politik gelişme düzeyiyle Osmanlı ülkesinin "işçi sınıfı önderliğinde, her tür baskı ve sömürüye karşı, ulusal ve toplumsal kurtuluş için devrimci bir savaşım"ı kendi gündeminde tutmamasıdır. Marks'ın ve Engels'in işaret ettikleri gibi, insanlık her zaman, çözebileceği, çözmesi için yeterli koşulların ufukta belirdiği sorunları "sorun" olarak ele almıştır. Dolayısıyla, böylesi bir çözümün nesnel ve öznel koşullarının henüz ortada bulunmadığı bir dönemde ne M. Suphi'nin, ne de başka bir kişinin bu tür bir sorunu bilimsel temellerde gündeme getirmesi ve çözüm yollarını belirlemesi olanağı vardır.

İşte, bu sunuşun kaleme alınmasının temel nedenlerinden biri, ülkenin o zamanki durumunu genel hatlarıyla özetleyerek, bu yargıya haklılık kazandırmak olacaktır. Öte yandan, böylesi bir tarihsel özet, okurların o dönemin politik

ve tarihsel olaylarını bir kez daha anımsamasına ve M. Suphi'nin yazılarındaki çözümlemeleri de bu olaylar bağlamında değerlendirmesinde yardımcı olmak görevini de görebilir.

★

Önce, 1908-15 döneminde ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve ekonomik durumu ve bununla bağıntılı olarak da, işçi sınıfının var oluş ve gelişme dü zeyini saptamak gerekecektir.

Bu yılların Türkiye'si (genelde Osmanlı ülkesi) tam bir tarım ekonomisi temeline dayanmaktadır. Cari fiyatlara göre GSMH içinde tarımın payı 1907'de yüzde 52, 1913'de yüzde 47'dir(*). Ticaret ve devlet hizmetlerinin payları da, ilgili yıllara göre sırasıyla, yüzde 8.5-9.7 ve 6.2-8 arasındadır. Az çok "imalat sanayi" diye adlandırılabilecek olan ekonomi kesiminin göreli ağırlığına gelince, bu 1907'de yüzde 10'u, 1913'de yüzde 11.5'i aşmaz.

Göreli değerler itibariyle çok zayıf olduğu anlaşılan sanayi kesimi, mutlak değerler itibariyle de bundan farklı bir nitelemeyi hak edecek durumda değildir. 1915 yılında, ülke sanayiinin yoğunlaştığı, adeta toplandığı Batı Anadolu ve Trakya'da yapılan bir sayımda, en az 10 işçi çalıştıran ve makine kullanan, ya da makine kullanmayan, ama en az 20 işçi çalıştıran işyerleri sayısı 282'yi aşmaz. Bu tür işyerlerinde 14 bin (Kıvılcımlı'ya göre 16 bin) işçi çalışmaktadır. Toplam işçi sayısının ise 50 ile 75 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Bu işçilerin çalışma koşullarının son derece kötü olduğu kolayca kestirilebilir. Karanlık, havasız, rutubetli bina ve yapılarda, zaman zaman da açık havada, güneş altında ve çok pis koşullarda olmak üzere, günde 9-12 saat çalışma olağandır ve bu, çoğu kez 14 saati bulur. Henüz yeni yeni oluşmakta olan ve bütünüyle "kendiliğinden sınıf" olma sürecinin ilk aşamalarını yaşayan işçi sınıfı kıyı kentlerde toplanmıştır, küçük ölçekli sanayiin özelliklerine uygun olarak, dağınıktır, küçük birimler halindedir, örgütsüzdür ve proleter niteliklere henüz sahip değildir. Köylü kökenli olmak, tarımsal üretim ve yaşamla şu ya da bu biçimde bağlantılı bulunmak, sanayi, maden ve inşaat alanlarındaki çalışmayı çoğu kez "köydeki iş"e ek bir çalışma gibi görmek onun sınıf anlayışını derinden etkilemektedir. "Sanayi" denilebilecek işkollarının ve işyerlerinin bile, günümüz anlamında sanayi özelliklerinden çok uzak olduğu da belirtilmelidir. Tahtacılık, dericilik, toprak işleri, vb. türü işler de bu sınıflama içindedir. Ve 1915 yılı verileri, işçilerin yalnızca yüzde 2.4'ünün kimya, yüzde 11.2'sinin kâğıt sanayii alanların-

(*) Pazar ekonomisinin geri düzeyi ve istatistik yöntemlerinin güvenilirlikten uzak olması nedeniyle, bu yüzdelerin gerçekte çok daha yüksek olduğu varsayılabilir.

da, geri kalanının dokumacılık, tahtacılık, debbağcılık, toprak işleri ve gıda imali alanlarında toplandığını gösteriyor.

Dağınıklık, örgütsüzlük ve beceri düzeyinin düşüklüğü, buna karşılık, yoğun bir baskı ve sömürü koşullarının yaşanması sonucunda, işçi ücretleri son derece düşüktür. Kıvılcımlı, işçi gündeliğinin 1913'de 4 ile 17.5 kuruş arasında değiştiğini yazarken, Boratav aynı yıl ortalama işçi ücretinin 13.3 kuruş olduğunu belirtmektedir. Oysa, T. Çavdar, daha yüzyılın başlarında bile asgari gündelik geçinme bedelinin 20 kuruş olduğunu belirterek, işçilerin asgari geçim koşulları altında yaşamaya zorlandığını da söylememize olanak sağlar.

Bununla birlikte, 1913-15 yıllarında toplam üretim değerinin yüzde 13 yükseldiği, işçi sayısının ise yüzde 18 düştüğü bilinmektedir. Bu dönemde üretim değeri artışına denk düşecek bir ücret artışı gözlenmediğine göre, üretim değeri içinde işçilik payının büyük ölçüde düşmüş, yani artı değer oranının büyük ölçüde artmış olduğu rahatça öne sürülebilir. Nitekim, yüzyılın başlarında, genel mal fiyatlarında -kuşkusuz işgücünün fiyatı dışında- düşme değil, yükselme vardır. 1905 yılında 94 olan *Economist* Toptan Eşya Fiyatları Endeksi, 1910'da 106'ya, 1914'de 119'a yükselir (aktaran: V. Eldem).

Bu koşullar, yalnızca yeni yeni oluşan işçi sınıfını değil, kent ve kırın öbür çalışan katmanlarını da olumsuz etkiler.

Çalışan insanların sırtındaki baskı ve sömürünün önemli nedenlerinden biri ülkede emperyalizmin tırmanması ve bunun getirdiği sonuçlardır. Üretilen değerlerden aslan payı emperyalizme gitmekte, bu mekanizma ise, çalışan kesimin daha ağır bir sömürü çarkına itilmesine yol açmaktadır.

Her şeyden önce, 1881 Muharrem Kararnamesi ile kurulan emperyalist haraç mekanizmasını, Düyunu Umumiye'yi anımsamak gerekir. Bu kurum tuz ve tütün tekelini, damga resmini, balıkçılık ve alkollü içkilerden alınan vergileri, ipek öşrünü, Doğu Rumeli vergilerini kendisine bağlamıştır ve tam anlamıyla yabancıların denetimi ve yönetimi altındadır. Dönüşümlü olarak Fransız ve İngiliz temsilciler başkanlığındaki, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya-Macaristan, İtalyan, Osmanlı ve Osmanlı Bankası temsilcilerinden oluşan bir kurulca yönetilen Düyunu Umumiye'de, Osmanlı temsilcisinin gerçekte "yalnızca istişari bir statüye sahip olduğu" bilinmektedir (Z. Y. Hershlag). Bu kurumun 20'den fazla kentte bürosu vardır, toplam 720 şubesi bulunmakta ve 200'ü yabancı olmak üzere, 5000'den fazla personel çalıştırmaktadır. Ülkede adeta "devlet içinde devlet" görünümündedir: Gelirlerin önemli bir bölümünü toplamak, dağıtmak ve ekonominin ağırlıklı kesimlerini, dış ticareti ve dış ilişkileri -dolaylı ve dolaysız yollarla- yönetmek, yönlendirmek hep bu kurumun yetkisi içindedir. Osmanlı borçlarına karşılık olarak el koyduğu devlet gelirleri, zaman geçtikçe azalmak bir yana,

daha da büyümektedir: 1882-83'de 2.2 milyon lira iken, 1908'de 3.9 milyona varmıştır.

Aslında, emperyalizmin temel amacı, borçlandırma yoluyla ülke üzerinde denetim sağlamak ve yönetimi etkilemek, sonuçta, ülke ekonomisini ve politikasını bütünüyle kendisine bağlamak, ülkeyi bir yarısömürge durumuna getirmektir. Ve bu amaç önemli ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla, dış borçların büyümesi ve denetimden çıkması kendiliğinden gelişen bir süreç olarak algılanmamalıdır. Ülke ekonomisinin çarpık yapısıyla, eşitsiz ticaret ilişkileriyle, yabancı sermayenin etkinlikleriyle ve bunlara karşı direnemeyecek ölçüde zayıf olan üretici güçlerin var oluş ve örgütlülük düzeyiyle, burjuvazinin zayıflığı ve "modernleşme" anlayışıyla bağlantılı bir süreçtir bu.

Borçlanmanın ve ekonomik dengesizliğin önemli bir öğesi olarak dış ticaret açıklarının büyümesi bu dönemin karakteristik özellikleri arasında yer alır. 1900 yılı baz alınarak yapılan bir hesaba göre, dış ticaret açığının 1908'de 145'e, 1910'da 229'a, 1913'de 226'ya vardığı görülmektedir. Açık bütçe uygulaması "olağan" bir nitelik kazanmıştır: 1912-13 yılındaki bütçe açığı 11.4 milyonla çok yüksek bir düzeye varmıştır.

Bu açıkları kolay yoldan kapatmak için sürekli iç ve dış borçlanmaya gidilir ve bu uygulama, açıkları daha da büyütmekten başka bir şeye yaramaz. Ş. Pamuk, 1914 yılında Osmanlı dış borçlarımn 160 milyon sterline ulaştığını yazmaktadır. Burada, dış borç faizinin en az yüzde 10, çoğu kez de yüzde 12 ve daha fazla olduğu not edilmelidir. O nedenledir ki, Birinci Dünya Savaşı'na dek olan dönemde Avrupa mali sermayesi Osmanlı'ya verdiği borçların yaklaşık 2 katını (anapara ve faiz ödemesi olarak) geri alabilmiş ve Osmanlı'yı hâlâ daha büyük bir borç yığını altında bırakabilmiştir. Sonuçta, Osmanlı maliyesi öyle bir duruma girmiştir ki, Dünya Savaşı öncesinde olduğu gibi, yalnızca borç ödemeleri ile askersel harcamalar bütçenin yüzde 60'dan fazlasını yutmaktadır.

Osmanlı dış borçlarımn dağılımı ve gelişimi, yüzyılın ilk 14 yılında ülkenin bu yolla nasıl bağımlılaştırıldığı konusunda net bir düşünce üretmeyi kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede, Almanya'nın payının anılan dönemde yüzde 12'den yüzde 20'ye, Fransa'nın payının yüzde 45'den yüzde 49'a çıktığı, İngiltere'nin payının ise yüzde 11'den yüzde 7'ye indiği söylenebilir.

Bu olgu, dış ticaret alanındaki gelişmelerle birlikte düşünülmelidir. 1900-12 döneminde Osmanlı dış ticaretinde Almanya'nın payı (değer olarak) yüzde 585, Fransa'nın payı yüzde 8, İngiltere'nin payı yüzde 6 ve Avusturya-Macaristan'ın payı da yüzde 44 artmıştır. Öğretici bir nokta da, yüzyıl başında Osmanlı

dış ticaretinde görece önemsiz bir yere sahip olan ABD'nin bu dönemde ağırlığını yüzde 332 oranında artırmış olmasıdır.

Veriler, dış borçlanma ile dış ticaret eğilimleri arasında net bir koşutluk olduğunu anlatıyor.

Yabancıların Osmanlı ekonomisine sızmasının, onu denetim altına almasının bir yolu da yabancı sermaye yatırımları olmuştur. Birinci Dünya Savaşına dek olan dönemde, ülkedeki yabancı sermaye varlığının 75 milyon sterlin olduğu bilinmektedir. 1914 yılındaki duruma göre, yabancı sermaye en fazla demiryolları (yüzde 63) ve bankacılık (yüzde 12) alanlarına yönelmiş, buna karşılık, sanayi alanına pek itibar etmemiştir (yüzde 5). Bu verileri aktaran Ş. Pamuk, 1902-13 zaman diliminde ülkeye yılda ortalama 3.3 milyon sterlinlik net bir sermaye girişi gerçekleştiğini, oysa borç ödeme ve faiz miktarının 4.8 milyonu bulduğunu belirtmektedir.

Osmanlı ülkesinin bir yarısömürge durumuna getirilmesi sürecinde, ulusal ekonominin çökertilmesi ya da bir eklenti, bir payanda özelliği kazanması için emperyalizm ve işbirlikçileri az çaba sarfetmediler. Dolayısıyla, söz konusu koşullarda emperyalizm ile ulusal kalkınma güçleri arasındaki çatışmalardan biri ve başlıcası, ekonomiyi korumaya yönelik önlemler alınması ile bu önlemlerin bütünüyle kaldırılması arasında yaşanıyordu. Bu açıdan, özellikle 1908 Devriminden sonra korumacı eğilimlerin güç kazandığını söylemek olanaklıdır. Ne var ki, bu eğilimler ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşama geçirilebildi. Çünkü, savaş ülkenin dış etkilere karşı direnebilmesi için bir bakıma elverişli koşulları da beraberinde getirmiş oluyordu.

Yine de, bir bütün olarak alındığında, ulusal nitelik taşımaya eğilimli burjuva katmanları emperyalizm karşısında henüz çok zayıftılar. Yerasimos'un Indzhikyan'dan aktardığı verilere göre, 1912 yılında bile ülkede iç ticaretle uğraşan Türklerin oranı yüzde 15'i, sanayi ve zanaatlarla uğraşan Türklerin oranı da yüzde 12'yi aşmamaktaydı. Kıvılcımlı, 1908 yılındaki toplam şirket sermayesi içinde yerli sermaye oranının yüzde 3'ü geçmediğini bildirmektedir (bu oran ancak 1918'de yüzde 38'e çıkabilecektir). Yine aynı yıl, ülkedeki büyük yabancı sermaye miktarı 14.3 milyon iken, yerli büyük sermaye 495 bin lirayı aşmaz. Steinhaus, çok daha kategorik bir dil kullanarak, 1910-12 yıllarında ülkede Türklere ait tek bir işletme bile bulunmadığını, Türklerin bu kuruluşlarda yalnızca göstermelik olarak ve ismen yer aldıklarını yazar.

Böylesi bir ortamın emperyalist etki ve sızma için adeta bir "sera" niteliği taşıdığını kestirmek için çok şey bilmek gerekmiyor. O yüzden, iktisatçı Boratav'ın, 1908-13 dönemini "ulusal nitelikte bir kapitalist yönelim"le nitelemesi ve bu dönemde, bu yönde köklü dönüşümlerin yapılamamış olduğunu belirtmesi

yerindedir. Ne 1909-13 yılları arasında kurulan 51 anonim şirket, ne de 1913 yılı sonlarında çıkarılan Teşvik-i Sanayi yasası ve bu yasayla, sanayicilere bedava fabrika arsası verilmesi; makine, hammadde ve yarımamul mallar için gümrük ayrıcalıkları ve bağışıklıkları getirilmesi; vergilerin taksitlendirilmesi ülkede bağımsız bir sanayiin, bağımsız bir ekonominin, bir "milli iktisat"ın kurulmasına yetecek ve bu yöndeki girişimler kısa zaman sonra başarısızlıkla sonuçlanacaktır.

İşte, 1908 Devrimi, bir bakıma bu nedenlerle ve dürtülerle koşullanmıştır. Ne var ki, kararlı bir önderlikten yoksundur, halktan kopuktur. V. I. Lenin'in deyişiyle, bir halk devrimi değildir. Burada, "halk kitlelerinin büyük çoğunluğu, etkin ve bağımsız olarak, kendi politik istemleriyle belirgin biçimde yer almamıştır."

1908 Devrimi ve bunun itici gücü olan İttihat ve Terakki, en azından başlangıçta, net bir perspektiften uzaktır. Sınıfsal bir tabanı yoktur ve ulusal bir burjuvazi yaratarak bunu sağlamaya çalışmaktadır (Kara Kemal'in şu sözleri bu bakımdan çok ilginçtir: "Biz hangi sınıfa dayanacağız?.. Böyle güçlü bir sınıf Türkiye'de var mı?.. Bulunmadığına göre, biz neden yaratmayalım?")

Sağlam bir tabanı ve sınıf bağlantıları olmaması, üstelik uluslararası emperyalizmin pek çok amaç ve hesabının kesiştiği bir yörede etkinlik göstermesi bu örgütün, daha baştan, birçok gizli örgütün ve odağın etki alanına girmesini getirir. İttihat Terakki'nin tabanında ve yönetim kademelerinde mason örgütlerinden devrimci demokrat akımlara, İngiliz emperyalizminin kesin etki alanındaki Mısır yönetiminden Taşnaksutyan (Ermeni) örgütüne, Türkçülerden sol eğilimlere dek sayısız farklı yönelim ve çizgi etkinlik içindedir. Ülkede kararlı bir anti-emperyalist akımın bulunmaması, işçi sınıfı hareketinin çok genç olması ve örgütsüz durumu da İttihat Terakki'yi olumsuz etkiler. Ulusal akımlara ve azınlıklara karşı uygulanan ayrımcılık, tehcir, mala el koyma, vb. etkinlikler ile işçi ve köylü hareketlerine karşı (daha sonra çok daha net bir görünüm kazanan) baskı ve sindirme politikaları İttihat Terakki'nin halktan büsbütün kopmasına katkı yapar; onun, bir emperyalist gruba karşı ötekisine yanaşmasıyla bağlanır.

Kuşkusuz, örgüt içinde yabancı sermaye hayranlığını öne çıkaran, Avrupa kapitalizminin ülkede kapitalizmi geliştirmeye yardım edeceğini varsayan ya da açık işbirliğine yönelen öğeler de vardır. Örneğin, sonraları Bayındırlık ve Maliye bakanlıkları yapacak olan Cavid Bey, "tüm yeni ülkeler(in) ancak yabancı sermaye yardımıyla ilerleyebileceğini" yazar.

Halktan kopukluk ve sağlam bir perspektiften yoksunluk başka alanlarda da kendisini ortaya koyacaktır.

Selanik günlerinde desteklenen devrimci belgilerin yerini, 1908'den sonra düzen ve sükûnet çağrıları alır. 1908 yılının ikinci yarısında tütün, demiryolu, ga-

zete, tramvay, kömür, maden, pamuk ve yük taşıma işçilerinin girişti̇ği hak arama eylemlerine karşı kolluk kuvvetleri sürülür. Eylül ve Ekim'de antigrev yasalar çıkar.

Vergi vermekte zorlanan, artık savaşa gönderecek kimsesi kalmayan köylüler sürekli baskı ve terörle karşılaşırlar.

Balkanlar'daki ulusal-devrimci hareketlerin bir zamanlar geniş desteğinden yararlanmış olan İttihat Terakki yönetimi, 1908'den sonra, giderek bu hareketlere sırt çevirir ve onları ezmeye yönelir. Meşrutiyet ilanı yeterli bir eşitlik ölçütü olarak sayılır ve ulusal sorun çözülmüş kabul edilir.

Bütün bunlar, doğal olarak, bir zaman sonra İttihat Terakki'nin sert bir toplumsal muhalefetle karşılaşmasını getirir. Buna karşılık, İttihat Terakki yönetimi de baskıyı arttırarak, işi siyasal cinayetlere dek götürür.

Buraya dek söylenen şeyler, o koşullarda sosyalist bir seçeneğin reel olmadığını, bunun ne nesnel, ne de öznel temellere sahip bulunduğunu göstermektedir.

Bundan sonra, okuyucuların olaylar zincirinin bütününü daha iyi görmesi ve M. Suphi'nin tutumundaki değişikliğin nedenlerini daha açık seçik değerlendirebilmesi için, kısa bir tarihsel gezinti gerekecektir.

Önceden de söylediğimiz gibi 1908 Devrimi, ne bu devrimi iten güçler açısından, ne de bunlarla bağlantılı olan sınıfsal dengeler bakımından kararlı bir yönetim üretebildi. Bu devrimi izleyen bir yıl içinde beş hükümet işbaşına geldi ve gitti! Bunlar, hep eski dönemin devlet adamlarından oluşuyordu ve İttihat Terakki henüz kendisini ön plana çıkarmış değildi. Buna karşılık, Mecliste çoğunluğu oluşturuyor ve böylece, kendisi aşınmadan hükümetleri büyük bir baskı altında tutabiliyordu. İttihat Terakki'nin bu dönemdeki amacının, kadrolarını hazırlayarak ve yayarak devlet mekanizmasını ele geçirmeye hazırlanmak, ancak bu gerçekleşinceye dek çokbiçimli, çoksesli bir görünüm sunmak ve bu arada da, devlet aygıtında kendisine karşıt olan öğeleri yıpratmak olduğu sezilmektedir.

Bu ilk dönemde İttihat Terakki karşısında Ahrar Fırkası gözükmekle birlikte, bu muhalefetin de çokyönlü olduğu ve sol partilerin de zaman zaman bu muhalefetle birlikte davrandığı söylenebilir.

Gelişmeler, İttihat Terakki'nin politik erke birden gelmekten çok, adım adım tırmanmayı seçtiğini anlatmaktadır. 1910 yılında kurulan Hakkı Paşa hükümetinde İttihat Terakki'nin konumunun daha da güçlenmesi bunun bir belirtisi sayılabilir: Bu hükümette Talat Bey İçişleri, Mahmut Şevket Paşa da Harbiye (Savaş) Bakanı olarak yer almaktadır.

Ancak, bu sürecin pürüzsüz ve kesintisiz gitmediği de belirtilmelidir. Bu pürüzler karşısında İttihat Terakki yönetiminin eski "kestirme" yollara başvurma çabası, Bosna-Hersek olaylarıyla, Bulgaristan'daki bağımsızlık hareketiyle, Girit sorunuyla, iç ayaklanmalarla da birleştiğinde, bir yandan İttihat Terakki içindeki çatlaklar büyümeye, öte yandan, toplumda ona karşı muhalefet yayılmaya yüz tutar. 1911 yılında, İttihat Terakki meclis grubunda da bir ayrışma patlar (Hizbi Cedid). Harbiye Bakanı M. Şevket Paşa'nın bu grubun yöneticisi Miralay Sadık'ı İstanbul'dan uzaklaştırmayı reddetmesi bunalımı derinleştirir ve belki de, M. Şevket Paşa'nın trajik sonuna katkı yapar. Sonuçta, İttihat Terakki İstanbul ara seçimlerini yitirir. Ve aynı yıl Ekim ayında Hürriyet ve İtilaf Partisi kurulur. İtalya Trablus'a saldırır. Hükümet baskılar karşısında istifa eder. Trablus'un İtalya tarafından ilhak edilmesinden yararlanarak Meclisi feshetmeye yönelik İttihat Terakki girişimlerine karşı yükselen muhalefet sonucunda, hükümet çekilmiş ve yeni kurulan hükümet de, Meclisin feshi için gerekli çoğunluğu sağlayamamıştır. Meclis ancak Padişah kanalıyla feshedilir ve Tevfik Fikret, buna karşı "Doksanbeşe Doğru" isimli ünlü şiirini yazar. Kurulan yeni mecliste İttihat Terakki artık çoğunluktadır ve bu, son derece antidemokratik bir seçim sistemi yardımıyla sağlanabilmiştir. Artık muhalefet susturulmuştur.

Savaş gerekçesiyle ilan edilen sıkıyönetime karşı giderek güçlenen tepkiler, Arnavutluk'taki çete eylemleriyle ve Halaskâr Zabitan grubunun oluşmasıyla birlikte, yönetimi sıkıştırmaya başlar ve bu da, İttihat Terakki içindeki iç ayrışmaları hızlandırır. Harbiye ve Bahriye bakanları istifa ederler. Ardından da hükümet çekilir. Bu istifalarda, başka şeylerin yanısıra, emperyalist gruplar karşısında ortak bir tutum geliştirememe ve etki çekişmesi de büyük bir rol oynamıştır.

1912 Temmuzunda kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti, muhalefetin kimi öğelerinin de burada yer alması nedeniyle "Büyük Kabine" diye adlandırılır.

Ancak bölgede savaş bulutları yoğunlaşmakta, çatışmalar derinleşmektedir. Sonunda, 30 Eylül 1912'de Birinci Balkan Savaşı patlar. Bu kargaşada *Tanin* kapatılır. Artık İttihat Terakki koşulsuz, sınırsız, muhalefetsiz bir erk peşindedir. 1913 Ocak ayında Babıali basılır ve M. Şevket Paşa hükümete getirilir. Bunu Haziran ayındaki komplo izler ve M. Şevket Paşa öldürülür. Bu kanlı komploda İttihat Terakki'nin, doğrudan bir rol oynamamış olsa bile, olaya bilerek göz yumduğunu, en azından olayı önceden haber aldığı halde engellemediğini ve böylelikle, hem M. Şevket Paşa'dan kurtulmayı başardığını, hem de muhaliflerini bütünüyle temizleme olanağı kazandığını düşündüren belirtiler vardır.

Sonuçta, Enver ve Talat Paşaların ve Cemal Bey'in de yer aldığı yeni hükümet kurulur. Milliyetçi-şoven eğilimler körüklenir, ulusal burjuva yaratma çaba-

ları artarken, Alman emperyalizmiyle ilişkiler yoğunlaştırılır. Dünya Savaşı fırsat bilinerek kapitülasyonlar kaldırılır, kimi reformlar yapılır ya da tasarlanır. Bütün bunlar halktan kopuk, dayatmacı bir mantıkla yapıldığı ve farklı amaçlara koşulduğu için, gereken sonucu bir türlü vermez ve güdük kalırlar. Savaş zenginleri türer, karaborsa yaygınlaşır, kıtlıklar başlar, insanlar savaş boylarında nedenini anlayamadıkları şeyler uğruna, katılmayacakları amaçlar için kırdırılır.

★

Bütün bu gelişmeler, Mustafa Suphi'nin önceleri İttihat Terakki'ye eğilim duyduğu halde, daha sonra neden ondan koptuğunu ve ona karşı direndiğini de herhalde açıkça göstermektedir. Araştırmacı R. N. İleri'nin de belirttiği gibi, bu ayrılışın kişisel hesaplarla ilgisi yoktur ve bunu kanıtlayan veriler ortadadır.

İşte, bu derleme, geliştirilmeye açık olan bu durumuyla bile, Mustafa Suphi'nin, henüz bir sosyalist olmamakla birlikte, bir yurtsever, bir demokrat olduğu döneme ilişkin yazı ve çalışmalarından önemli bir bölümünü içererek, onun politik ve düşünsel kişiliğinin evrimini yansıtmaktadır. (R. N. İleri, bu derlemeye yazdığı *Önsöz*'üyle M. Suphi'nin yaşamını daha bütünsel biçimde özetleyerek, onun geçmişi ile geleceği arasındaki bağlantıyı daha net biçimde kurmamıza yardım etmektedir.) Bu evrim değerlendirilirken, o dönemin koşulları ve onun, bu çerçevede belirlenen engin yurtseverlik ve demokratizm anlayışı sürekli gözönünde tutulmalıdır. Bu noktada daha önce başka bir yerde yazdığım şu sözleri yinelememek elde değildir: "Pek çok büyük devrimcinin yaşamında da inançlı ve kararlı demokratizmle belirlenmiş bir dönemin [var olduğunun] yadsınması ne gerekli, ne de yararlıdır. Onun yurtsever bir demokratizmden enternasyonalist ve (yurtsever) marksizme ulaşması M. Suphi'nin (ve benzerlerinin) görkemli konumunda asla bir gölge oluşturmaz; tersine, onların kendi yaşamlarında ve bilinçlerinde yaptıkları devrimin büyüklüğünü ve böylesi bir dönüşümün önkoşullarını, daha açık biçimde gözler önüne serer.

"M. Suphi'nin demokratizmi, devrimciliğini belirleyen öğelerden kopuk bir tarzda ele alınamaz ve anlaşılamaz. Bilinçli yaşamının *her* kesitinde, çalışan sınıfların durumunu iyileştirmeye duyulan özlem, ülkenin ve toplumun geleceğine duyulan kaygı, doğru bildiği yolda en inanılmaz özverileri ve cesareti içeren militanlık onun özgül özellikleri oldu." Bu derlemedeki yazılar asıl bu gözle görülmelidir.

Celal A. Kanat

BÜTÇE (1a)

Son zamanlara dek Mektebi Mülkiye'nin (Siyasal Bilgiler Okulu) Maliye Usulü programında bütçeye ilişkin bir bölüm de vardı. Beş altı yıl önce, geçmişteki marifetli hükümet, bilmem hangi sadakat fikrine kapılarak, ülke ruhuna sıkı sıkıya yakın olan değerli ve kuşkusuz ki memur olacak vatan çocuklarının gerekliliğinden vazgeçemeyecekleri bu konuyu kuramsal ve yüzeysel incelemeden bile esirgedi; bütçe programdan çıkınca Maliye Usulü'nde de doğal olarak önem kalmadı. Darül Hukuk'tan (Hukuk Fakültesi) çıkan hâkimlerin mahkemelerde uygulama vesilesi olan (mabih-il tatbik) kapitülasyonları bilmemeleri gibi, mülkiyeden çıkan memurlar da mali işlerden, bütçeden gerektiği ölçüde nasiplerini alamadılar. Zavallı bütçeye karşı duyulan kin ve nefret gittikçe o denli arttı ki, ismi bile ne eğitim bakanlığının (eğitimin) denetleme ve inceleme kurulundan, ne de içişlerinin basın dairesinden geçebilir oldu! Yıldan yıla, o zamanın basılı evrakı denilen okunmuş, ufalanmış koca yapraklı nüshalarında "maliye komisyon-u âlisinde bütçe" başlıklı birkaç satır görülürdü. Maliye komisyonu?!.. Bin bir türlü karışmalarla, hain İzzet'in düşüncelerinin propagandası olmaktan, bütçenin göğsünü acımasız makaslarla delip yamamaktan başka bir şeye yaramayan bu komisyonun kendisinin düzenleyici ve iyileştirici oluşu, düzen ve sağlık üstüne bir fikir vermektedir. Bütçemiz İzzet ve hempaları gibi vahşi insanların amansız ellerinde yıllardan beri çizile çizile, sonunda yaralı ve zayıf düşmüştür. Vatanın başında bulunanların yapması gereken görevlerden biri de onu düştüğü yerden kaldırmak, bu hastayı beslemek, güçlendirmek olacaktır.

Hicri 1293 (1876) yılında getirilen Anayasamızın saygınlığının tamamlanmasına engel olan şeylerden biri de, Meclisi Mebusan'ın para işine karışması, despot hükümet yanlılarının çolak ellerini hazineden çekip bağlamasıydı. Meclisi Mebusan'ın düzenleyeceği bütçe, parayı akıllıca ve ölçülü biçimde harcattığı için yiyici, müsrif ve sefih istibdatçıların hiçbir zaman, hiçbir yerde hoşuna gitmez, işine elvermez; onun için değil midir ki, insanlık tarihinde bu para, bütçe görüşmeleri, tartışmaları sayfalar doldurur.

İngilizler 15. yüzyılın başlangıcından bu yana bütçeyi tanıyorlar; *Sories, Tigs* gibi yazarlar "vergi konulması ulusun onayına bağlıdır" diye bağırıyorlar. Böyle olmasına karşın, Kral VIII. Henry, Kraliçe Elizabeth maliye işlerine karışmaktan çekinmiyor. Birinci 'Jak', bu despotça saldırıya yasal bir biçim verebilmek üzere tanrısal vekâleten(1) söz ederek, "hükümet hakkı yasanın üstündedir" diyor, doğrudan doğruya bir vergi koymaya girişiyor.

İngiliz tarihi(2) incelenirse görülür ki, baskı aleyhindeki ayaklanma ve ihtilal I. 'Jak' zamanında başlar. Oğlu 'Şarl'ın hükümet ettiği dönemde şiddetlenir.

I. 'Şarl' hükümdarlık konumuna gelir gelmez komünleri (Millet Meclisi) toplayarak, kral ödeneğinin azlığından, gereksinimlerinden, babasının bıraktığı borçlardan söz etti. Ödeneğin artırılmasını istedi. Bu isteklerine önem verilmediğini görünce sesini yükseltti: "Bütün Hıristiyan hükümetleri, zamanında danışma yöntemine bağlıydılar. Haklarını, görevlerini bilir hükümdarlar yetişmeye başlayınca, danışma meclislerinin gürültülü varlıklarını ortadan kaldırdılar. Şimdi bu meclisler yalnız bizim İngiliz toprağında yürürlüktedir" tehditleriyle halkı korkutmayı düşündü; halk bu açıklamayı çocukça bularak sustu. Bu sususu korkuya yoran I. 'Şarl' ise, vergi biçiminde genel ve iç borçlanma emri vererek, felaket dönemine girmiş oldu. Komünler bu borçlanmaya doğal olarak razı olmayınca dağıldılar, 1631 tarihine dek dört kez toplandılar, fakat halk haklarından hiçbirisini Krala bırakmak istemiyordu. Sonunda bunu anlayan Kral, gittikçe artan gereksiz harcamalarını karşılamak için, halkına başvurmadan sabun, tuz, bakır, demir, kömür, şarap gibi kullanılması kaçınılmaz eşyalara tekel koydu. Bakanlarından *Strouffard, Buchingan*'ın ve karısı 'Henriet de France'ın telkinleriyle baskısını artırdı. On yıl Millet Meclisi'ni toplantıya çağırmadı. Baskının etkisiyle durum çok kötüleşti, gerçek özgürlüğü unutmayan, meşrutiyeti, danışma meclisini bilen ulus düşüncesi (efkâri millet) harekete geçti, bir *Hampden* çıktı ki, yaşamını özgürlüğe adayarak, idamına karar veren despotun egemenliğine lanetler yağdırdı. Komünler beşinci, altıncı oturumlarında Kralın hazineden elini çekmesi gereğinden başka bir şeye karar vermediler.

1648'de ulusal savaş (iç savaş) başlamıştı. Özgürlük ve istibdat orduları birbirine girdiler. Ortalığı kan aldı, analar ağladı, fakat Korsika'ya kaçan 'Şarl' da adaletin çelik pençesinden kurtulamadı.

1649 miladi yılı başında Kasım ayının gamlı bir gününde Londra'da 'Vit Hol' sarayının geniş alanında dalgalanan özgürlük bayrağının yüceliği sayesinde saflarını sıklaştıran ordu, sakin ve görkemli bir biçimde, yargıçlar kurulunun

(1) La vice-gérence divine.
(2) *L'Histoire Angleterr* par Lord Macaulay.

'Şarl' hakkındaki kararını dinliyordu. İngiltere Kralı I. 'Şarl', inatçılığının ve istibdat fikrinin kurbanı olmuştu(1).

Fransa'da bütçe, büyük devrime dek bin bir türlü saldırıya uğradı. 1655'de toplanan Parlamento Kralın, pul ve madeni para işine ilişkin bir önerisine karşı çıkmak isteyince, XIV. Louis'in, atla Versay'dan gelerek, çizmelerini /bile/ çıkarmadan Parlamento'nun toplandığı salonda, "Sizin toplantılarınızın ülkeye verdiği zararı herkes biliyor. Önerilerime karşı başladığınız dedikoduları kesmenizi emrediyorum" diye bağırması ünlüdür. Bunun üzerine, milletvekillerinin olgunlukla boyun eğerek, bir şey söylemeden çekildiklerini Voltaire *Histoire du parlament du Paris* adındaki yapıtında yazmaktadır.

1789 tarihinden başlayarak Parlamento toplantıları daha fazla düzene girmiş, bütçenin niteliği halk tarafından daha iyi anlaşılmış olduğu halde, İmparatorluk döneminde, yasa niteliği olmayan bir genelgeyle (27 Mart 1806) tuz üzerine ve birkaç yıl sonra da tütün üzerine vergiler konuldu.

Napolyon Bonapart, Leipzig savaşından dönüşünde paraya olan şiddetli gereksiniminden ve zaman darlığından dolayı, rahatça vergi istemeye başlamıştı. O zaman işbaşında bulunan Ayan Meclisinin düzenlediği 13 Nisan 1814 tarihli şikâyet (iştikaiye) tutanakları çok önemlidir: "Napolyon hükümdarlık konumuna geldiğinde ettiği yemine ve şekli bilinen yasaya aykırı olarak, çekinmeden resim ve vergiler koyduğu için Fransızlarla yaptığı antlaşmayı yırtmış oluyor. Yasal kurulun toplandığı bir sırada halkın haklarına yapılan bu saldırı ve suikast ..." yolunda, Napolyon gibi güçlü ve kıyıcı bir hükümdara karşı yapılan açıklamaların şiddeti o Ayan Meclisinin görev ve haklarına ilişkin vicdan rahatlığını, kararlı ve özgürce görev duygusunu gösterir.

Prusya'da 31 Teşrinisani 1850 tarihli yasaya göre, meşrutiyetten bu yana gelir ve giderlerin Bakanlar Kurulu tarafından ne şekilde düzenleneceği açıkça anlaşılmıştı.

Ancak 1862'den 1866'da dek bütçeye, tarihin siyasal yaşamlarını altın harflerle yazdığı iki büyük adam tarafından yapılan saldırı çok ilginç, önemli ve yararlı evreler geçirir.

1862'de, Prusya Meclisi Mebusanı (Landtag), askersel düzenlemeler için hükümet tarafından önerilen giderleri kesinlikle reddetmişti. O zaman Bakanlar Kurulu başkanı olan Prens 'de Bismarck' bütçe tasarısını Meclisi Mebusandan geri isteyerek doğruca Ayan Meclisine gönderdi ve hükümetin önerilerini kabul

(1) İngiltere'de bütçe görüşmeleri, III. 'Giyom Duranj', kayınpederi II. 'Jak'ın tahtına geçip kendisine (*Liste civile*) değişmez bir ödenek koyana dek sürmüştür.

ettirmeyi başardı. Bütçenin, Meclisi Mebusandan geçmeden hükümet tarafından seçilmiş Ayan Meclisinin incelemesiyle uygulamaya konulması temel haklara büyük bir darbeydi. Meclisi Mebusan kurulunun şikâyetine karşın, bu haksızlık üç yıl, 1866'ya dek sürdü; dört bütçe, milletvekillerine gösterilmedi.

Her işini yasal bir felsefeye dayandırmak isteyen koca Bismarck, bu çok açık haksızlığa bir kılıf uyduruyor ve "Meclisi Mebusan", diyordu, "bütçenin varlığını ortadan kaldıramaz. 1850 Anayasasının 62. maddesinde bütçenin kral ve iki meclis tarafından düzenleneceği söyleniyor. Anlaşmazlık olursa kimin ötekine bağlı olacağı belli değil. Bütçenin yasaya tümüyle uygunluğu kolay olmuyor. Bunun için yasa bir yol göstermiyor. Öyleyse uyuşmak gerekiyor. Uyuşamayınca anlaşmazlık çıkıyor. Hükümet yaşadıkça bu anlaşmazlığın da önü alınamadığı için iş kuvvete biniyor. Elinde kuvvet olan ise işi kendi fikrine göre görür."

5 Teşrinisani 1863

1866 yılında Prusya ile Avusturya arasında parlayan savaş ateşi Sadova'da Prusya ordusunun ufak başarısıyla sonuçlanınca askersel kadro-düzenlemelerinin (tensikatı askeriye) siyasal yaşamı tazeleyen ölçülemez yararlarını anlamış olan ulus, silah teslimine karşı çıkmıştı. İşte burada büyük 'Giyom'la Bismarck'ın ve hükümet kurulunun ulusa ve vekillerine karşı onların sergilediği teslimiyetçi utangaçlığa (mahcubiyeti teslimiyetkâraneye) karşı gösterdikleri yüksek alçakgönüllülüğü düşündükçe insan duygulanıyor.

(Devamı akşamki nüshada)

Paris, 17 Ağustos, yıl 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük)(*)
No. 35, 10 Ağustos 1324/

(*) Rumi takvimle miladi takvim arasındaki 13 günlük farktan dolayı yayınlanış tarihi daha önceki bir tarih gibi gözükmektedir. *-Red.*

BÜTÇE (1b)

(Bu sabahki sayıdan devam)

İstibdat biçimi bakımından ne İngiliz Şarl'a, ne Fransız Kralı XIV. Louis'e benzeyen 'Giyom', "Galip ve yücelik ile erk örneği bir hükümdar olarak, o alçakgönüllülüğüyle halka seslenerek, bu son yıllarda bütçe, Meclisi Mebusan'la ortaklaşa düzenlenip saptanamadığı için yasal bir biçim taşımıyor" diyor (13 Ağustos 1866) ve dört bütçedeki harcamaların yasal yola sokulması için kendisine yardım edilmesini Meclisi Mebusan'dan (Landtag) rica ediyor ve sonunda, artık Anayasaya bu biçimde bile olsa sataşılamayacağı için, anlaşmazlığın da ortadan kalkacağını ekliyor.

Başarıyı dile getiren bu içten itiraflar, Almanların Anayasaya saygılarının gücünün ve hükümdarlarının hamiyet derecesinin bir ölçüsüdür.

★

Bütçe denildiği zaman akla rakamlardan oluşan bir yığın sayfa (deste-i safhat) gelir. Bütçe bir hesaplar defteri midir, nedir? Bununla ilgili tanımı oluşturmak için iktisat uzmanları oldukça uğraşmış, bu yolda çekişmeler, tartışmalar olmuş. *Marquis d'Audifret*'in *Système financier de la France* ismindeki altı ciltlik yapıtının bütçeye ilişkin önemli bölümünde açık bir tanıma rastlanmıyor. Bay 'Joze Fegarine' *Traité de Finance*'da Markiye öykünerek susuyor. Bir takım yazarlar da birbirinden başka tanımlar yapıyor:

Fransızların eski İktisat Sözlüğü, "Bütçe genel gelir ve giderin resmi olarak hesaplanmasıdır" diyerek bütçeyi hesapla karıştırmış oluyor. Oysa, bütçe ile hesap birbirine tekabül eden iki şeydir, aynı şeyler değil (birbirine meczi hata).

Yeni İktisat Sözlüğü, Bay *Duqois de l'Estang*'ın yürekten yardımlarıyla bu hatadan kurtuluyor: "Bütçe, kişilerin genel çıkarları için harcanmak üzere genelde ödemek zorunda oldukları miktarı belirler ve bu miktarın kullanılma biçimini düzenler."

Fransız Akademi Sözlüğü'nde: "Bütçe sözcüğü İngilizceden alınmıştır. Hükümet dilinde, öngörülen geliri karşılayan giderlerin yıllık toplamıdır."

J. B. Say(*): "Bütçe, hükümetin gereksinim ve kaynaklarının bilançosudur."

Bay *P. Leroy Beaulieu*'nin *Traité de la Science des finances* ismindeki yapıtında şu tanıma rastlanır: "Bütçe, belli bir süreye ilişkin gelir ve giderin öngörüsel toplamıdır. O sürede gerçek geliri ve harcanacak miktarları, karşılaştırma ve kestirme çerçevesi içinde gösteren bir tablodur."

Paris Siyasal Bilimler Okulu Sayın Bütçe öğretmeni, Fransa Enstitüsü üyelerinden Bay *Stourm*, bu gibi tanımları verdikten sonra diyor ki, bu tanımların yanlış bölümlerini çıkaralım, eksik olanları tamamlayalım, /böylece/ düzenli ve bilimsel bir tanım oluşturmak mümkün olur.

Örneğin: Genelde bütçeden söz edeceğimize, konumuz bir hükümetin bütçesi olsun. Belirli bir fikir daha iyi tanımlanır; bir de, bütçeyi ne akademisyenler gibi bütün (heyet) olarak, ne de Bay P. Leroy Beaulieu'ya uyarak tablo olarak niteleyelim. Bütçeye sözleşme diyelim. Gerçekten Fransa'nın direktuvar ve konsolodorlarında bütçe, toptan bir toplam miktar idi. Ne heyet, ne de tablo; sözleşme sözcüğündeki açıklık ve güç bambaşkadır. Öte yandan bütçe, hükümet memurları aracılığıyla düzenlenen tasarının milletvekilleri tarafından incelenmesi ve gerektiğinde değiştirilmesi ve iyileştirilmesiyle onaylanması sonucunda yasal biçim kazanır ve bütünüyle uygulanması da o memurların sorumluluğunda olduğu için, bütçeye /bütçe/ bu iki sınıfın ileri gelenleri toplum içinde bir yasal sözleşme oluşturur deniyor.

Bay Stourm Fransa hükümetinin 31 Mayıs 1862 tarihli kararnamesinin 5. maddesindeki bütçe tanımını temel alarak (5. madde: Bütçe, hükümetin yıllık gelir ve giderini, ya da yasanın aynı kurallara bağladığı öteki giderleri öngören ve yerine getiren (infaz eden) sözleşmedir) devam ediyor. Bir kez, gelirle gideri yalnızca öngörülen bütçe taslağından başka bir şey hazırlamaz. Onun için, değerlendirme (takdir) sözcüğünü kullanmak daha uygun olacaktır. Çünkü, bütçedeki yasal güç ve erdemi ancak bu sözcük dile getirir. Zaten 5. madde de bu gücü yerine getirmede (infazda) arıyor. Fakat bu son sözcükte o açık anlam yoktur. Bir de, yıllık (seneviye) terimini kaldırmak, genel bir tanım oluşturmak için zorunludur. Almanya'da savaş bakanlığı (harbiye) bütçesi yedi, deniz bakanlığındaki (bahriyeninki) altı yıl için düzenlenir. /Ayrıca/, değerlendirmeye "mütakaddem" (önsel) sözcüğünün eklenmesi de çok gereklidir. Çünkü, bu değer biçme (takdirat) gelir ve giderin tahakkukundan önce ortaya çıkmaktadır. Tanımlanan maddedeki "ya da yasanın aynı kurallara bağladığı öteki giderler" deyişi de çıkarıldığı zaman, şöyle kısa ve öz bir tanım elde edilir: "Hükümet bütçesi, /hükümetin/ genel gelir ve giderin önsel olarak değer biçilmesini içeren sözleşmedir (akiddir)."

(*) Özgün metinde *"J. B. Lay"* olarak basılmıştır -*Red.*

Bay Stourm'un bu tanımı Anayasamızın Maliye İşleri bölümündeki tanıma çok yakındır.

"97. Madde: Devletin bütçesi, yaklaşık gelir ve gideri gösteren yasadır. Devlet vergilerinin konulması, dağıtılması ve toplanması için dayanak olacak yasa budur."

Bu maddenin birinci fıkrası bütçeyi tanımlıyor, ikincisi birinciyi yorumluyor; koyma ve dağıtma ve toplama sözcükleri birbirine bağlanarak söyleniyor. Vergilerin konulma ve dağıtılması ile toplanması arasındaki farkın büyüklüğü, burada bir anlatım hatası olduğunda kuşku bırakmıyor. Çünkü, bütçe vergi koymaya ve dağıtmaya temel olduğu halde, toplamanın ayrıntılarına ilişkin direktif vermez. Toplama (tahsil) ile ilişkisi yoktur. Buna tahsilat tüzüğü karışır. Ancak, bütçe, bu tüzüğe uygun olarak ortaya çıkacak gelirin harcanma yönüne temel olur. Bu durumda, ikinci fıkra şöyle olmalıdır: "Devlet vergilerinin konulması, dağıtılması ve toplanan gelirin harcanması için dayanak olacak yasa budur."

Bütçe sözcüğü dilbilim uzmanlarına göre, İngilizce *Bougette* sözcüğünden (ki Fransızların "cepçik" anlamına gelen *pochette*'ine denktir) alınmıştır.

J. B. Say diyor ki: Bütçe fikri yayılmaya başlar başlamaz, buna kısa ve yalın bir isim bulmak zorunluluğu doğdu. İngilizler her şeyde olduğu gibi çevik davranarak, bir söz buluşu ile bu zorunluluğa da bir çare buldular. Talihsiz Fransa bu sözcüğü kullanmakta bile gecikti, eski usul siyasetin son dönemlerine dek halkın (avamın) dili bütçeye alışamadı.

Fransız maliyecilerinden *Neckert*'in, 1784'de yayımlanan üç ciltlik *Administration des finances* ismindeki yapıtında bütçe sözcüğüne rastlanamaz denilirse, belki ihtiyatsızlık edilmiş olur. Ancak şu kesindir ki, bu sözcük o büyük yapıtta kolaylıkla bulunamaz. Eski maliye bakanlarından *Ramel*'in *Les finances de la France* ismindeki yapıtında /ise/ bütçe terimi hiç kullanılmamıştır.

Fransızlar, bütçe sözcüğünü resmi işlemlerinde, 19. yüzyılın başlarında kullanmaya başladılar.

Bütçeyi tanımlamaya yalnız maliyeciler, iktisatçılar çalışmamış. Birtakım büyük yazarlar da buna yeltenmiştir. Victor Hugo, bütçeyi, üzerine her taraftan olta atılan olağanüstü büyük, tuhaf ve hoş bir balığa benzetiyor:

Le budjet, monstre, énorme, admirable poisson
A qui de toutes parts, on jette l'hameçon.

V. H.

Barthélemy, bir yıllık bütçe ile halkın birçok terini (çalışmasının karşılığını demek istiyor) emen bir sülük arasında bir benzerlik buluyor:

Le budjet annuel, aspriante sangsue,
A sucé, des longtemps ce que le peuple sue.

Barthélemy

★

"Bütçeyi yasal yoluna sokacak, başka bir deyişle, genel gelir ve gideri değerlendirecek milletvekilleridir" deniyor. Bugünkü uygarlık için, bu kuram hiç bir biçimde itiraz edilemeyecek ölçüde güçlüdür. Bunu bugün her uygar ulus kabul ediyor. Ancak bu değerlendirme hakkı niçin ulusun oluyor? Vergileri ödeyen ulus, buna temel olan /da/ ulusal zenginlik olduğu için mi? Birdenbire denilir ki: Vergi koyarken, bunları ödeyeceklerin olurunun alınması en uygun adalettir.

Biraz düşünelim: Napolyon Bonapart Lena'dan sonra 1807-1808'de 'Hus, Vestifali, Hanuvara' ve Prusya'yı General Clarke ve Comte Darue aracılığıyla yönettiği ve istediği gibi vergi koyduğu zaman, bu sonsuza dek verme acıları altında içi sızlayan Almanlar, vergilere değer biçme hakkının kendilerine verilmesinden söz edemediler. Nedeni neydi? Mahkûmiyetleri, yönetimin Napolyon'un erki altında bulunması.

Meşrutiyet politikasının gelir ve gideri genel olarak ulusun değerlendirmesine bırakması, ulusun bireylerinin o gidere dayanıklı olmasından ileri gelmiyor. Bunun daha kutsal bir nedeni, daha yüce bir dayanağı vardır: Ulusal egemenlik.

İşte nedeni: Bütçe, milletvekillerinin değerlendirmesiyle yasa durumunu alıyor. Çünkü, bugün ulus Napolyonlar'dan yaka silkerek, hükümeti, saltanatı kendi toplumsal erki altına alıyor.

19-20. yüzyıllar yalnızca sanayi ve fenni olaylardaki ilerlemelerle değil, düşünce sanatının başka bir gelişme alanı olmasıyla da süslenecektir. Bugün, dünkü gibi düşünülmüyor. Daha birkaç yıl önce Osmanlı milleti (ulusu) Osmanlı hükümetinin akla durgunluk veren zalimlikleri ve baskısı altında, her türlü uygar ve toplumsal haklardan yoksun kalmaktayken, İngilizler milyarlar harcayarak, kanlarını dökerek elde ettikleri Transvalliler'in iç egemenliklerini tanıyor ve onaylıyorlardı. İşte yalnız bir örnek, insan beyninin, egemenliği dünkünden pek farklı biçimde anladığını gösteriyor. Bugün Napolyonluk etmek isteyenler lanetleniyor. Bugün, ortada bir ulusal kişilik var. Öyle bir kişilik ki, kişilerini birbirinden ayırma olanağı yok. Her kişi aynı haklar ölçüsünde yaşıyor, her kişinin toplumda bir gücü var, o ulusal kişiliğin her üyesi ulusal hükümetin bir parçasına sahip.

Bunlar böylece düşünülürse anlaşılır ki, ulus gelir ve gideri egemenliği yönünden değerlendirmeye girişiyor. Öyleyse, bugün ulus, dünkü Napolyon'dan başka birşey yapmıyor. Yalnız Napolyon'un kişisel tinselliği (maneviyeti şahsiyesi), ulusun ise tinsel kişiliği var. Napolyon'un uslamlama ve uygulama kılavuzu kendi kafası, beyni; ulusta ise bu kılavuz toplumsal beyindir (dimaı içtimai).

Paris, 17 Ağustos 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük),
No. 36-7, 10 Ağustos 1324
(Akşam baskısı)/

بودجه

[بوصباحکی نسخه‌دن مابعد]

طرز استبدادنده نه‌انکلیزلی شارله، نه‌فرانسز قرالی اون‌دردنجی لوئی‌یه بکزه‌ین کیوم، غالب ونمونه نمای شوکت واقتدار بر حکمدار، اووضع متواضعی ایله ملته خطاباً: بوصوك سنه‌لرده بودجه مجلس مبعوثانله متحداً تنظیم ونثبیت ایدیله‌مدیکی ایچین شکل قانونی‌یی حائز دکل، دیور (۱۳ اغستوس ۱۸۶۶) وبودرت بودجه‌ده‌کی مصارفك مجرای قانونیسنه صوقلمسی ایچین کندیسنه یاردیم اولونمسنی (*Landtag*) مجلس مبعوثاندن رجا ونهایت آرتق قانون اساسی‌یه بوصورتله بیله تعرض ایدیلیه‌جکی جهتله اختلاط فاتك‌ده اوّرته‌دن قالقه‌جغنی علاوه ایدیور.

مظفریتی ولی ایدن بوصمیمی اعترافلر آلمانلرك قانون اساسی‌یه شدت حرمتلرینه وحکمدارلرینك درجهٔ حیتلرینه معیاردر.

BÜTÇE (2)
BÜTÇEYİ HAZIRLAYAN YÜRÜTME GÜCÜ

Bütçeyi niçin yürütme gücü hazırlıyor?- İngiltere ve Fransa'da yürütme gücü ve parlamento-Bizde nasıl olacak?

Ülkenin her tarafında bulunan şubeleri, zincirleme memurları aracılığıyla her sınıf halkın, özellikle köylülerin içindeki bin türlü toplumsal olaydan haberi olacak, bu biçimde gereksinimleri ve genel istekleri anlayarak, ona göre devletin yıllık gelir ve giderini en uygun ölçüde denkleştirecek /güç/ yürütme gücüdür. Bu görevi yalnız yürütme gücü yerine getirebilir. Çünkü, genel toplumsal duruma ve birbirini izleyen dönemlerin değişimine uzman bir gözle bakacak başka bir güç, başka bir hükümet bölümü (şube-i hükümet) yoktur. Bundan başka, bu yıllık gelir ve gideri içeren genel denge tasarısı (ki /buna/ kısaca bütçe tasarısı diyelim)(*), parlamentonun değerlendirme ve onayı olduktan sonra da yürütme gücü tarafından uygulamaya konulacağından, ileride zorluklarla karşılaşmamak üzere bu tasarıyı, özen göstererek en uygun koşullarla hazırlayacak olan bu güçtür ve sonuçta, bilimsel (fenni) beceri ve sanat, bir bütçecilik vardır. Bütçe tasarısını hazırlayacakların bütçeciliği bilmeleri gerekir. Bu bilgiye sahip olabilecek yine o yürütme gücüdür.

Restorasyon söylevcilerinden biri, bu yoldaki fikirlerini şöyle betimliyor: "Gemiyi götürmekle görevli kılavuz, yelkenlere vereceği durumu, genişliği (vüsati) belirlemeye yetkili biricik hâkim. Çünkü, orada hareketi biçimlendirecek ve etkisizleştirebilecek rüzgarın, cereyanın gücünü ve yönünü en iyi bilen o."

Paris Siyasal Bilimler Okulu Maliye Usulü öğretmeni Bay Stourm(**) daha yalın bir benzetmeye girişiyor. "Bir bina yaptıran adam mimardan öncelikle bir harita, keşifname ister. Bina sahibinin bu harita ile keşifnameyi incelemeye, gereksinimine göre iyileştirme ya da reddetmeye hakkı vardır." İşte burada mimar haritayı, keşifnameyi nasıl bina sahibinin hesabına yapıyorsa, hükümet de gelecek yıla ilişkin genel gelir ve gider (varidat ve masraf) programını (bütçe tasarısını) öylece parlamentonun değerlendirmesine sunulmak üzere, onun adına hazırlar.

(*) Parantez işareti tarafımızdan konuldu -*Red.*

(**) Fransa Enstitüsü üyelerinden ve ileri gelen maliyecilerindendir. İncelememize temel olan *Budget* ismindeki yapıtı önerilmeye değer.

Bütçe tasarısının yürütme gücü tarafından hazırlanması kuramı temelde kabul edilmekle birlikte, yürütme gücüne çeşitli ülkelerde verilen nüfuz ve erk birbiriyle uyuşmamaktadır.

İngiltere'de yürütme gücünün bütçeye ilişkin işlerdeki erki 1706 tarihinde başlar. Parlamentonun bu tarihli bir tutanağında, "Kurulumuz genel işlerle ilgili para için hiçbir dilekçe kabul etmeyecektir. Genel geliri artıracak bir kararla sonuçlanacak istekleri de öyle... yeter ki, bunlara hükümet yol açmış olsun" denildiği görülüyor.

20 Mart 1866 tarihinde, bu kuram başka bir anlatımla yineleniyor: "Her ne için olursa olsun, ödenek isteyen öneriler kabul edilmeyecek ve hükümet resmi düzenlemeleri dışında devlet gelirlerinden (varidat-ı devletten) ödenmesi istenilen giderlere ilişkin sözlere yer verilmeyecektir."

İngiliz parlamentosunun bu durumda /hem/ herşeye gücü yeter, /hem de/ hiçbir şeye gücü yetmez. Çünkü, bir yandan, gelirin artırılması ya da azaltılmasına ilişkin önerileri kabul etmiyor, bu konuda hükümete geniş bir yetki veriyor; öte yandan, görülüyor ki, hükümetin görevi öneriler vermekle sınırlanıyor (tekalife inhisar ediyor). Parlamentonun onayı ise o önerilere saygınlık kazandırıyor. Hazine Birinci Lordlarından *Sir Stafford*, bir makalesinde, "Yürütme gücü parlamentonun onayına sunmadan hiçbir harcamaya girişemez. Fakat parlamento da kabine önermeden genel gelir ve gideri hiçbir biçimde azaltıp çoğaltamaz" diyor.

Bütün bu konulmuş kurallara ve bağlayıcı açıklamalara karşın İngiltere parlamentosu hükümete para işlerinde de baskı yapmaktan kendini alamıyor. Gelecek yıl harbiye ya da bayındırlık bütçesinden şu miktarda azaltma yapmayı yahut genel siyasal dengeyi korumak için iki büyük zırhlının daha yapımı zorunlu olduğundan bahriye bütçesine şu kadar milyonun eklenmesi çaresine bakılmalıdır diye, parlamentoda edilen gürültülere karşı çoğunlukla zayıflık gösteren kabine o yıl tasarısında harbiye ya da bayındırlık memurlarının maaşlarından indirimi, bütçe fazlasını öneriyor.

Şu var ki, parlamento, istediklerini, bütçe tasarısını almadan önce öne sürer. Yoksa, tasarının incelenmesi sırasında yukarıda anılan geçerli kurallara uyulur. Her nasıl ve ne biçimde olursa olsun, parlamentonun bütçe işlerinde hükümete baskı yapması (tahakkümü) bu kuralların kaldırılma amacına göre haksızlıktır. Parlamento sorumlu olmaz, sorumlu olan hükümet de parlamentoya karşı güçsüz olunca bütçenin toplamı gittikçe büyüyor, bu artışı önlemek için konulmuş o kuralları yıkmasa bile aşıp geçiyor. Bu durumdan, maliye bakanı demek olan *Chancellor of Exchequer* her fırsatta şikayet ediyor:

1883'de Bay Childer /diyor ki/: "Genel giderlerin artması maliye bakanlarını iki misli ilgilendirmelidir. Çünkü, zamanında bu konuda çok dikkatli olan parlamento, bir süredir daha az dikkatli görünüyor.

Üç yıldan bu yana giderlerin artırılması ya da azaltılmasını içeren 576 öneri yapılmış, fakat 20'den fazla azaltma taraftarı yok. 556'sı ise, harcamaların artırılmasından yana. "(5 Nisan 1883 oturumu.)

1893'de *Sir V. Harcourt* /şöyle diyordu/: "Parlamento, /kendi/ işinde serbest ve eli açık. Çünkü sorumluluğu çok sınırlı, ya da hiç yok. Bilimsel savaşım patlar. Bir de, gün gelir, /bu/ savaşımın çözümü devlete bir kalemde on milyona patlamış olur. Genel giderlerin yükselmesinin nedeni işte bu."

Miladi 1875 yılında 1.625.000.000 Franktan oluşan genel giderlerin 1905-1906'da 3.552.000.000 Frankı bulduğu (30 yılda yüzde 100'den daha fazla artış) göz önünde tutulursa, İngiliz maliyecilerinin yakınmaları yerinde bulunur.

Bütçe işlerinde parlamentonun karışmalarını kayda bağlayan kuralların büsbütün ortadan kalkmamasının yararı, giderlerin çok fazla artması ve kamuoyunun tutumluluğa sahip çıkması durumunda ortaya çıkar. Kamuoyu vergilerin şiddetinden rahatsız olarak hükümeti tutumluluğa mahkûm ettikçe, parlamento zaten var olan o kurallara 'Merane' ve 'Gladston'un dediği gibi, bu bütçe hırsızları (başkalarının hakkına saldıranlar) parlamento çalılıkları arasında çıplak ayakla yürümek zorunda kalırlar.

Fransa'da milletvekillerinin şu son zamanlara dek maliye işlerinde geniş ve mutlak yetkileri vardı, giderlerin artırılması ya da azaltılmasını, fikirlerine göre istedikleri zaman ileri sürebilirlerdi. Bundan ne çıkıyordu? Çeşitli eğilimlere açık bir kapı, mali dengenin yıkılması; biri öbürünü tamamlayan iki şey. Doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak çıkarları bulunan bütçe artış kararını çıkarabilmek üzere, milletvekillerince harcanan sürekli çabalar ve paralar Fransa'da ünlüdür.

Hele ödeneği gerektiğinden oldukça düşük birkaç memuriyete, birkaç memura, bir eski hükümet adamına, bir emekliye ödenek zammı için ayrı ayrı yöneltilen saldırıları betimlemek mümkün değildir. Bu sırada, cömert vatanın vatansever yürekli, vatansever duygulu söylevcileri birer zafer kılıcı, birer demir siper kesilir. Bu durumda, başarının önüne geçmek olası değildir.

Meclisi Mebusan üyesinden, söylevleriyle tanınan Bay 'Ribo' 16 Mart 1900 oturumunda diyor ki: "Olgun ve ateşli anlatımlarla bizden düşünmeye bile zaman bırakmadan bir oy ve karar istedikleri zaman... bazen öyle bir gücün harcanmasını istemiş oluyorlar ki, bu, içimizden bir bölümünün gücü üstünde. Öyleyse, birtakım önlemlere başvurmak gerek. Meclisi Mebusan'ın haklarını açığa

çıkarmak için değil, o hakların daha akılcı ve daha az zararlı biçimde kullanılmasını sağlamak için."

Bay 'Ribo'nun sataşmalarından çok daha önce bütçe raportörleri (nakilleri) *(Les rapporteurs du budget)* (bütçeyi parlamentoya getiren memurlar) çeşitli önerilerin kabul edilmesinden doğan açığı anlatacak biçimde düzenledikleri hesap özetlerinde, yüzlerce milyon azalan gelirleri ve oradan da artan giderleri gösteriyorlar, çeşitli milletvekilleri bu hesaplara dayanarak arkadaşlarını para işine bu ölçüde karışmaktan vazgeçmeye çağırıyorlar. Bir söylevde: "Ah efendiler, parlamentonun girişimcilik gücü (kuvvei teşebbüsiye) üstüne kötü bir şey söylemek istemem, mademki sonuçlarını incelemekteyiz, neye yaradığını bilmiş oluyoruz. Eğer bu girişimcilik gücü hükümete aykırı (hilaf *) olursa hilafeti (aykırılığı) en çok oynak ve gürültücü olanlar yerine getirecekler; eliaçıklığımızdan yararlanacaklar, ona layık olanlar olmayacak..." deniliyor. Bir yandan da, parlamentodaki bu girişimcilik gücünü değiştirmeye çalışmak üzere çeşitli dernekler, özellikle vergi verenler derneği (La ligue des contribuables) oluşturuluyor, fikirler hazırlanıyor.

Bay 'Ribo', 1900'de söylevini verdiği zaman sorun zaten oldukça taraftar kazanmış olur; milletvekillerinden eski Maliye Bakanı Bay Rövye'nin de bu konudaki önerileri ortaya çıkınca, parlamento oturumu içtüzüğüne şu iki madde ekleniyor:

51. Madde: Bütçe yasasına ilişkin olan giderleri azaltacak ve artıracak tarzda bir değişiklik ve iyileştirme ya da bir maddenin eklenmesi, bu işlere ilişkin raporların dağıtılmasının ardından toplanacak üç oturumdan sonra önerilemez.

51. Madde, yinelemeli (mükerrer): Maaş, tazminat ve ödenek artışına ya da yeni bir hizmet, memuriyet ve maaş oluşturulmasına (tesisine), ya da, /bunların/ kapsam derecelerinin, henüz yürürlükteki yasada belirlenmiş olan sınırlar dışında genişletilmesine ilişkin yapılacak öneriler, bütçeye, değişiklik istemi biçiminde ya da ek bir madde tarzında eklenemezler.

Fransa'da da Meclisi Mebusan'ın bütçeyle ilgili düşünceleri bu biçimde düzen altına alınmış oluyor.

★

Yıllardan beri sıkıntıdan sıkıntıya düşen ulusun yoksulluk ve yokluğu betimlenemez bir durumda. Bu zaman içinde sahipsiz kalan hükümet gemisi ise yıkık ve perişan. Ulus geçinecek ekmeği güç buluyor. Oysa evi demek olan bu ge-

(*) Orijinalde, "halef" yazılmıştır -*Red.*

minin fırtınalara uğraya uğraya, ağır ve hasta bedenini sığdan sığa, kayadan kayaya çarpa çarpa kırılan kaburgalarını tazelemek, yırtılan yelkenlerini yamamak gerek.

Birkaç haftaya kadar parlamentomuz toplanacak, özgürlüğe susamış, vatanına hizmet edebilmek için çoktandır fırsat aramış olan birçok insan bir araya gelecek. Kuşkusuz ki, ilk yapacakları şey, bu hükümet gemisinin mutluluğuna çalışmak olacak. Bakanlar kurulunun şimdiden hazırladığı kadro-düzenleme (tensikat) programlarını aşağı yukarı kabul edecekler; orduyu, donanmayı ulusal onurumuza yakışır duruma getirmek isteyecekler, demiryolları, köprüler, rıhtımlar, doklar... birçok öneriler /getirecekler/. Fakat bunlar hep parayla olur. Bütçenin giderler toplamı yükselecek, eldeki ekmeğin ne zorluklarla ortaya çıktığı, halkımızın (Anadolu'yu, Arabistan'ı bilenlerin değerlendirecekleri/ yoksulluk ve yokluğun çapı sonradan anımsanacak; yeniden inceleme, yeniden tartışmalar...

Hükümetin kaçınılmaz gereksinimini, halkın gücünü değerlendirebilecek yürütme gücünün bu ilk parlamentoya karşı konumu çok önemli ve naziktir. Anayasanın 99. maddesi gereğince genel oturuma bırakılması gereken bütçe tasarısını hazırlayacak, doğal olarak sert ve saldırgan olan bu genç parlamentoya karşı olağanüstü sakınımlı olması, genel iktisadi durumu tümüyle bilmesi ve ona göre tutumlu (muktesid) olması, bütçe tasarısındaki her sayıyı yazarken hükümetin yapısını (teşekkülünü) bilmesi, özetle, parlamentoya karşı bilgi ve uzmanlıkla silahlanması gerekecektir. Böyle olmaz da, parlamentonun para işlerine en küçük ayrıntısına varıncaya dek karışması artacak olursa, işin içinden çıkmak, çoğu kez aynı zamanda gelirin azalmasını ve giderin artmasını istedikleri en uygar ülkelerde görülen parlamentocularla bu bilimsel bütçe sorununu çözmek güçleşecektir.

Öyleyse, yürütme gücünün parlamentonun para işlerinde hoş karşılanmayan aşırı karışmalarından korunmasını sağlayan önlemlerin büyük bölümü kendi elindedir: İşinde bilgili, uzman, sakınımlı ve tutumlu olmak. Parlamentoya düşen görev de yanlış anlamalara olanak vermemek üzere, başlangıçta üyeleri arasında bulunacak uzman kişilerden oluşan bir kurula göndermek ve tartışmaları bu kurulun inceleme sonuçlarına dayandırarak, ağırbaşlılıkla, iyice düşünerek, fakat etkin bir güçle hareket etmek olacaktır.

Londra, 4 Eylül 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük),
28 Ağustos 1324 No. 71/

BÜTÇE (3)
MALİYE BAKANI

"Oh, ne yüce ve gösterişli makam ki, bu topluma oradaki düşünsel hareketlerim, yaşamımın her saniyesi bu 20 milyonluk halk(*) için mutluluk ya da zarar getirecek, gelecek kuşaklara şans ya da yıkım hazırlayacak, denilebiliyor. İşte, insan zekâsına emniyet edilecek belki de en büyük görev /budur/."

Fransız iktisat kitaplığına bıraktığı değerli yapıtlarıyla anılan ve övülen (Neker) *Neckert* daha 1773'de bu sözlerle gelecekteki makamının, maliye bakanlığının büyüklük ve önemini heyecanla gösteriyor. Bu makamı işgal edebilmek için edinilmesi gereken erdemleri kendinde varsayarak, durmaksızın sayıyor: Öngörüşlülük, dürüstlük, yaşama bağlılık, emeğe sevgi, geniş bilgi, ayrıntıları kavrama, zamanı düzenleme ve kullanma, bilim, ölçülülük...

1784'de maliye bakanlığından ayrıldıktan sonra yazdığı yapıtın(**) girişinde şöyle demektedir: "Maliye bakanı kişisel karakteriyle hareket eden bir yönetim memurudur. En büyük şeyleri düşünmek zorunda olduğu sırada, çoğunlukla bıktırıcı bir terslikle, en pratik ve yorucu çalışmalara girişmeli, önemini gördüğü ayrıntıyı incelemeli ve araştırmalıdır. Bu biçimde karmaşık bir çalışmada zafer kazanmak gerekir. Çünkü pek iyi bilinir ki, bu işler içinde zevk alabilmek öyle hareket etmekle mümkündür. Yalnız genel düşünceleri izleyerek değil. Ve çok geçmeden anlaşılır ki, ayrıntıları belirlenmeyen düşünceler soyut gevezeliklerden başka bir şey değillerdir..."

Bay *Thiers* Mebuslar Meclisinin (6 Mayıs 1864'deki) toplantısında Maliye Bakanı Bay *Magne*'yi överken, "Hafif bir yakınmada bulunacağım, fakat pek hafif. Bay Magne'de bir haslet yokluğundan değil, bir kusur yokluğundan yakınacağım. Bay Magne'de eksik olan bu kusur -bir terim arıyorum, ama bağışlayacaksanız- 'yırtıcılık'tır. Bu öyle bir kusur ki, maliye bakanı için az çok gereklidir. 'Yırtıcılık' diyorum. Çünkü aynı zamanda hem herkesin, hem de hiç kimsenin malı olan hazinenin savunulması için ..."

(*) 'Neker', Fransa nüfusunu o zamanlar 20 milyon olarak tahmin ediyor.
(**) *L'Administration des Finances de la France.*

Bu şekilde Bay Thiers, Neckert'in uzun uzadıya saydığı niteliklere bir saflık (saffet) farkı eklemiş oluyor.

Bazıları da maliye bakanını bir kasa üstünde yatan düke benzetiyorlar. Bu da aynı düşünce.

Gladstone, "Maliye Bakanı, elinde dengede duran terazisiyle, tuzaklarla dolu çalılık bir yolda ilerlemeye zorunlu olan adamdır" ve son olarak, Bay *Robert Law*, "Maliye Bakanı fazla gelir bulmak için yaratılmış bir mahluktur" diyor.

İşte, Fransız ve İngiliz seçkinlerinin maliye bakanı üstüne sözleri. Dikkat çekicidir ki, çeşitli düşüncelerin yöneldiği bu nitelikleri maliye bakanı kendinde toplamalı ve ortaya koyabilmelidir. Örneğin Thiers'in söylediği yırtıcılığı esas yol kabul etmek isteyen sert karakterliler yanılmış olurlar. Öte yandan, yumuşaklıkta aşırılığa kaçmak kadar da, fikrimce, zararlı bir şey olamaz. O zaman, maliye bakanı için her yandan başlayacak, giderek artan saldırılara karşılık verma olanağı kalmaz. Gerçekten de, Thiers'in sözünü ettiği Bay Magne hiç de şiddet göstermeden başarılı oldu. Fakat Bay Magne gibi bilim ve erk, ahlak ve anlatım sahibi olmak, herkes tarafından sevilmek de çok kolay başarılamaz.

Anayasa üstünlüğüne (mazharı imtiyaz) dayanmadıkça, maliye bakanının, ne kadar yüce olursa olsun, kişisel karakterinden yararlanılamaz. Maliyenin genel dengesinin bekçisi olan maliye bakanı, harcama yapmaya yetkili olan öteki bakanların harcamalarına karşı bu dengeyi savunmak zorundadır. Mali işlerde düzen ve iktisadı (tasarrufu) sağlamaya ilişkin her türlü savunma işi maliye bakanının görevidir. Fakat bu görevi, öteki bakanlara karşı bir ayrıcalık ve fiili (edimsel) üstünlüğe, /onların/ mali işlemlerini denetleme ve düzenleme hakkına sahip olmadıkça yerine getiremez. O zaman, karakteri ve kişisel yetenekleri de kullanılmamış olur.

Bütçe hazırlanırken, yürütme gücünün başında maliye bakanı /vardır/. Her yönetim şubesinin, nahiyeden başlayarak sancak ve vilayetlerin daire merkezlerinden geçtikçe şekillenen ve sonunda bağlı oldukları bakanlıklarda olgunlaşan bütçe tasarıları maliye bakanına iletilir. Maliye bakanı çeşitli şubelere, yönetime, ticaret ve bayındırlığa, harbiyeye ve bahriyeye, orman ve madenlere ... ilişkin bu tasarılardan hükümetin genel mali dengesini düzenleyecektir; bu ayrı ayrı tasarıları kuşkusuz inceleyecek, toparlayacak ve düzenleyecek, fakat esaslarıyla karşılaştırma, kabul etme hakkına sahip olacak mıdır? Sorunun önemi işte buradadır.

Fransa'da maliye bakanı öteki bakanların kendi dairelerine ilişkin, bağımsız olarak düzenledikleri bütçe tasarılarını, anayasa açısından sınar ve toparlar. Bunlara gelir kısmını da ekleyerek, hükümetin genel mali denge (bütçe) tasarısını oluşturmuş olur.

Gelir bölümünü düzenlemesi ve eklem yapması, bütçenin parlamentoya gönderilmesinde hükümetin maliye usulü ve dengesi üstüne sunuş konuşmasını yapması maliye bakanı için birer ayrıcalık belirtisi ve üstünlük sayılırsa da, bunlar yetersizdir. Maliye bakanının öteki arkadaşlarına hiç bir biçimde üstünlük hakkı olmadığını yasa açıkça söylüyor; bunun için, öteki bakanlara karşı yasal bir nüfuz ile hareket etmesi mümkün olmuyor. Ancak Fransa maliye bakanı kuşkucudur. En ufak bir fırsattan yararlanarak düşüncelerini, itirazlarını ortaya koyuyor. Genel yazışmalarla, arkadaşlarına "şiddetle" tasarruf öneren bakanlar vardır. Bir de, her yıl bütçe hazırlıkları sırasında kabine toplantısının şu anlamdaki bir tutanağının gazetelerde yayınlandığı görülür: "Maliye Bakanı kabinede şimdiki mali durumu önererek, masraf artışına neden olan duruma engel olmak gereksiniminden söz etti ve arkadaşlarını 1896 masraf toplamını 1895 yılı bütçesindekine yaklaştırmak üzere, hükümete yaptıkları önerileri bir kez daha gözden geçirmeye çağırdı" (1896 bütçesine ilişkin kabine toplantısı tutanağı). Maliye bakanı bu şekilde, kendinde olmayan bir gücü bakanlar kurulundan almaktadır. Bu durum, makamının öteki bakanlıklara karşı zayıflık derecesini gösterir.

İngiltere'de ise, bizim bildiğimiz biçimde bir maliye bakanlığı yoktur. Burada maliye bakanı bir kuruldur (Board). Bir kişiye bağlanmadığı için daha güçlü, hükümetin en büyük memurlarından oluştuğu için daha nüfuzlu /olan/ bir bakanlık. Başkanlığında Hazine Birinci Lordu (ki hemen her zaman başbakandır) olduğu halde, genel maliye işlemlerine bir düzen ve yön veren hazine bakanından ve üç genç lordla (lord juniyor) iki hazine sekreterinden oluşan bu kurulun şu kuruluş biçimi bile, öteki bakanlıklara karşı onun üstünlüğü konusunda bir fikir vermektedir. Başbakanın İngiltere'deki etkisi çok fazladır: "Başbakan saltanat değilse /bile/ hükümet ediyor"; böyle bir başkana sahip olan hazine kurulunun erkinin geniş /olması/ da doğaldır. Bu maliye kurulu, Fransa maliye bakanlığı gibi, çevreden gelen bütçe tasarılarını toparlama ve uzlaştırma ile yetinmez, öteki bakanlıklardan gelecek bütçe tasarılarını istediği gibi incelemeye ve esaslarıyla karşılaştırmaya, gerektiğinde de, fazla ve yararsız gördüğü masrafları çizip çıkarmaya hakkı vardır. Böylelikle, hazine kurulu, öteki bakanlıkların masraf toplamlarını kesinleştirmiş ve değerlendirmiş olur. Yalnız, bu konuda harbiye ve bahriye bakanlıklarının ayrıcalıkları vardır.

Bu iki bakanlık ile hazine kurulu arasında doğan ayrılıklar üzerine, 1870 tarihinde yeni bir yöntem ortaya çıktı: Harbiye ve bahriye bakanlıkları bütçe tasarılarını, millet meclisine bağlı inceleme kurulunun /komisyonunun/(1) toplanmasından üç hafta önce hazine kuruluna göndermeye ve bilgi verilmesinden sonra,

(1) Bütçe, parlamentodaki genel tartışmalardan önce, üyeler arasındaki uzman kişilerden oluşturulacak bir kurul /komisyon/ aracılığıyla incelenir.

genel bütçe inceleme ve tartışmaları sırasında, tasarılarını kendileri doğrudan parlamentoya sunmaya yetkili olacaklardır. Bununla birlikte, ilk gösterilen tasarıdaki ödeneğin sınıf ve miktarları, hazine kurulunda yeniden oylama yapılmadıkça değiştirilemeyecektir.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, İngiltere mali işlerine biçim veren bu hazine kurulunun erk genişliği Fransa maliye bakanlığınınkiyle karşılaştırılamaz. Ülkenin mali gücü ve büyüklüğü de göz önünde bulundurulursa, denilebilir ki bu iki olay arasında yakın bir ilinti vardır.

"İngilizler emindirler ki bir ulusun büyüklüğü, yaygın bir deyişle, yabancılara karşı bağımsızlığını ve ulusal onurunu korumak için harcayabileceği gücü hükümetin mali kaynaklarıyla, ulusun, önemi bundan aşağı olmayan ahlaksal meziyetleriyle denktir. Maliye işleri ve hatta yürütme, İngiltere'de şu bilinen geleneğe bağlıdır: Ülkeyi yöneten hükümet adamı Hazine Birinci Lordu'dur. Bu kişi ülkenin, hükümdarın karşısında, geliri gider düzeyinde tutmak göreviyle yükümlüdür."(*)

Fransa'nın maliye işlerinde İngiltere'nin gelişme düzeyine ulaşamaması, İngiliz hazine kurulu gibi pek güçlü ve nüfuzlu, o oranda da sorumlu bir maliye kuruluna sahip olmayışından başka bir nedene dayandırılamaz. Fransa'da yapıtlarıyla, güç ve yeteneğiyle tanınmış maliyeciler eksik değildir; fakat bunların yetenek ve güçlerinden yararlanılacak bir zemin yoktur. Maliye bakanı öteki bakanlara karışamaz, her daire bildiğini yapar, işlerde de doğal olarak İngiltere'de olduğu kadar kararlılık ve uyum görülmez.

★

Bize gelince, şu son zamanlara dek, bir sorun çıkmasın diye memurlara yılda altı maaş verebilmek, mali durumumuz çok bozukken, nedeni merak konusu olmasın düşüncesiyle, yolundadır diyebilmek, bununla birlikte hazineye uzatılan yabancı ellere dokunmamak ve bunlara ortak olmayacak derecede saf olmak gibi garip huylardan başka, ne yetkisi ve uyanıklılığı, ne düşünce ve el yatkınlığı aranan maliye bakanlarının geçmişi pek kalabalıktır. Öteki bakanlara karşı /onun/ konumunu ve bütçe hazırlıklarındaki nüfuz ve yetki derecesini saptayacak /olan/ da gelecektir. Yalnız, denilebilir ki, her bakanın yönetim dairesine ilişkin bütçe tasarısını maliye bakanının inceleme ve saldırısına uğramadan parlamentoya göndermeye çabalaması pek olasıdır. Bu şekilde bizde de olay yaratacak işlem zorlukları Fransa'dakine tümüyle benzeyecek, bu incelemeler sırasında parlamentoda aynı görüşte olmayan kurul üyesiyle mebuslar ve ayan kurulları

(*) Le Play, *Reforme sociale.*

arasında çıkacak tartışma ve çekişmeler göğe çıkacaktır. Oysa, Anayasamızın 29. maddesi gereğince zorunlu işlerde başvurulacak yer olan sadaret makamının hükümet yaşamına ilişkin bu "maliye" işleriyle önemli ilgisi açıktır. Ve bu ilgiden fiilen (edimsel olarak) yararlanarak, karşı saldırılara yer vermemek pek olasıdır.

Bütçe hazırlıkları sırasında sadrazamın /başbakanın/ etkin başkanlığı altında maliye bakanı ile uzman kişilerin içinden seçilecek sınırlı kişilerden oluşan bir bütçe kurulu /komisyonu/ oluşturulması ve çeşitli hükümet şubelerinden gelecek tasarıların bu kurula /komisyona/ gönderilerek incelenmesi ve esaslarıyla karşılaştırılması, çeşitli dairelerden önerilen giderlerin genel toplumsal zenginliğimize uygunluğu, gelirlerin, maliye bakanının kılavuzluğunda eklenmesinden sonra, hükümetin genel bütçe tasarısının özel biçim ve düzenine uygun olarak uzlaştırılması.

Yukarda sözünü ettiğim sakıncalar giderilse gerektir. Öte yandan, mali nüfuzu böylelikle bir kurulda toplamakla İngiltere maliye siyasetine yaklaşılmış olur ki, Fransa'daki zorluklara karşı bu ülkedeki sağlıklı yönetimi ve beğenilen sonucu dikkate alırsak, bunun pek sağlam ve güvenli bir girişim olacağını anlamış oluruz.

Londra, 10 Eylül 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük), 9 Eylül 1324, no. 94/

بودجه

۳

مالیه ناظری

«اووح ! اونه عالی وهیبت آور مقامکه : اورادہ بوقومه حیات قلبیه ، حرکات فکریه‌م ، حیاتمك مرتانیه‌سی بویکری میلیوناق خلق [*] ایچون مسعود ویاخود مضر اولهجق ، اخلافه اقبال ویاخود خرابی حاضرلیهجق‌دینیله بیلیور . ایشته ذکای‌بشره امنیت ابدیه‌جك بلکه الکبویوك وظیفه . .»

BÜTÇE (4)
PARLAMENTODA

Bundan önceki makalelerimizde bütçe tasarısının yürütme gücü tarafından niçin ve nasıl hazırlandığını tanımlamaya çalışmıştık. Şimdi yürütme gücü tarafından hazırlanmış, bu hükümetin bir yıllık mali dengesini sağlayacak tasarıyı parlamentoya gönderiyor, en bunalımlı bir döneme giriyoruz. Hükümetin yürütme gücünün girişiminden ve parlamentonun müdahalesinin büyük sakıncalarından söz ettiğimiz sırada, genel tartışmalara girilmeden kurulması gerektiğini söylediğimiz bütçe komisyonunun niteliğini, yabancı ülkelerde bu konuda neler yapıldığını anlamak gerek. Ancak şu nokta dikkate değer: Son "Bütçe -Maliye Bakanı" makalemizde maliye bakanlığı ile öteki bakanlıklar arasında ayrılığa yer vermemek (ve meclisi herkes tarafından beğenilen İngiliz maliye yöntemine yakınlaşmak) üzere maliye bakanı ile uzman kişilerden oluşan ve sadrazamın başkanlığı altında kurulmasının yararlarından söz ettiğimiz bütçe kurulu ile bütçe komisyonu arasındaki fark önemlidir. Bunlardan birincisi yürütme gücüyle, ikincisi ise yasama gücüyle ilgilidir.

Bütçe komisyonu, genel tartışmalardan önce bütçe tasarısını inceler ve o konuda sonuç üretmek üzere bir grup milletvekilinden oluşmuş bir kuruldur.

İngiltere'de komünler meclisindeki (Mebuslar Meclisi) üyelerden, mali işlerde sağlam ve uzman olan ve /ayrıca/ mali inceleme ve tartışmalardan zevk alanlardan her biri bu komisyona katılır. Seçim ve atama yoktur. Komisyona ilişkin ve gelişen ilk incelemeler sırasında komünler başkanı *"speaker"* (konuşmacı) koltuğunu terkeder. Üyeler arasında seçilen kişi *"Chairman"* (Başkan) adıyla yerine geçer; bu, bütçe komisyonunun başkanı demektir. Tartışmalarda herkes fikrini istediği gibi ve istediği zaman, hiçbir törene bağlı olmadan söyler, yine söyler; özel bir mecliste /toplulukta/ bulunuyormuşcasına düşünce değiş tokuşu yapılır. Başkan değişikliği de bu özelliği sağlamak içindir. Komisyonun incelemeleri son bulunca, *Chairman*, üretilen sonuçları komünler meclisinin, yine *speaker* başkanlığı altında toplanan genel kuruluna karşı özetler. Genel tartışmalar da /böylece/ başlar.

Amerika'da Kongre (Ulusal Meclis) açılır açılmaz, bir yıl içinde çeşitli şubeleri içeren işlemleri incelemek üzere daimi komiteler kurulur ve /bunların/ üyeleri başkan *speaker* tarafından saptanır. Bu komitelerden biri de bütçe inceleme komitesidir.

Maliye bakanı demek olan hazine sekreteri bütçe tasarısını baştan düzenleyerek, girişim gücünü (kuvve-i teşebbüsiye) korumuş olur. Fakat tasarı komiteye gitti mi, her tür değişikliğe uğrayabilir, baştan sona dek gözden geçirilir, içeriği, sınıf ve düzenlemesi istenildiği gibi değiştirilir. Gerekirse hazine sekreteri öteki dairelerin başkanlarını komite huzuruna çağırarak bilgilendirir, sonuçta öteki komite başkanlarının oyları da alınarak o mali yıla ilişkin gelir ve giderler toplamı belirlenir ve bu şekilde yeniden biçimlenen tasarı Kongre'ye teslim edilir. Hazine sekreteri, öteki vekillerin kongrede mevkileri olmadığından, bu tasarıyı savunacak bütçe komitesi üyesidir.

Bütün mali yıl içinde erkte bulunan ve mali işlemleri inceleyen, araştıran ve hatta yürütme organından kimilerine katılan bu komitenin nüfuzu /olması/ doğaldır. Üyelerinin Kongre Başkanı tarafından seçilmesi de dikkate alındığında, denebilir ki bu yöntem kötüye kullanılmaya açıktır. Nasıl ki, Fransa'da bir aralık Amerika'dakini örnek alarak kurulan bütçe komisyonları varlığını koruyamamışlardır.

1789'da kurulan bu komisyonlar millet meclisinden çıkmakla birlikte, denetleme yetkilerini genel işlemlere, yürütmenin ayrıntılarına dek vardırıyorlar. O ölçüde ki, herkesin güven ve sevgisini kazanmış, mali işlerde yeterlilik ve yetkinliği herkes tarafından tanınmış olan *Neckert* bu daimi komisyonların sınırsız denetleme yetki ve müdahalesinden sıkılmış ve halsiz düşmüş olarak 1790'da maliye bakanlığından istifa ediyor ve 91'de yayınladığı yapıtında(1), "Ulusal Meclis, komisyonlardan, mali işlere ilişkin hesap istemekle bir hata yaptı. Denetim ve gözetim hakkını komisyonlarda bırakmak üzere, bu hesapları vermekle maliye bakanlığını görevlendirmeliydi" diyor.

Genel Kurtuluş *(Salut public)* derneğinin kurulması üzerine bir kat daha güçlenen bu gözetim yöntemiyle, genel işler (hidematı umumiye) yürütme gücünden hemen çıkarılıyor. Maliye bakanlığı uzunca bir süre açık kalıyor; işler karışıyor, 1848'de de sakıncası anlaşılan bu tür daimi komisyonlar dağıtılıyor.

Bununla birlikte, şimdiki durumda bu tür komisyonların yandaşı da eksik değil. Diyorlar ki bugünkü geçici komisyonlarda iki çekilmez şey var: Seçilen komisyonlar işlerinde az uzman, ya da hiç /uzman/ değil; uzman olanlar da nedense zaten seçilmiyorlar.

(1) M. Neckert, *Sur l'Administration de lui méme.*

Başka bir bölüm: Avukatlık için üç yıl öğrenim, üç yıl staj, bir doktor için altı yıl okul, son sınıftan bir mühendis için aynı şekilde altı yıl öğrenim, ... gerekiyor. Nasıl inanılabilir ki bir milletvekili geçici bir komisyonun birkaç oturumunda hiç incelemediği ve öğrenim görmediği sorunlar üstüne uzmanlık kazansın?!

Bu karşı çıkışlarda gerçeğe az çok yaklaşan noktalar bulunsa bile, Genel Kurtuluş komitesi zamanında çekilen sıkıntılar düşünüldüğünde, daimi komisyonlara hiçbir biçimde bir eğilim oluşmuyor.

Bugün Fransa'da bütçe inceleme komisyonu, tasarının yürütme gücü tarafından mebuslar meclisine teslim edilmesiyle kurulur. Milletvekillerinin oluşturduğu 11 kuruluşun her birinden üç üye seçilir. Öyleyse, komisyonun 33 üyesi vardır. Tartışma ve incelemelere, seçilen üyelerden başkası katılamaz. Hatta dinleyici olarak da kimse kabul edilmez(1). Komisyon gerek gördükçe maliye bakanım ve öteki daire memurlarını çağırarak, kimi sorunlara ilişkin bilgilendirmelerde bulunabilir ya da bunları yazılı olarak sorar. O yıla ilişkin bütçe tasarısının içeriğini inceler ve verdiği kararları bir rapora, daha doğrusu raporlara geçirir. Çünkü şimdiki durumda her bakanlığın, her bakanlıktaki çeşitli sınıfların işlemleri ayrı ayrı raporlarla karar altına alındıktan sonra, tümü için de başka bir genel rapor düzenlenir.

★

Verdiğimiz bu bilgilere göre, bütçe komisyonları üç bölümdür. Biri, İngiltere'de olduğu gibi, her oturumun bir kişisel kimliği vardır. Çünkü komisyon, milletvekillerinden her isteyene açıktır. Bir oturumda bulunmayan ötekinde bulunabilir. Ötekisi, Amerika'da ve başlangıçta Fransa'da olduğu gibi, daimi komisyonlardır. Üçüncüsü de, şimdiki durumda Fransa ve kimi hükümetlerde geçerli olan geçici komisyonlardır ki, tasarının incelenmesi ve raporların düzenlenmesiyle görevlerini bitirmiş olurlar.

Bu biçimlerden hangisine bağlı olursa olsun, bütçe komisyonlarında inceden inceye incelendikten ve tartışıldıktan sonra verilecek özetler, raporlar meclisteki genel tartışmalara esas olur. /Bunun/ önemi şuradadır ki yürütme gücünün düzenlediği tasarı uzman kişilerin bilimsel inceleme ve eleştirileriyle aydınlanınca, yüzlerce milletvekilinin katılacağı genel tartışmalar da bir düzen, bir yerindelik (isabet) /içinde/ ve olumlu biçimde yürür.

(1) Oysa, İngiltere'de milletvekillerinden her istek sahibi ve uzman, hangi oturumda olursa olsun, tartışmalara katılabilir. Şu halde, tartışmalar İngiltere'de genel, Fransa'da özeldir.

Genel tartışmalar çoğu uygar ülkelerde iki devreye ayrılır: Birincide mali dengenin bütünü, ikincide ise içerdiği maddelerle onlara bağlı tablolar üstüne inceleme ve tartışma yapılır.

Fransa mebuslar meclisinde birinci bölüm tartışmalar çok bunalımlıdır. Konuşmalara üç sınıf katılır: Birisi, hükümetin temel mali siyasetinin amansız karşıtları /olup bunlar/ genel gelirlerin israf ve çarçur edildiğinden, iflasa doğru gidildiğinden söz ederler ki, (Mecliste) aşırı sağ ve solu /oluştururlar/. Ötekiler, yürürlükteki yasaları dikkate alarak, ona göre değişiklik ve iyileştirmeler isteyen ölçülülerdir ki ortalamayı oluştururlar. Ve son olarak, resmi konuşmacılar vardır: Bakanlar, komiserler, bütçe raportörleri, ... Bir bütçe tasarısının tümü, hükümetin mali siyaseti hakkında gelişen birinci bölüm genel tartışmalardan sonra, yasa maddelerinin incelenmesine geçilir. Ve bu maddelerden her birine eklenmiş olan hesap tabloları, başkanın önerisi üzerine, yasa maddesinden önce incelenir. Çeşitli dönemlerin bu maddelerle ilgili ne kadar hesabı varsa, ona ilişkin tabloya girer. Birinci madde karara bağlandıktan sonra ikinciye, üçüncüye, ... geçilir. Bu şekilde, birbirinden bağımsız bir kararlar dizini oluşur. Şöyle ki, ekli tabloların incelenmesine de temel olan, birleştikleri bölümlerdir. Örneğin, 1906-1907 bütçesinde Birinci Maddeye ekli (A) tablosu bine yakın fasıl içerir. İnceleme bu fasıllardan başlar, fasıllar bitince, maddenin tümü üstüne tartışma açılır. Maddelerde sonuca bağlanan kararlara zarar gelmemesi için, tasarının tümü üzerinde görüşme yapılır.

★

Anayasamızın 99. maddesi /şöyle der/: "Bütçe, yani mali denge yasası genel mecliste madde madde incelenir ve onaylanır. Önemli gelir ve giderlerin dökümlerini kapsamak üzere, ona bağlı tablolar yasaya göre saptanan örneğine uygun olarak, kesim ve fasıllar ile çeşitli maddelere ayrılmış olarak, bunların tartışılması da fasıl fasıl yapılır."

Dikkatlice okunduğunda anlaşılır ki, bütçe incelemelerinde Mebuslar Meclisimizin izleyeceği yol Fransa'da yürürlükte olan yönteme aşağı yukarı uygun olacaktır. Çünkü incelemelere temel olan, Fransa'daki gibi, mali denge yasası ile ona bağlı tablolardır. Tablolar fasıl fasıl inceleneceğine ve bu fasılların içerdiği maddeler[1] incelemelerde temel olmayacağına göre, yasa koyucunun yasama gücünü bütçenin en ufak uygulamasına dek yetkiden yoksun bırakarak, hükümetin girişim gücüne uyma konusunda (önceki makalelerde[2] ileri sürülen)

(1) Denge yasasının maddeleriyle, onlara bağlı tablolardaki kesim ve fasılların içerdiği maddeler birbiriyle karıştırılmamalıdır.

(2) 1 Ağustos tarihli, sabah ve akşam baskılarıyla, 28 Ağustos sabah baskısına ve son "Bütçe - Maliye Bakanı" makalelerine bakınız.

kimi düşüncelerin etkisi altında kaldığına karar verilir. Fasıl fasıl incelenecek deniliyor; "fasıl" nedir? Tablolar bir kez kısımlara ayrılıyor, sonra fasıllar geliyor. Daha sonra da maddeler. Öyleyse, fasıl, kısım ile madde arasında bir şey, fakat ne?

Fransa hükümetinin 31 Mayıs 1862 tarihli kararnamesinde, "56. Madde- Her fasıl aynı türden ve birbirine bağlı giderlerden başka şeyleri kapsamaz" deniliyor. Bu uygun bir tanım değil. Çünkü bir bakanlığın, bir kısım hesapları da aynı türden ve birbirine bağlı sayıları içerir ve öte yandan, en alt derecedeki çeşitli maddelere dek inilse, bunların yine aynı türden olduğu görülür. Saygıdeğer Bay Storm[1] der ki, fasılı kimse tanımlayamadı, kolay değildir; bunu ben de yapamayacağım, yalnız fasılın konumunu saptayalım: "Fasıl madde ve fıkradan daha geniş bir parçadır ki, her bakanlığın (tablosunun) ya da her bakanlıktaki bölümlerin ötekilere ilişkin ve aynı türden olan hesaplarını içerir." Gerçekten de bu tanım açık değildir; bakanlık ve bölüm gibi, tanımlanmamış iki sözcüğün yardımına başvurulmaktadır. Fakat şimdiye dek bundan daha yetkin bir tanım ortaya koyan da yok.

Tablolar fasıl fasıl ve ekli oldukları genel denge yasası da madde madde inceleneceğine göre, haklarında verilecek kararların ayrı ayrı olması doğaldır. Fakat bu kararlar Fransa'da olduğu gibi, kesin mi olacaktır, yoksa Anayasa'nın kesinlikle yasa tasarılarından söz eden 55. maddesinde denildiği gibi, "karardan sonra bütünü için de yeniden karar verilmedikçe, onaylanmış olmayacak" mıdır? Bunlar düşünülmeye değerdir.

Tasarının madde madde incelenmesinden önce mali siyasetemize verilen yön, bütçenin önemli bir bölümünü dolduran bahriye, harbiye ve bayındırlık giderlerine ilişkin görüş alışverişiyle bir düşünce ve asıl kararın çıkmasından sonra ayrıntıları incelemeyi ilerletmek, işlemin hızlı ve sağlığı açısından çok yerindedir. Böylelikle genel denge yasası ve maddeleri ile /buna/ ilişik tablonun dökümü o temelde değerlendirileceği için, ikinci bir incelemeye gerek kalmaz. Şöyle ki, bu durumda verilecek kararlar kesindir ve tüm maddeler incelenip karara bağlandıktan sonra genel dengenin bütününe ilişkin söylenecek sözler de ikinci bir tartışmadan ibaret olur. Tutanağa geçirilseler bile, kararların değiştirilmesine neden olmazlar.

Böyle yapılmayıp da genel dengenin doğrudan doğruya madde madde incelenmesine girişilecek olursa, haklarında verilen kararlar da, tartışma bitimin-

(1) Bütün inceleme ve araştırmalarımı kendisine borçlu olduğum bu engin bilgili adamın *Budget* başlıklı yapıtını, çalışmalarını ve maliyeye ilişkin düşüncelerini ilerletmek isteyen okurlarıma tekrar tekrar öneririm.

de, /yasanın/ tümü için elde edilecek çoğunluk ve azınlığın oylarına göre şekillenir.

Bununla birlikte, bunların hepsi tartışma konusudur. Mebuslar Meclisi'nin doğal olarak bir de içtüzüğü olacaktır. Sonra, birkaç yıl içinde kendine göre bir gelenek ve eğilimler zinciri oluşacak; inceleme ve tartışma koşulları ve biçimi (merasimi) bir yandan Anayasa ile içtüzüğe, öte yandan da bu gelenek ve eğilime göre belirlenecektir.

Paris, 20 Eylül 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük)
No. 112, 22 Eylül 1324/

ومراسم تتبعات ومذاكرات برطرفدن قانون
اساسی ایله نظامنامهٔ داخلی به ، دیکر طرفدن ده
او عرف وتعامله کوره تأسس ایده جکدر .

پاریس، ۲۰ ایلول ۹۰۸

مصطفی صبحی

---

[٤] لایحه‌نك محتویاتی تدقیق ایدلهدن هیئت
عمومیه‌سی حقنده بیان مطالعه ایدیلیرمی دیبلیر ؟
مذاکرات عمومیه یه باشلامادن اول لایحه‌نك طبع ومبعوثلره
توزیعی مسائل متممه‌ده مرعی اولدیغندن بوصورتله واقع
اولمحق تدقیقات خصوصیه اومطالعات عمومیه یه اساس
اولهجقدر .

BÜTÇE PARLAMENTODA AYAN MECLİSİ

Son makalemizde bütçe tasarısının parlamentoya gönderilmesi ve Meclisi Mebusan'daki incelenme tarzından söz etmiştik. Bir iki hükümet dışında uygar ülkelerin hepsinde Meclisi Mebusan'ın yasama haklarına katılan başka bir kurul daha vardır. Fransa'da Sena /Senato?/, İngiltere'de Lordlar Kamarası adını alan bu kurul bizdeki Ayan Kuruludur.

Bütçe tasarısı önce Meclisi Mebusan, sonra Ayan tarafından incelenir. Tasarının ilk kez incelenmesiyle maliye siyasetine verilecek kişilik ve yönün bundan sonraki inceleme ve uslamlamalara etkisi ortadayken, Mebusan'ın Ayan'dan önce gelmesinin, bu üstünlüğü kazanmasının nedeni nedir? Bu nedeni, Meclisi Mebusan'ın tarihsel varlığında bulabiliriz. Bütçeyi inceleme ve biçimlendirmeye temel oluşturan ulusal egemenlik, bu egemenlik öteden beri halk tarafından seçilen milletvekillerinde anlatım buluyor; Ayan ise ancak son zamanlarda, o da meşrutiyetin niteliğinin iyice belirlendiği yerlerde halk tarafından belirleniyor. Öyleyse, yasama işlerinde ve özellikle bütçe incelemelerinde Ayan'ın Mebusan'dan geride bırakılmış olmasını halka ve hükmündeki /kararındaki/ tarihsel gecikmeye yormak gerekir.

Mebusan'ın inceleme ve görüşmelerde Ayan'a üstünlüğü her hükümetin yönetim aşamalarında görülür. Ancak, burada ayırt etmeye değer bir yan vardır. Kimi hükümetler Meclisi Mebusan'a üstünlük hakkını vererek yetinir, öteki haklar yönünden /ise/ Mebusan ve Ayan denktir.

İtalya'nın hâlâ yürürlükte olan 1848 tarihli Anayasasının 10. maddesinde, "Yasama konularında girişimcilik gücü krala ve iki meclisin her birine aittir. Ancak, yeni bir vergi konulmasına ve hükümetle ilgili bir hesabın incelenerek onaylanmasına ilişkin işlemler öncelikle Meclisi Mebusana sunulacaktır" deniliyor.

1787 Anayasası gereğince Amerika Birleşik Cumhuriyeti'nde "vergi konmasını içeren her yasa tasarısı Meclisi Mebusan'da doğmalıdır. Fakat Ayan Meclisi, öteki tasarılar gibi, değişiklik ya da düzeltme istemeye yetkilidir."

Bu yasal düzenlemelere (temhidatı kanuniyeye) göre bu iki hükümetin Ayan Meclisi'nin Mebusan'dan geçen bütçeyi inceleyerek gerektiğinde giderleri artırmaya ya da azaltmaya yetkileri vardır.

Oysa, bir ikinci grup hükümetlerde Meclisi Mebusan'a bir üstünlük hakkı vermekle yetinilmez. Ayan'ın yetkisi sınırlıdır.

Belçika, Hollanda, Prusya ve İngiltere bu ikinci sınıfa girer. Belçika'da bir verginin konulma ya da artırılma miktarı Ayan Meclisi tarafından kesinlikle önerilemez. Hollanda ve Prusya'da Ayan Mebusan'dan geçen bütçe tasarısını ya kabul eder ya da tümden reddeder; ayrıntılara girip yalnızca bir maddeye saldıramaz.

Bu gruba giren İngiltere'ye gelince: Bu ülkede "yasa gücündeki geçerli kurallara göre, maliye yasalarında girişimcilik gücü hemen /yalnızca/ komünler meclisine vergidir."(1) Zaten bu uzmanlaşma kralın yıl başındaki açış konuşmalarına bir göz gezdirilerek de anlaşılır. "Lordlar, Efendiler"(2) diye söze başlayan kral, /sıra/ maliye işlerine gelince komünlere karşı, "Efendiler, genel hizmetler için gerekli miktarın ödenmesini emrettim" dedikten sonra, yine "Lordlar, Efendiler" seslenişiyle konuşmasını sürdürür.

Şu nokta uyarıya değerdir ki, Lordlar Meclisi'nin güçsüzlüğü yalnızca mali dengeyle sınırlanmıştır. Yoksa denge dışında genel senetlere (eshamı umumiyeye), *"Money bills"*e ilişkin(3) tartışmalarda kamaranın nüfuz ve gücü fazladır. 1860'da, kâğıdı konu alan verginin kaldırılmasına ilişkin bir *Money Bill*'in komünlerle lordlar arasında ortaya çıkardığı anlaşmazlık ünlüdür. Maliyecilerden hemen her biri bu anlaşmazlıktan söz eder.

Fransa bu iki tür hükümetten hangisinin arasına girecektir, /bunu/ belirlemek kolay değildir. Meclisi Mebusan ile Ayan, denilebilir ki her yıl tartışmalara girişir, her biri haklarını korur. Oysa, tartışmaya zaman yoktur. Yılbaşı yaklaştığı için çoğunlukla Ayan meclisi tez (müddeayat) kuramına zarar gelmemesi için, Mebusan'a hak vererek, bütçeyi elinden çıkarır. Bu anlaşmazlık ve tartışmaların nedeni Fransız Anayasasının ilgili maddesindeki esnekliktir.

8. Madde, "Ayan Meclisi (Sena) koyduğu yasalarda, Mebusan ile ortaklaşa girişim gücüne sahiptir. Bununla birlikte, mali yasalar öncelikle Meclisi Mebusan'a sunulup orada kabul edilmeli ve onaylanmalıdır" der (25 Şubat 1875 Ana-

(1) Broughem'in *Politika Sözlüğü.*
(2) Ayan (ki Lordlar kamarasıdır) üyesine "Lordlar"; Mebusan (ki komünler meclisidir) "Efendiler" /denilmekte/.
(3) Vergi konmasına ilişkin yasalar.

yasası). Güçlük, "ve orada kabul edilmeli ve onaylanmalıdır" cümlesinden ileri gelmektedir.

1884/'de/ Ayan'dan Bay *Wallon* diyor ki: Meclisi Mebusan'ın hak önceliği olmak üzere, öteki haklar açısından iki meclisin eşitliğini bundan daha açık bir anlatımla tanımlamak olası değildir; öte yandan, 1875 Anayasası'nın raportörü (nakili) bu, "öncelikle Meclisi Mebusana sunulup, orada kabul edilmeli ve onaylanmalıdır" cümlesini şu şekilde ortaya koymuyor mu: "Sunulup, kabul edilmek ve onaylanmak" dedik, bu iki sözcüğün birbirine eklenmesinin nedeni nedir? Her türlü hilekârlığa engel olmak, eğer Mebusan tartışmaları boyuna uzatır, işin içine kötü bir amaç sokarsa, pekâlâ, biz de onu kabul edebilecek ve onaylayacak Ayan meclisine sunar ve bununla Mebusan'a yükleniriz denilmemek için.

Ayan'ın düşüncesine göre Mebusan'ın mali yasaları incelemede sunuş hakkından başka bir üstünlüğü olmayacak. Oysa, milletvekilleri bu maddeye büsbütün başka bir anlam veriyorlar. Bir kez, ulusal meclis bu 8. maddeyi 1875'de tartışmasız biçimde kabul etti. Nakil olan zat(*), milletvekillerinin artık geçmişe ilişkin düşünce ve amaçlarını öngörmeye ve ortaya çıkarmaya yetkili değildir. Öyleyse, işin özünü (zatı maddeyi) incelemekten başka bir çare yoktur. "Ya bu sözcükler anlamsızdır, ya da anayasanın 8. maddesi şunu demek istiyor: Mali işlere ilişkin bu yasa tasarısı en iyi biçimde Meclisi Mebusan tarafından incelenerek kabul edilmedikçe ve onaylanmadıkça, Ayan tarafından bir karara temel olamaz. Ayan meclisinin bir borçlanma, ya da vergi işini tartıştıktan sonra Mebusan'ın /buna/ katılımı kabul olunsa, yasal açıklığa muhalefet edilmiş olur; bu çok açık."(1)

Milletvekilleri bununla da kalmıyorlar, mali işlerde inceleme üstünlüğü haklarından, ilk sözü söylemekten başka, son sözün de kendilerinde olmasından söz ediyorlar.

'Gambeta', "mali işlere ilişkin konularda ilk ve son söz Meclisi Mebusan'ındır"(2) diyor; Ayan buna karşı, ortalığı birbirine katıyor. Gerçekten, son sözün Mebusan'a ait olmasına ilişkin yasal bir açıklığa rastlanmamaktadır. Fakat, anlaşmazlığın, iddiaların arkası da kesiliyor mu? İşler layık olduğu hızda yürüyor mu? "Meclisi Mebusan bir gideri (masrafı, harcamayı) reddediyor, Ayan alıp kabul ediyor, bütçe yeniden Mebusan'a gidiyor. 31 Aralık /tarihine/ varıldı mı, öyle bir saate gelinmiş oluyor ki, anlaşmazlığın biraz daha sürmesi her şeyi, gelirleri,

(*) Raportör anlatılmak isteniyor -*Red.*
(1) Mebusandan Bay 'Jul Roş'un 1883'deki bir konuşmasından.
(2) *Discours* du 28 Déc. 1876

askersel ödeneği, memur maaşlarını geriletecektir, /işte/ o zaman, iyi ya da kötü /bakılmaksızın/ acele ediliyor(1).

"1884'de Versay'da açılan kongrede bu iki meclisin mali işlemlerdeki yetki derecelerini gösteren 8. madde incelenerek, anlaşmazlığı giderme çaresi bulmak istendiyse de, başarılamadı. 1885'de hükümet 8. maddeye dokunmayarak, ilk ve son söze ilişkin şöyle bir çözüm yolu buldu: "Mükellefine en uygun kararı hangi meclis verirse, son söz onundur." Henüz Cumhurbaşkanlığına geçmeyen 'Jul Ferri', 9 Mart 1885'de ne güzel söylüyor: "Son söz, yerine göre Meclisi Mebusan ve Ayan'dan birinin olabilir. Ayan'a derim ki, yeni harcamaların yasaklanması konusunda son söz sizindir; bunun gibi, Mebusan'ın da, Ayan'ın karar verdiği harcamaların uygulama alanına geçmesine engel olmak için, son sözleri olmalıdır."

Bunlar, bu düşünceler, anlaşma çareleri çok güzel, pek nükte doluysa da, bir yasal temele dayanmadıklarından, siyasal tutkulara karşı duramıyorlar/ ve/ bunlarla anlaşmazlıklar azalmıyor. Zaten bu anlaşmazlıkların çözümüne kesin bir çare bulunması karşısında olan bir bölüm felsefi görüşler de "anlaşmazlıklar ortaya çıktıkça /bunları/ çözelim ve /bunlardan/ kurtulalım. ... çok kesin kuşkulardan çekinelim" demiyor mu?

Özetle: Fransa Meclisi Mebusan'ı ve Ayan Meclisi'nin mali işlerdeki nüfuz ve yetki dereceleri belirlenemiyor, iki meclis arasında her zaman anlaşmazlık, her zaman tartışmalar var. Ve bunun için değil midir ki Fransa'nın yukarda sözü edilen hükümetler grubundan hangisine sokulması gerektiği kestirilemiyor(2).

★

Anayasamızın 55. maddesinde, genel olarak, "Bir yasa tasarısı öncelikle mebuslar kurulunda, ondan sonra ayan kurulunda, ... çoğunlukla karar alınmadıkça kabul olunmuş olmaz" deniliyor. Bu kesin hüküm, /ister/ adli ve mülki işlere, /isterse/ maliye ve bayındırlığa ilişkin olsun, her yasa tasarısı Mebusan'dan geçmedikçe Ayan'da incelenemiyor. Öte yandan, Ayan meclisi bölümündeki 64. maddenin ilk fıkrasında "Ayan kurulu Mebusan kurulundan verilen denge /bütçe/ tasarılarını inceler(*)" denilerek, Meclisi Mebusan'ın mali denge incelemelerindeki önceliği inceleniyor. Fransa'da anlaşmazlığa neden olan son söz sorununu ise bizim yasa açıkça çözüyor. Yine 64. maddenin ikinci fıkrası: "Eğer bunlar-

(1) 1882'de Başbakanın açıklaması.

(2) Bu konuda daha fazla ayrıntı isteyenler, kaynağımız olan Bay Stourm'un *Budget* adlı yapıtına başvursunlar.

(*) Özgün metinde cümle, "tetkik ..." olarak sona ermektedir -*Red.*

da esas olarak dinsel işlere ve ... zarar veren bir şey görürse, düşüncelerini ekleyerek, ya kesin olarak ya da değiştirilmek ve düzeltilmek üzere, mebuslar kuruluna geri gönderir."

Anlaşılıyor ki, Ayan meclisi Mebusan'dan geçen denge tasarılarını istediği biçimde değiştiremiyor ve düzeltemiyor, yalnız düşüncesini ekleyerek işi yine Mebusan'a gönderiyor. Öyleyse, son söz Ayan'da değil, Mebusan'da.

Bu yasal açıklığa göre, ülkemiz, Mebusan'a öncelik hakkı vermekle birlikte, Ayan'ın yetkisini /de/ sınırlayan Belçika, Hollanda, İngiltere'nin bulunduğu ikinci grup hükümetlere girmektedir.

64. maddeden söz etmişken dikkate değer /olan/ şu yönü de unutmayalım. Bu maddenin ikinci fıkrasında, "görürse"nin eklendiği belirsiz nedenler (esbabı muallaka) pek yerinde aktarılmamış dersem, sataşmalara hedef olmam sanırım. Çünkü, bir kez, denge tasarıları hükümetin mali yönden maddi gereksinimlerine ilişkindir. Tinselliğe (maneviyata) ve örneğin dinsel işlere, genel adaba karışmaz. Öte yandan, Padişah hazretlerinin yüce haklarına, özgürlüğe, devletin mülk bütünlüğüne, ... zarar veren her şeyin ve örneğin özgürlüğü kısıtlayan (muhal) bir basın yasasının, genel adaba aykırı bir şeye izin veren başka bir tüzüğün Ayan kurulunca reddedilmesi doğaldır. Durum böyleyken, "esas olarak dinsel işlere ve ... genel adaba" /gibi/ zincirleme kayıtların yalnız mali denge tasarıları incelenmesinde temel alınması, Anayasamızın düzenlendiği o bunalımlı zamanlara ilişkin bir acelecilik sonucu sayılsa gerektir.

Yoksa, çok doğaldır ki, bu ikinci fıkradaki aynı duruma zarar veren her şey Ayan tarafından reddetme nedeni olur diye, ayrı bir madde (ki mali dengeyi de kapsayacaktı) koyduktan sonra, denge tasarılarından söz ederken "Ayan kurulu Mebusan kurulundan verilen denge tasarılarını inceleyerek, eğer bunlarda -ayrıca konduğunu söylediğim maddeye işaretle- ...ncı maddede gösterilen duruma uymayan bir şey görürse..." demek, kapsam ve anlam açıklığı açısından daha iyi olurdu.

Ayan Meclisi'ndeki tartışma yöntemi Mebusan'dakinin aynıdır. Dengenin içeriği madde madde, bu maddelere eklenmiş tablolarda bölüm bölüm incelenir.

Ayan Meclisi de kararını verdikten sonra, bütçe ya da mali denge kesin yasal kimliğini kazanmış olur. Bundan sonra artış sataşma ve karşı çıkma olmaz. İş uygulamadadır, bu da yürütme gücüne ilişkindir.

Paris, 9 Teşrinievvel 1908
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük), No. 128
5 Teşrinievvel 1324/

MALİYEMİZİN GENEL DENGESİNE İLİŞKİN

Bu akşamki *Tan* gazetesi eski Maliye Bakanı Ziya Paşa tarafından düzenlenen bütçe tasarısının kabinenin özel toplantısında incelendiğini ve dört milyon liraya ulaşan açığın çok görüldüğünü haber verdikten sonra, bu tasarıyı aslında görmemiş olan danışman Bay 'Loran'ın şikâyeti göz önüne alınarak, eski Maliye Bakanı'na yeniden bir bütçe düzenlenmesinde yardım etmeyi kararlaştırdığını, öteki bakanlıklarca önerilecek giderleri incelemek ve karara bağlamak üzere Babıali'de bir komisyonun kurulacağını, bu komisyonda bakan ve danışmanların da hazır bulunacağını yazıyor.

Bununla ilgili olarak, *Servet-i Fünun*'da altı ay önce, Maliye memurlarımıza özel bir hizmet olmak üzere yapılan kimi uyarıları anımsatmak isteriz. Son devrimi izleyen günlerde ülkenin ruhuyla yakın ilişkisi bilinen bu pek ince maliye işlerine ilişkin kimi yayınlarımızda bugünkü meşrutiyet hükümetimize nasıl bir bütçe tasarısının beğendirilebileceğini ve Meclisi Mebusan'ın işe başlarken arayacağı bu tasarıyı oluşturabilmek için neler yapmak, nasıl çalışmak gerektiğini açıklamıştık.

30 yıldan bu yana düzenlenmemiş, bütün bir maliye bakanlığı kurulunun (heyetinin), öteki bakanlıkların alışamadığı, fikirlerin, kalemlerin tanışamadığı bu mali denge işlemini düzenleme ilk yerine getirilecek görevlerden olmakla birlikte, doğacak zorluklardan, Maliye Bakanı'nın öteki bakanlıklara ve bakanlıklar bütçesine karşı durumundan ve gücünden söz ettiğimiz sırada; "Sadrazamın başkanlığında maliye bakanı ile uzman kişilerden oluşan bir bütçe kurulu oluşturulması ve hükümetin çeşitli şubelerinden gelecek tasarıların bu kurula bırakılarak incelenmesi, esaslarıyla karşılaştırılması ve çeşitli dairelerin önerdiği masrafı genel toplumsal zenginliğimizle bağdaştırdıktan ve Maliye bakanının yol göstericiliği altında gelirleri de ekledikten sonra hükümetin genel bütçe tasarısının, biçimine ve özel düzenine uygun olarak önerilmesi işlemlerde kolaylık ve güven sağlar" demiştik (*Servet-i Fünun*, 9 Eylül 1324, No. 94).

Bizi bu düşünceye yönelten, mali işlerde Maliye Bakanı ile öteki bakanlar arasındaki ilişkilerin belirlenmiş olmamasıydı. Bütçe tasarısının düzenlenmesi

sırasında, Maliye Bakanı'nın öteki bakanlıklara göre bir ayrıcalığı, bir üstünlüğü var mıydı? Ve bu bakanlıklardan gelecek masraf tasarılarını esaslarıyla karşılaştırma, itiraz ve gerektiğinde fazla gördüğü masrafları çoğaltma ve çıkartma haklarına sahip miydi? Bunlar önemli sorunlardı.

Maliye Bakanımız, ya Fransa'da olduğu gibi, öteki bakanlıklardan verilecek masraf tasarılarını toplayıp uzlaştıracak ve gelirleri ekleyerek oluşacak genel mali denge /bütçe/ tasarısını parlamentoya gönderecek ve bu durumda da yalnızca bir araç, bir uzlaştırma aracı olacaktı ki, bunun sakıncaları, özellikle yeni bir yaşama, atılım ve coşku dolu bir yaşama giren hükümetimiz için çok açıktır.

Ya da gösterdiğimiz yönteme başvurulacaktı. Etkisi ve gücü bir kurulda, bir komisyonda, ne isim verirseniz veriniz, bir kişide değil, bir toplulukta birleşecek ve öylelikle de bakanlar arasındaki anlaşmazlıklara, ayrıcalık ve üstünlük davalarına gerek kalmaksızın, işler ulusal çıkar ve gereksinimimize uygun biçimde, yolunda gidecekti.

Aslında bu ikinci yöntemin en güzel, başarılı bir uygulaması İngiliz Hazine Maliyesi değil midir? Hemen her zaman başbakan olan Hazine Birinci Lordu ile Maliye Bakanı demek olan Hazine Vekili'nden ve üç Lord 'jöytor'la iki Hazine sekreterinden oluşan Hazine Kurulu'nun (Board of Treasury) mali politikasıyla, her yönetsel şubenin bağlı olduğu ve boyun eğdiği bu politikanın özel şiddet ve kesinliği değil miydi ki, İngiliz ulusunu ve Hazinesini bugünkü bolluk ve zenginliğe, yücelik ve büyüklüğe eriştiriyordu.

Öyleyse denilebilir ki, bu kez Babıali'de bir komisyon oluşturulup çeşitli bakanlıkların istemlerinin incelenerek saptanması ve bu incelemelerin bütçemize temel olması her yönüyle hoşnutlukla değerlendirilecek haberlerdendir. Çünkü, mali etkiyi böylece bir kurulda toplamakla İngiliz mali politikasına yaklaşmış ve değinmiş (temas etmiş) oluyoruz ki, öteki hükümetlerdeki zorluklara karşı, bu zengin ülkedeki yönetsel rahatlığı (selameti) ve beğenilen sonuçlarını inceden inceye araştırıp dikkate alırsak, ne /denli/ sağlam ve güvenli bir yola girdiğimizi anlar ve işimizden emin oluruz.

Paris, 20 Şubat 1909
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük),
No. 238, 24 Şubat 1909/

MEMURCULUK

Son birkaç ay içinde siyasal ve toplumsal yaşamımızda büyük bir etkinlik görüldü. Çeşitli yönetim şubelerinden her biri, her bakanlık bir tür düzenleme ile siyasal mihakiniyetimizi (durgunluğumuzu), yılların paslı durgunluğunu silip temizlemek istedi. Birçok memur çıkarıldı, yeniden yerleştirildi. Memuriyetler oluşturuldu, yeniden dağıtıldı. Devrimimizin, çok şey istenen, ani ilerlemeler, gelişmeler beklenen ilk hararetli döneminde, yapılan bu düzeltmeler ve düzenlemeler birer gösteriden (temayişten), fakat gidişatımızı gösteren birer iyileşme gösterisinden başka bir niteliğe sahip değillerdi.

Şimdi ise ulus doğal sessizliğini buldu. Meşrutiyet biçimine, hem de kendisine siyasal bir gelenek ve teamül bularak, İngiltere ve Fransa gibi gerçek bir meşrutiyet biçimine sahip olan hükümetimiz asıl iyileştirme ve düzenleme dönemine girmiş demektir. Onun içindir ki, bundan sonra hükümet dairesi tarafından yerine getirilecek iyileştirme önlemleri, basın tarafından yakından ve ilk günden daha ölçülü ve bilinçli olarak izlenme ve incelenmeye, gerektiğinde de eleştirilmeye değerdir.

Beni bu girişle düşüncelerimi söylemeye yönelten, yeni Maliye Bakanı Hakkı Rıfat Beyefendi'nin bakanlıkça kimi düzenlemelere ve özellikle oldukça kalabalık olan memurların azaltılmasına girişmesi haberinin yayılması oldu.

Kuşkusuz ki, mevcut memurların miktarının azaltılması değil, bu haberin yayılması bile oldukça dedikoduya, Bakan Beyefendi'ye şimdiden kimi başvuruların yapılmasına neden olmuştur. Oysa, istibdad dönemine ilişkin o kâbuslu zamanlarda, maliye bakanlığını /ve/ yalnız maliye bakanlığını /da/ değil, bütün toplumsal çevremizi yaralayan şeyin, bu gereksiz memuriyetler, fazla maaşlar olduğu düşünülmüş müdür?

Evet, o anmak bile istemediğim uğursuz günlerde bütün dikkat ve özenimizle yetiştirdiğimiz evlatlarımızı, kardeşlerimizi bin türlü dalkavukluklar, alçalmalar sonucunda bir memuriyete "kapılandırmak", onları belirsiz bir geleceğe karşı ancak bu "toplumsal kapılanma görevi"ni yerine getirecek duruma erdir-

mek felaketi, bu memurculuk illeti değil midir ki, bizi o istibdad boyunduruğuna 30 yıl mahkûm etti. Öyle bir 30 yıl ki, Batı uygarlığının ilerleyişine göre bir yüz yılda giderilmesi zordur.

O acıklı sonuçlar değil midir ki, her türlü insan haklarına sahip olduğumuz bugün bile bütün varlık ve yeteneğini, yaradılıştan gelen tüm saflığını korumuş olan bir toprağa, bir doğal zenginliğe sahipken elimiz boş, karnımız aç, gözümüz hâlâ o bizden aç hükümet sandığında; zayıf bir hayatı, bir memurcu hayatını, böylesine zayıf bir geçim şansını izlemekten vaz geçmiyoruz. Hâlâ maliyede bir ayırtmanlık (mümeyyizlik), defterdarlıkta bir kayıt memurluğu hırsıyla, sokaklar dolaşıp kapılar çalıyoruz.

Vatana hizmet etmek, özveride bulunmak, hatta akılcı olmak koşuluyla kurban gitmek, kuşkusuz ki her yüzyılda her toplum tarafından yüceltilmiştir ve yüceltilecektir. Fakat iddia etmek mümkün müdür ki, bu hizmet, bu özveri yalnız memuriyetle ayakta kalır. Hayır, bugün vatanımızın kurtuluşunu sağlayacak iktisadi gönenç ve mutluluktur. Buna en büyük hizmet de kişilerde kendine güveni, kişisel girişimi beslemeye çalışarak vatan ve millete (ulusa) girişimcilik ve etkinlik ruhu vermek olacak; özveri memuriyette değil, memuriyeti, memurculuğu fedada aranacaktır.

★

Fransa, Avrupa'da memurculuğun (fonctionnarisme) ilerlediği ülkelerden biridir.

Bay 'Ballon'un 1886'da Meclisi Mebusan'a verdiği bir tasarıya eklenmiş olan istatistikte 200 bin küsuru içişlerine, 65.436'sı maliye bakanlığına ait olmak üzere, Fransız devlet memurları toplamının 460.962'ye vardığı görülür. Memurların aileleri de dikkate alınırsa, hükümetin mali bütçesinden geçinen halkın milyonlara vardığı anlaşılır ki bu çok önemlidir. Yine istatistiklere göre 549.031.000 Frank'a çıkan memur maaşlarının ufak aile bütçelerinde göreli bir konumu olduğu için önemlidir. Başka bir düşünce, toplumsal zenginliğe uygun olan bir iktisadi düşünce de bu önemi artırmaktadır.

Eski iktisatçılar, memurları toplumda üretken bir öğe olarak kabul etmişler; onlara, bir fabrikanın çevirici gücünü sağlayan buhar gibi, önemli bir konum vermişlerse de, bu konum sarsılmış, önemi azalmıştır. Bugün denilebilir ki memur memur olmasa, bütün kişisel yeteneğini sınırlı bir daireye adayıp vermeseydi, başka türlü çalışacak, başka ürünler verecekti. Kuşkusuz, iktisatçılar bunu toplumsal zenginlik açısından böyle görüyorlar. Serbest bir meslekte topluma kazandırılacak ürün, çalışmanın memuriyettekine üstünlüğü ilkesini kabulden sonra memurların hiç olmazsa sınırlandırılmasını diliyorlar.

İşte Fransızlar bu apaçık gerçekliklere karşı feveranla seçimler sırasında milletvekillerine uyarıda bulunuyorlar. Yıl geçmiyor, Meclisi Mebusan'da bu konuda konuşmalar, tartışmalar oluyor.

Fransızlar /gibi/ tarım, sanayi ve ticaret bakımından çok ilerlemiş, tadili esbabı aranacak ölçüde şiddetli bir yaşamsal etkinlik için parlak bir eğitime, oldukça eski bir ulusal hükümete sahip, zengin ve mutlu bir kavim, yalnızca şu iktisadi düşüncelere dayanılarak memurculuk aleyhine önlemler ararlarsa; biz ki, o zulüm ve tutsaklık karabasanından yeni kurtulmuş /ve/ ne çalışma zevkinden, ne tarımdan, ne de sanayi ve ticaretten hakkıyla bir pay almışız, toplumsal açıdan gerekli olan bir çok şeyden yoksunuz, ya biz neler yapmalıyız?

★

Maliye bakanlığı, ya da başka bir bakanlık düzenlemelere girişiyor, kimi memurları açığa çıkarıyor. Memurluk yaşamları birkaç yılı bulan gençlerimiz için bu bir kazançtır; serbest bir mesleğe, ticarete, tarıma, sanayiye ve güzel sanatlara yönelmeleri, bu yönde çaba harcamaları için bir olanaktır. Hem öyle bir olanak ki kendileri için parlak bir gelecek hazırlayacak, ülkeye büyük verim sağlayacaktır. Şunu da bilmelidir ki:

Ticaret ve sanayi gibi özel girişimler kimi siyasal özlem ve tutkulara engel değildir. Avrupa parlamentolarında oldukça ünlü sanatkârlar, ressamlar, heykeltraşlar, doktorlar ve bankerler büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Öte yandan, memurculuğun yıkılmasını yalnızca gençlerimizin özel girişimciliğe eğilimlerinden beklemek /de/ doğru olmaz. Hükümet tarafından kabul edilecek kimi önemli önlemler de vardır.

Bir kez, memuriyetleri sınıflandırıldıktan sonra ilerleme koşullarını saptamak, stajyerlik yöntemini kaldırmakla memuriyete kabul sınavında yararlı olanın kazanması koşulunu koymak, maaşların ortalama bir rahatlıkla geçinilecek ve az bir ihtiyat akçesi edinilebilecek oranı geçmesine özen göstermek gerekir. Bunlardan başka çok önemli, belki en temel bir önlem de, okullarımızdaki eğitimi, öğretim sistemini amacımıza uydurmak ve geleceğe başka bir unsur yetiştirmektir.

Özetle: Toplumsal ve iktisadi sakıncaları ortada olan bu memurculuk alışkanlığını değiştirmek ve kişisel girişimi arttıracak önlemler ne ise onlara başvurmak, kişiler ve hükümetlerin her birisi için bir vatanseverlik gereği ve görevidir.

Paris, 2 Mart 1909
Mustafa Suphi
/Servet-i Fünun, No. 248
8 Mart 1909/

EĞİTİMİN GENELLEŞTİRİLMESİ VE DÜŞÜNCELERİN AYDINLATILMASI

Miladi 1789 yılı, bütün büyük olaylarıyla, insanlık tarihi için iyi bir işaret ve uyanış oldu. Versay Sarayı'nın ele geçirilmesinden, 14 Temmuz'da Bastil kalesinden siyasal tutuklularınm salıverilmesinden sonra, aynı yılın 4 Ağustosuna rastlayan aydınlık bir gününde, Fransa Ulusal Meclisi, bu yıkılan baskı döneminin yerine başka bir hükümet oluşturmak üzere, Paris'te toplanmış bulunuyordu.

Düşünülüyordu: Fransa ve Fransızlar o zamana dek ne acılar çekmiş ve ulusal yaşamları bakımından ne büyük tehlikeler geçirmişlerdi. Bu acılar, tehlikeler nedendi? Hep, bu toprakta yerleşmiş milyonlarca insanın bireylerinden birinin öbürüne egemen olmasından ve baskısından. O nedenle, Ulusal Meclis, herşeyden önce insan haklarını inceledi ve biçimlendirdi.

Montesquieu'ların, Jean-Jacques Rousseau'ların yıllarca süren düşün kavgalarının değerli meyvası olan şu hak ve hukuk ortaya konuldu: "İnsan özgür doğar ve hukuk önünde eşittir" denildi.

İşte bu temel kuramdır ki şimdiki uygar ulusların siyasal yöntemi hep bundan kaynaklanmaktadır.

18. yüzyılın son yarısıyla, ondan sonraki bir büyük yüzyılı işgal eden ve kuşkusuz, içinde yaşadığımız yüzyılı da işgal edecek olan devrimler işte bu temelden, insanlar arasında özgürlük ve eşitliğin sağlanması temelinden kaynaklanıyor.

Fakat şunu göz önüne almak gerekir ki özgürlük ve eşitlik ne 1789'da Ulusal Meclis'in açıklamasıyla Fransa'da, ne de özgürlükçü tümce ve yasaların ve barışçı hükümlerin yasa kitaplarına geçmesiyle, öteki ülkelerde yerleşmiş olmaktadır.

Fransızlar, insan haklarını, özgürlüğü, eşitliği 1789'da kabul ettikleri, ettirdikleri halde, ancak 1875'de başlayan ve 'Jul Feri'nin dediği gibi, bir kültür dönemi olan Üçüncü Cumhuriyet'ten sonra tam bir güven ve gönül rahatlığıyla "öz-

gürlük ve eşitlik ulusal yaşam tarzımızdır" diyebildiler. Bonapartistler, rovayalistler /royalistler, kralcılar/ bu sağlam güven karşısında sarsıldılar, bozguna uğradılar ve bugünkü kesin azınlığa düştüler. Niçin? Çünkü: 1880'den başlayarak Fransa hükümetinin siyasal yönü, eğitimin genelleştirilmesi ve düşüncelerin aydınlatılması yoluyla, apaçık bir meşrutiyetin kurulması oldu.

Cumhurbaşkanı 'Jul Feri' gibi büyük adamların, büyük hizmetleriyle az zamanda çok şey yapıldı.

★

Bu tarihsel girişten ne gibi sonuçlar çıkarabiliriz? Bir kez, insanlık toplumunu yöneten düşüncelerin (efkârın) pek yavaş gelişmesi /söz konusudur/; gerçekten de, 'Gustav Loban' insanlığın gelişmesine ilişkin bir yapıtında, "Gelişen düşünceler ne denli ağır ve yavaş (tedrici) ise, yok olan düşünceler de o oranda ağır ve yavaştır (tedricidir)" diyerek bu savımızı pek açık bir biçimde kanıtlıyor.

Tarihle de saptanan şu gerçeği bilir ve üyesi olduğumuz toplumun 30 yıl içinde yaşadığı felâketi çözümleyebilirsek, uğradığımız düşünsel sıkıntıyı, bu uzun zaman içinde özgürlük, eşitlik, vatan, toplum, özveri, ... sözcüklerini konuşma dilimize aktaramayan beynimizin ne temelli, ne zorlu bir eğitime gereksinimi olduğunu anlamış oluruz.

Ey yurttaşlar! Bu 30 yıl içinde edinilecek birçok güzellikten yoksun kaldık; her yüzyılda, her toplum tarafından alaya alınan kötü alışkanlıklar edindik. İşte biz, şimdi hepimizin değerlendirebileceği bu kötülüklerden benliğimizi sıyırmaya çalışacağız.

Hükümetin izleyeceği siyaset bu yöne, düşünsel yapımızın eğitilmesine yönelik olacaktır.

Tarihsel örneğimizin ikinci yararlı sonucu da işte budur: Abdülhamid döneminde edinilen kötü fikirleri silmek, edinilemeyen güzel fikirleri edinmek yolunda izlenecek "eğitimin genelleştirilmesi ve düşüncelerin aydınlatılması" siyaseti.

Bu siyasete, düşünsel eğitime gereksinimimiz, birkaç gün önce günlük *Servet-i Fünun*'da sözünü ettiğimiz kolluk gücüne olan gereksinimimiz kadar ortadadır. Son üzücü olaylar da, temelde, bu gereksinimlerin habercisi değil midir?

Yalnız burada söyleyeceğimiz bir iki söz, bir tümce daha vardır ki, taşıdığı anlam açısından, hükümetimizce her zaman gözden uzak tutulmaması gerekir.

"Yine örnekler ve geçmiş deneyimlerle belirlenmiştir ki bir toplum için yararlı olan eğitim yöntemi, bir başkası için zararlı olabilir."

Öyleyse, hükümetimizce öncelikle yapılması gereken şey, ulusun ruhsal ve toplumsal durumunu inceleyerek ve araştırarak, ona göre bir "eğitimin genelleştirilmesi ve düşüncelerin aydınlatılması" siyaseti belirlemek olacaktır.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No. 935
23 Nisan 1325 (1909)/

تعميم معارف وتنوير افكار

١٧٨٩ سنهٔ ميلاديسى بتون عظمت وقايعيله تاريخ بشرايچون بر فال خير وانقلاب اولدى. ودرسای سرايينك ضبطندن ١٤ تموزده باستيل قلعهسنك اسراى سياسيهدن تخليهسندن صوكرا عين سنهنك ٤ اغستوسنه مصادف منور بر كنده فرانسه مجلس مليسى بويقيلان دار استبدادك يرينه باشقه بر حكومت تأسيس ايچك اوزره پارسده اجتماع ايتمشدى.

دوشونيلبوردى. فرانسه وفرانسزلر اوزمانه قدرنه يغالر چكمش وحيات مليهلرى اعتباريله نه بيوك تهلكهلر كچيرمشلردى. بوجفالر، تهلكهلر نهدندى: هپ. بو طوپراقده متمكن ميونلرجه خلقك افرادندن برينك ديكرلرينه حكم واستبدادندن. اونك ايچون مجلس ملى هرشيدن اول حقوق انسانى تدقيق وتدوين ايتدى.

مونتهسكيولرك. ژان ژاق روسولرك سنلرجه دوام ايدن مجاهدات فكريهلرى ثمرهٔ مشكورهسى اولان شو حق وحقيقت ميدانه قونولدى، «انسان حر دوغار وحقوقاً مساوى ياشار» دنيلدى.

TOPLUMDA RAHATLIK HÜKÜMETİN GÜCÜYLE EŞDEĞERDEDİR (CENNET KILIÇLARIN GÖLGESİNDEDİR)

Son olaylar nedeniyle halkımızdaki siyasal eğitimin eksikliğinden, ele geçen özgürlük nimetinin değeri bilinmeyerek yapılan eleştirilerden, taşlamalardan söz edildi. Bunun sonucudur ki biz bu kazayı geçirdik denildi.

Ben tersini ileri sürmeye kalkışmamakla birlikte, siyasal yaşamımızla çok sıkı ilintili olan böyle bir sorunu yalın bir "evet"le geçirmek istemem.

Siyasal eğitimimizin eksik olduğu, belki de hiç olmadığı doğrudur. Eleştirilerin de çok yakışıksız olanları vardır. Yakışıksız taşlamalar oldu. Fakat bir ülke halkı pek temel bir siyasal eğitime erişse, bu eleştirilerin ve taşlamaların önü alınmış olur /muydu/? İşte burası kuşkuludur.

İnsanlık toplumu incelenecek olursa görülür ki insanlar bir etkiler zinciri altındadır. Birtakım iktisadi ve etnolojik etkenler vardır ki, bunlar toplumda durağan süreğendir. Fakat bir de düşünsel hareketlilik vardır. Her toplumda, her ailede, hatta her insanda aynı biçimde etkinlik göstermez.

Bir insanın düşünceleri yalnız yaşadığı yüzyılda gördüğü eğitime bağlı değildir; bu düşüncelerin, belki, geçmiş kuşakların yazgısına içten bağlılığı da yadsınamaz; sonra, insanlığın organik örgütlenmesindeki ayrılık da önemlidir. Ve bu nedenledir ki bir toplum siyasal ve toplumsal eğitimden ne ölçüde pay alırsa alsın, düşünceler ve bu düşüncelerdeki aykırılık ve ayrılığa engel olmak olanağı yoktur. Düşünce aykırılığı, çıkar aykırılığı gerektiği zaman tartışma, eleştiri, hatta çatışma kapıları açılır. İş hükümete ilişkin olunca, bu sataşmalar bir kat daha şiddetlenir. Ayrıca saldırılar kimi kez o kadar şiddetlenir ki insan kendis ini yabancı iki etken karşısında sanır. Çünkü, "Hüküm ve erk insanlarda doğal bir hoşnutsuzluk uyandırır."

İşte bu gerçekleri kabul ettikten sonra, özgürlük hükümlerini (ahkâmı hürriyeti) de düşünürsek deriz ki:

Bu yaradılışta olan insanlara söz ve toplanma özgürlüğünü verdikten sonra, onları susturmak olanağı yoktur. Kimisi, kişisel özlemlerini desteklemek için

bin türlü mantık arar; kimisi, vicdanını rahatlatmak için vatanına ilişkin gördüğü tehlikeyi söylüyorum der, kimisi, bin türlü şey yapar.

Bu karmakarışık özlem ve girişimlere uyum sağlayacak ise, temel eğitimden çok, hükümetin gücüdür.

Avrupa'da zaman geçmez ki bir bunalım, daha doğrusu, bir bunalım başlangıcı ortaya çıkmasın. Fakat bu bunalım yönetsel bir erdem, bir "seyf-i emirane" (emir kılıcı) ile yararlı bir niteliğe büründürülüverir.

Fransa'yı şu son zamanlarda işgal eden sorunlar ve bugünkü durum bizim için birer örnek oluşturur:

Geçen yıl güneyde ortaya çıkan bağcılar kalkışması, daha bir iki ay önce Sorbon'un 'Talamas', postacıların grev sorunları neyle sonuçlanıverdi?

Birincisinde hükümet bir kararlılık, çabukluk (çalâki) gösterip birkaç tabur asker göndererek, ufak bir cerrahi işlemle bu işi bitirdi.

Sorbon'da 300 öğrenci klerikallerin kışkırtmasıyla, hocaları 'Talamas'ı "istemeyiz" deyince (çünkü Jeanne d'Ark'ı aşağılamıştı) karşılarında polis müdürü Bay 'Lopen'in hareketli gözlerinin ardında 200 müthiş adamın irkildiğini /dikildiğini/ gördüler.

Postacılar, telgrafçılar, amirleri olan 'Simyan'ı "istemeyiz" deyince, hükümet posta ve telgrafçı askerler yetiştiriverdi; kalanlar ise, yine başlarında 'Simyan' kaldığı halde işe başladılar.

İşte, Fransa'yı yalnızca düşünsel olarak rahatsız eden bu sorunlar yalnızca hükümetin gücü ve kararlılığıyla çözümlenmiş oldular.

Biz de, bir yandan çok gereksinim duyduğumuz düşünsel eğitimimize çalışmakla birlikte, ilk yapılacak şey, hükümet gücünün hakkıyla oluşturulması, jandarma ve polis kurulunun (heyetinin) düzenlenmesi olacaktır.

Bu güç ki namuslulara rahatlık ve kararlılık, namussuzlara yılgınlık ve korku salacaktır; bu güç ki gündelik ayrılıkları uyumlu kılacak, başka bir deyişle, düşüncelerin çarpışması için bir siper olacaktır.

Özetle: Toplumda rahatlık hükümetin gücüyle eşdeğerdedir.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun (günlük),
No. 278, 30 Nisan 1909/

GİRİT SORUNU(*)

Özel muhabirimizden
Yanya, 2 Haziran 325

Yunanistan'ın Girit siyaseti-Girit Adası Yürütme Kurulunun (heyeti icraiyesinin) tutumu (mesleği)-Büyük devletlerin davranışlarına temel olan bir siyasal belge-Girit İslamlarının Hıristiyanlarla ayrılığı-Zaman aşımı ve eşya zorunluluğu /Mal sıkıntısı nedeniyle/ Yunanlılaşma siyaseti-Osmanlı devletinin yapması gereken şey.

Yunanistan'ın Girit'e ilişkin görüşlerini daha yakından anlayabilmek üzere Atina'da bulunduğum sırada, çeşitli sınıflardan birçok kişi ile görüşmüş ve sonuç olarak, Yunanlılar'ın, ayrımsız, Girit için şiddetli bir tutku beslediklerini yazmıştım.

Yunanlılar'ın eğilimleri bu merkezde olunca, hükümetin izlediği siyaset de o temelden yükseleceğine göre, başka alanda ve biraz daha ılımlı olsa bile, başka türlü tutkulara hizmet etmemesi doğaldır. Gerçekten de, Yunan hükümeti, tehlikeli olduğunu bildiği halde, bu yönte birtakım gizli amaçlara hizmet etmektedir.

Bu gizli amaçların kimi Yunan siyasal çevrelerinde, yanardağın topraktan birdenbire püskürmesi gibi patlak vermesine karşın, saklanmış olması mümkün değildir. Birkaç ay önce Yunan Mebuslar Meclisi'nde Başkan Bay 'Komandurus'un "Yakında Giritli yurttaşlarımızla /birlikte/ toplanacağımızı umud ediyorum" biçimindeki açıklaması, fikirlerimizde, Başkan Bey'in önemli konumuyla uyumlu, önemli bir yer tutmaktadır. Atina'da bizzat görüştüğüm çevreler Yunan Ulusal Meclisi'nde daha aylarca önce bu biçimde belirmiş olunca, hükümetin o zamandan bu yana Girit'in ilhakı /Yunanistan'a katılması/ için hiçbir fırsatı kaçırmadığı ortaya çıkmaktadır.

Yunan hükümeti, Girit'te Helenizmin bir kat daha yayılmasıyla ve Yunan milliyetçilerinin düşüncelerinin desteklenmesiyle, bu yoldaki amaçlarında başarıya ulaşacağını anlamış ve bu yönde çaba harcamıştır.

Girit adasını işgal eden büyük hükümetlerin, bir yandan Osmanlı hukukuna (haklarına) uymakla birlikte, öte yandan da Giritlilerin amaç ve eğilimlerini de gözönüne almaları bakımından; Giritliler'in Yunanistan'a katılması yolundaki amaç ve eğilimleri ne ölçüde güç kazanırsa, amacın da o ölçüde kolaylıkla ortaya çıkacağını düşünen Yunan hükümetinin bu konuda kullandığı siyaset kendi açısından oldukça akla yatkındır.

(*) Yazı başlıksız olup, buradaki başlık tarafımızdan konulmuştur -*Red.*

Bununla birlikte, Yunan hükümeti, eski durumlarında bile Girit'i savunan Osmanlılara karşı bir çekingenlik göstererek, her an büyük devletlerden siyasal bir yakınlık beklemiştir. Bugün de, Yunan hükümetinin meşru Osmanlı devletine karşı tutumu değişmemiştir (muhafazakârane) ve denilebilir ki dostçadır. Bir hafta önce, Dışişleri Bakanı Bay 'Baltazi'nin bana karşı açıklamaları da bunu doğruluyordu. Fakat yukardan da anlaşılmaktadır ki, bu dostluk ve içtenlik, bir dış siyaset biçiminden başka bir niteliğe sahip olamaz. Bugün Yunanistan'ın, Girit'e ilişkin aşırı beklentileri /olduğu/ kesindir. Yalnız, sorun, Girit'i barışçı yollardan ele geçirmektir ki, Yunan hükümetinin şimdiki siyaseti de işte bu temele dayanmaktadır.

İhtiyattan ve barışçı yoldan çok, çekingenliğe dayanan bir siyasetin ortaya çıkmasına, ancak, Girit işlerini çekip çevirenlerin ve özellikle ada yürütme kurulunun (heyet-i icraiyesinin) tutum ve hareketinde rastlanacağından, bu sınıf siyasetçiler tarafından çizilmiş temel hareket çizgisini izlemek yararsız olmayacaktır.

Yürütme Kurulu (heyeti icraiye) Başkanı 'Mihalikidis' Efendi'nin geçen yıl Giritliler adına Yunan kralına yaptığı başvuru, bu kurulun, bağlı olması gereken Osmanlı devletine karşı ne durumda olduğunu açıkça gösteriyor. Bununla birlikte, başkanları aracılığıyla, öteden bu yana doğrudan doğruya Yunanistan'a katılma davasını güden bu kurul, Girit'i Yunanlılaştırmak için ne yapmak gerekiyorsa onu yapmaktan geri kalmamakla birlikte, Osmanlılığın bir zamandan beri siyaset dünyasında taşıdığı anlamın öneminden etkilenerek, şiddet (ton) değiştirmeye karar vermiştir.

Dört devletin askerinin adadan çıkarılması işinin geciktirileceği söylentileri, yürütme kurulunu (heyeti icraiyeyi) bir kat daha ürkütmüş ve bu durumda, İslamların Hıristiyanlar tarafından öldürülmesine neden olunacağı konusunda, bu büyük devletlere karşı bile tehditlere kalkışmış ve fakat bu tehditlerden sonra, dikkat çekici anlamlı bir söylentiyle Osmanlı devletinin tepkisini davet edeceği gözönüne alınarak, boşaltmanın (tahliyenin) ertelenmesine neden olan Yunanistan'a katılma sorunundan bir süre için vazgeçileceği açıklanmıştır.

Bu açıklamalar çerçevesinde olmak üzere, Girit yürütme kurulu (heyeti icraiyesi) üyelerinden ve Girit iş çevresi ve seçkinlerinden Venizelos Bey'in sahibi ve yazarı olduğu "Kerkes Dolakane" gazetesinin, "Söz verilen zamanda boşaltma yapılmamasından doğacak tehlikeyi kestirmek mümkündür" yolundaki bir makalesinden daha önce söz etmiştim ki yazarının adeta Yunanistan'da Yunan siyasetini yönetecek ölçüdeki saygınlığı dolayısıyla önemlidir.

Venizelos Bey'in bu açıklamaları, elimize geçen siyasal bir belgedeki düşüncelere uygun düşmesi nedeniyle, bir kat daha önem kazanıyor.

Adanın kesin olarak boşaltılmasına ilişkin pek üst perdeden düşünceler ileri süren ve büyük devletlerin şimdiki Girit siyasetine temel olan bu siyasal belgede, bu bölümde şu tür açıklamalar bulunuyor:

"Adanın boşaltılması ertelenecek olursa, bundan, büyük devletlerin halklarının Girit sorunu konusundaki iyi düşüncelerinin değişmiş olduğu fikri doğacak ve umudların kırılması dolayısıyla, ülkede bir karışıklık çıkacaktır. Öyleyse, Girit'te bulunan askerlerin kalması sonucunda, halk bir ayrılık dönemine (devre-i ihtilafa) girecektir ki bu da adanın 1897'den daha tehlikeli koşullar çerçevesinde, yeniden ve doğrudan doğruya yönetilmesini gerektirecek ve buradaki askerlerin yetersizliği, yeniden asker ve deniz gücü çağrılmasına neden olacaktır."

Girit sorunuyla ilgilenen devletler, şu anlaşılır nedenlerle, adanın boşaltılmasını önümüzdeki 23 Temmuz'da gözardı ederlerse, Girit iş çevrelerinin birinci görüş açısı gerçekleşecek ve adada askersel korumadan iz kalmadığı tarihten başlayarak, ikinci ve en önemli nokta, siyaset pazarına çıkarılacaktır.

İkinci görüş açısı, Yunanistan'a katılma sorunudur.

İşte, Yunan hükümetinin izlediği siyaset, Girit yürütme kurulunun (heyeti icraiyesinin) aktardığımız bu görüşüne tümüyle uygundur.

Bu görüşten birincisi, sözünü ettiğim siyasal belge çerçevesinde, Temmuz sonuna doğru ortaya çıkacak ve ada askerden boşaltılsa bile, "Osmanlı sancağı, Suda girişindeki müstahkem mevkide dikili kalacak ve dört devletçe nöbetleşe saptanacak bir stasyoner tarafından korunacaktır." O durumda ada, siyasal konumu bakımından, bir değişikliğe uğramamış olacaktır.

Dış görünüşte böyle bir değişikliğe uğramamış olmakla birlikte, Girit'in iç durumunun, dış anlamından büsbütün başka bir konumda bulunması gözardı edilemez ve hoş görülemez.

Adaya özgü posta pullarına varana dek, geçen "Hellas" döneminde açılan mavili-beyazlı bayraklar ülkenin ulusal niteliğini bozacak bir ölçüye gelmiş olduğundan, şimdi ortada bir Girit sorunu var ki bu durumun sonunu almak, Osmanlı bakanlar kurulunun siyasal yeteneğine bırakılmış durumlardan olsa gerekir.

Zaten adanın milliyetine ilişkin olan bu gibi sorunlardan dolayı İslam ve Hıristiyan öğeler arasında derin bir ayrılık vardır ki, önemi, koruyucu devletlerce de gözönüne alınmış ve bu kararsızlığa, daha doğrusu, adanın siyasal durumundaki karışıklığa bir son vermek üzere aktardığımız siyasal belgede, temel önlemler çerçevesinde olmak üzere, "tam uyuşma içinde bulunmaları istenen Hıristiyan ve İslam Girit halkının, Osmanlı devleti ile bir uzlaşma biçimi bulmaları önerilmiştir."

Demek ki yabancılar, bu son kararlarında da pek haklı olarak, Girit Hıristiyanlarının İslam yurttaşlarıyla geçinmelerini gözönünde bulunduruyor ve adada

güven ve düzenin sağlanması için bundan başka çare olmadığını pekâlâ anlıyorlar.

İslam ve Hıristiyan öğelerin iyi geçinmesi, Girit'in gelecekteki mutluluğuyla ilgili nedenlerden en önemlisi olmakla birlikte, bunun kolayca gerçekleşemeyeceği de ortadadır. Çünkü, bir kez, Girit Hıristiyanları arasında öyle yabani ve sert birtakım yabancı öğeler türemiştir ki bunlar, adanın temiz göğü altında yetişip büyümüş doğal öğeler arasındaki yakınlaşmaya birer engel oluşturmaktadırlar. Sonra, bu yabancı öğeler, çevredeki henüz güçlenmemiş bitkileri istila eden yabani dikenler gibi, birçok zayıf kişiyi de aldatmışlardır.

İşte böylelikle, adada göze çarpacak bir küme oluşturan bu adamların, sürekli Osmanlılığını korumuş, o yolda malını ve yaşamını vermiş Müslümanlarca kabul edilebilecek bir uzlaşma biçimine yakınlaşması olasılığı kolay değildir. Gerçekten de, bu yakınlaşma, kendileri açısından, olsa olsa üzücü bir zorunluluğun etkisi altında mümkün olacaktır. Çünkü, şimdiye dek Helenizmde pek ilerleyen bunlar için Osmanlılığa doğru yönelmek, kazanılmış yerlerden geriye çekilme zorunda kalmak demektir ki bunu ne denli güçlükle yapacakları da en küçük bir değerlendirmeyle anlaşılır.

Girit Hıristiyanlarını kişiliğinde cisimlendiren yürütme kurulu (heyeti icraiye), İslam tarafından önerilen bu uzlaşmada doğal olarak başarılı olamayacağını bildiğinden, artık Osmanlı hükümetinin soruna sahip çıkma derecesine ve büyük devletlerin eğilimlerine göre bir siyaset izleyecektir. Büyük olasılıkla bu, zamanaşımıyla ve eşyanın zorlamasıyla (zarureti eşya ile) Yunanlılaşmak siyaseti olacaktır.

Gerçekten de, dört koruyucu devlet, askerlerini adadan çekerler ve Osmanlılığı yalnız Suda limanında bir stasyonerle korunabilen bayrakta arayacak olurlarsa, ada her taraftan akın eden Yunanlı öğelerle bir zaman sonra zorunlu olarak niteliğini değiştirecektir. İşte, Girit siyasetçileri bu yönü ayrıntılarıyla düşünerek, şimdilik tutucu bir yol izleyeceklerdir ki bu bizim için, on yıldan bu yana süren saldırının uzamasından başka bir şey doğurmaz. Bu durumlar ayrıntılı biçimde incelenir, adanın Akdeniz'deki önemli konumu ve Cezayir ile öteki Osmanlı ülkelerine hâkimiyeti değerlendirilirse, sonuçta Lord 'Aberdini'nin 'Dük de Vellington'a, "Osmanlı hükümetinin Girit'i koruyacak ölçüde gücü kalmışsa, bu, Yunanistan'ı kayıt ve koşula bağlayabilecektir" diye yazdığı anımsanırsa, şimdiki Osmanlı hükümetinin, Girit adalılarına verdiği ayrıcalıkları geri almağa kalkışmamakla birlikte, hukuk kuralları içinde güçlü kalarak ve adaletsever bir tutumla, halka güven verebilmesi gerekir, denilebilir.

Mustafa Suphi

[Tanin, No. 293
26 Haziran 1909/

GİRİT SORUNU
·ÖNEMLİ GÖRÜŞMELER

Atina'da bulunan
Paris muhabirimizden

Buraya gelişimin ardından Başbakan ile Dışişleri Bakanını görmek için girişimde bulunduğumu yazmıştım. Dışişleri Bakanından akşam için röportaj haberi geldikten sonra kendi mesleğimizden birkaç kişiyi, birkaç gazeteciyi görmek istedim. O sırada Atina'da olduğumu duyan bir muhabirin geldiğini haber vermeleri üzerine, bu rastlantıyı değerlendirerek, önce, hükümete karşıt bir yol izleyen, halk tarafından beğenilen ve saygınlığı olan *Atina* gazetesi başyazarını görmek istedim. Biraz sonra, muhabirle birlikte, bu gazetenin "Üstad" Caddesi üzerindeki yönetim yerindeydik. Isı 28 derece santigradı bulduğu için ceketle yeleği bir yana atarak, çalakalem yazı yazan başyazar Bay Koromilas, bizi görünce ceketine atılarak ilk incelik törenini yerine getirdi. Esmer tenli, içe işleyen kara gözlere sahip bu kişide gözle görülen şiddet ve kararlılık isteği, daha ilk görüşümde kendisinden hoşnut olacağım duygusunu uyandırdı. Gerçekten de, kim olduğumu anladığı zaman gözleri parladı. Aynı bir alanda, fakat bir savaşçı gibi çalışan bir gazeteciyle görüştüğü için onun da aynı biçimde bir hoşnutluk duyduğu ortadaydı. Ondan sonra, karşılıklı konuşmaya başladık, kuşkusuz sürekli olarak Girit'ten söz ediyorduk.

Bay Koromilas Girit'in Yunanistan'a, Yunanistan'ın da Girit'e gereksinim duyduğuna kesinlikle inananlardan biriydi. Bu iki ülkenin birbirine katılması için iktisadi bir zorunluluk vardır, başka türlü yaşamak olanağı yoktur diyordu.

Uluslararası ilişkilerin insanlık topluluğunu büyük bir aile durumuna getirecek ölçüde arttığını, bununla birlikte Yunan ve Osmanlı ticaret sözleşmelerinin gereksinime göre değiştirilmesi olanağını anlattım. O yine devam ediyor; fakat ırk olarak, uygarlık olarak, efendim /diyordu/, kesinlik kazanmış ilişkiler vardır. Ve bir de Osmanlılar sağlam ve gerçek dostlar kazanmak istemezler mi? Bütün Rumları kendilerinden hoşnut etmek isterlerse Girit'ten vazgeçmelidirler. Özellikle ben bunu genç Türkiye'nin (mülahazatı dakayıbinane'sinden?) dostluk anlayışından beklerim.

Ben: Irk sorunu burada nasıl söz konusu olur ki, Doğu bölgemizin önemli bir bölümü aynı(*) ırktandır. Yunan uygarlığı da herkesin malıdır. Hele Girit ile şimdiki Yunan uygarlığı eskiden de aynı şekilde, aynı nitelikteydi denilemez. Rumların hoşnut olmaları konusuna gelince, bu Rumlar bizim vatandaşlarımız olan Rumlar mı, Yunanlılar mı?

— Hem onlar, hem bunlar.

Bizim Rumlar Osmanlılık duygusu taşırlar. Girit'in Osmanlı ülkesini tamamlayan parçalardan olmasını herhalde isterler. Bununla birlikte, bizden Girit'i kendimizden koparmak gibi bir özveri beklemektense, siz tutkularınızı biraz değiştirseniz... dedim.

Bay Koromilas'la tartışmamız kızışmakla birlikte, söyleşi durumundan çıkmadı. Bay Koromilas'ın ve muhabiri olduğu gazetenin Girit sorunu için çok iyimser ve /bu/ işin, Girit'in doğal katılımıyla sonuçlanacağı fikrinde olduğunu anladıktan ve gazeteciler kurulunca derneklerine yapılan çağrıyı kabul ettikten sonra kendisinden ayrılarak, hükümet yanlısı olan kimi gazetecilerle görüşmeye gittim.

Bu kısım gazeteler Girit sorununda kötümser olmamakla birlikte çok sakınımla hareket ediyorlar.

Bu konuyla ilgili olarak *Patris* gazetesi başyazarı Bay 'Zarvutis'in açıklamaları sözcüğü sözcüğüne şöyleydi:

— Biz kendimizi bu Girit sorununa yabancı sayarız. Çünkü, bu sorun dört büyük devletin kararıyla sonuca bağlanacaktır.

— Osmanlı devletinin Girit'le ilişkisini gözönüne almak gerekmez mi?

— Girit bu devletler elinde bir "depo"dur.

— Evet bir depo, bir emanettir. Fakat bu emanet Osmanlı devletine aittir. Kendi oluru olmadıkça bir şey yapmak uygun olamaz. Büyük devletler de bunu gözönüne alacaktır.

Sonunda, yazar:

— İşte sorunun bu çapraşıklığı bizim ileri atılmamızı engelliyor ya, diyordu.

Bunlardan başka birçoklarıyla da görüştüm. Fakat fikirleri, sözleri bu iki başlıca gazetenin bakışlarına göre biraz daha aşırı, biraz daha sakınımlı olduğu için, /bunlardan/ söz etmeyi gereksiz görüyorum.

(*) "Ayrı" olmalı -*Red.*

★

Saat akşam altıyı bulmuştu. Dışişleri Bakanı Bay Baltazi'yi görmek gerekiyordu. Bakanlık binasına gittim. Beklemeden kabul edildim. Bakan orta boylu, geniş omuzlu, açık kumral bıyıklı, yaklaşık 45 yaşlarında, güleç bir kişiydi. İlk sözü şu oldu:

— *Tanin* muhabiriyle görüştüğüme çok sevindim. Gazeteniz bize çok saldırıyor.

Atina'ya geldim geleli hemen her taraftan hedef olduğum için artık alıştığım bu taşlama vesilesiyle ben de istediklerimi çekinmeden söylemeye başladım:

— *Tanin* saldırgan değil, Osmanlı çıkarlarının müthiş bir savunucusudur. Şimdiki durumda Osmanlıları ilgilendiren Girit sorununa ilişkin yazdıklarını saldırı olarak alıyorsanız yanılmış olursunuz. Çünkü, *Tanin* bu sorunda çok ılımlı ve araştırıcıdır. Bunun bir örneği de, Atina'yı ve sizi ziyaret nedenimdir. Roma ve Londra kaynaklarından aldığımız özel haberler Yunan hükümetinin Girit'in ilhakı için girişimlerde bulunduğu yolundaydı. Bunun kamuoyunu bulandıracağı düşüncesiyle, saldırgan dediğiniz *Tanin* beni /bu/ sorunu daha yakından görmek, Yunanlı komşularımızın görüşlerini almakla görevlendirdi ki bu da hep iki dost ulus arasında yanlış anlamalara yer verilmemesini sağlamak nedenine dayanmaktadır. Bununla birlikte, karşılaştığım bu iyi kabulden yararlanarak, Girit sorunundaki görüşünüzü sorabilir miyim?

— Burada bulunan arkadaşlarımızdan sorarsanız anlarsınız /ki/, şimdiye dek bu konuda hiçbir gazeteciye bir açıklama yapmadım. Bu da birtakım yanlışlıklara yol açmamak içindir. Kabine olarak kabul ettiğimiz bu tutumu bozmak istemem; bu durumda, ne yazık ki o yolda konuşamayacağız.

— Büyük devletler önünde ilhak girişiminde bulunmanız haberini tekzib etmemize izin ...

— Şu var ki Yunan hükümeti son zamanlara dek Osmanlı Hükümetine ve özellikle yeni Osmanlılığa karşı içtenlikle, iyi davranmıştır. Dostça ilişkilerin bundan sonra da sürdürülmesi politikamızın temelidir. Çünkü biz birbirimize ticari yönden, maddesel yönden gereksinim duyuyoruz. Fakat *Tanin*'in bizi düşman sayması ...

— Efendim emin olunuz ki, *Tanin* ne size ne de başkalarına düşmanca duygular besleyenlerden değildir. Osmanlı çıkarlarını gözetmekten başka bir şey yapmaz.

Yunan hükümetinin büyük devletler önündeki girişimlerini tekzibe ilişkin önerimi, başka bir sorunu ileri sürerek ve sonuçta, *Tanin*'in düşmanlığına dökerek kapamak isteyen Bay Baltazi'nin tekzibe yanaşmadıklarını iyi anladım. Ve ondan sonra, Osmanlı-Yunan sınırındaki askersel tüfek kaçakçılığına ilişkin kimi açıklamalarda bulundum ki, bundan Yanya'ya ulaştığımda, oradaki araştırmalarıma göre söz edeceğim. Biraz şundan bundan, biraz Paris'ten konuşarak, sigara ve kahvemi içtikten sonra Bakan Bey'den ayrıldım.

★

Mektubumu bitirmeden, burası üstüne çıkardığım sonuçları da anlatmak isterim.

Atina'da kamuoyu sakindir. Bu sessizliğe neden de, Girit sorununun, /Girit'in/ Yunanistan'a ilhakıyla sonuçlanacağına olan inançtır.

Yunan hükümeti ilhakla ilgili olarak kimi girişimlerde bulundu mu? Bunu açıkça söylemiyor. Fakat ortaya koyduğu derin suskunluk, bu girişimlerin tekzibi konusundaki önerimizi bile sessizce geçiştirecek derecede olursa, buna kuşku ile değil, kesin olarak bir evet yanıtı verilir. Zaten güvenilir bir kaynaktan haber aldığıma göre, Dışişleri Bakanı kimi siyasal yetkililere: /"/Girit sorunu Yunanistan lehinde bu kez de kesin bir sonuca kavuşturulamazsa, Hanedan kralı için tehlike pek yakındır (memuldur)/"/ yollu açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar, Yunan kralının akrabalık ve yakınlığının bulunduğu kimi Avrupa hükümdar ailelerinin soruna önemle dikkatlerini çekmek amacıyla /yapılmış/ olacaktır. Öte yandan, Başbakan Bay Tevetokin'in de, yakınlarından birine, "Bu iş bitecek ama, para ile bitecek" yollu açıklamaları kimi siyasal çevrelerde yayılmışsa da, bu ya yanlış, ya da Girit'in sıkıntılı gökyüzüne atılmış bir deney balonudur. Osmanlılar, önlerine atılacak birkaç altın parçasıyla Girit'ten çekilmeyeceklerdir. Bunu *Tanin* bir makalesinde çok iyi açıkladığı için, bilgi vermeye gerek görmüyorum.

Yalnız şunu derim ki, Yunanlı dostlarımız Girit'e sahip olmada pek tezcanlılık gösteriyorlar. Hatta, özel bir saflıkla kendilerini özlemlerine çok yaklaşmış ve belki de kavuşmuş gibi görüyorlar ki asıl şaşılacak olan da budur. Yoksa, Avrupalıların bakış açılarını hiç mi bilmiyorlar?

Mustafa Suphi

Not: Atina'da bulunduğum sürece yardım ve inceliklerini gördüğüm Yunan basınına, *Tanin* adına teşekkürü görev bilirim.

[Tanin, No. 280
13 Haziran 1909/

GİRİT SORUNU

Atina'da bulunan Paris özel muhabirimizden

Atina'ya varışımdan sonra kimlerle görüştüğümü ilk mektubumda yazmıştım. Görüşmelerimden birisi de öteden beri tanıdıklarımdan ve buradaki üniversite hocalarından birisiyle gerçekleşti. Alışılmış törenlerden sonra konuşmamıza temel olan şey kuşkusuz Girit sorunu oldu. Kendisine Osmanlıları çok ilgilendiren Girit sorununa ilişkin Yunan düşüncelerini anlamak üzere geldiğimi ve hele *Tanin* muhabirini olduğunu söyleyince pek memnun göründü.

— Benim gibi Yunanlılar içinde barışsever, barış ve esenlik çerçevesinde insanlığın ilerlemesini isteyen bir üniversite hocası için bu haberiniz ne denli önemlidir. Ülkemizi ilk kez ziyaret eden bir Osmanlı muhabirini durumumuz, özlemlerimiz konusunda aydınlatmaya çalışmak bizim için bir vatanseverlik görevidir. Hele Osmanlı çıkarlarını çok savunan ve Yunanlılarca tanınan *Tanin*'in muhabiri burada daha önemli görülecek ve değerlendirilecektir, diyordu.

Bunun üzerine kendisine kimi sorular yönelttim.

— Girit sorunu konusunda kamuoyu ne merkezdedir? Kamuoyuna ilişkin yapuğı felsefi girişten üniversite hocası olduğu anlaşılan muhatabımdan konuyla ilgili şu yanıtı aldım:

— İşte var olduğu sanılan bu kamuoyunu gazete sütunlarında okuduğumuzda anlarız ki, Yunanlılar Girit sorununun kendi lehlerine bir sonuca ulaşmasını beklemekle birlikte, bunun için Osmanlılarla bir anlaşmazlık, hele bir savaş olmasını asla istemezler. Bu barışçı düşünceyi (fikr-i müslihane) öğrencilerim arasında ve çoğunlukla, ilişkilerde bulunduğum halk sınıfları arasında duyumsanacak ölçüde güçlü bulduğum için mutluyum.

— Yunanlı komşularımızın bu barışseverliği takdire değerse de, Giritli Rumlar katılmakta (iltihakta) ısrar ederlerse ne yaparsınız? yolundaki soruma, bu konuda bir açıklama yolu aradığını gösteren, hoşnut bir tavırla:

— Evet, ben de bundan söz etmek isterim, diyordu. Gerçekten geçen yıl Mayıs ayında Girit Yürütme Kurulu Başkanı Mihalidakis Efendi tarafından Yu-

nan Kralına çekilen telgrafta, Giritlilerin kendilerine karşı derin bir dostluk duydukları ve bundan böyle metbu (tabi) olarak kraliyet konumuna başvuracakları bildirilmişse de, hükümet tarafından /buna/ bir yanıt verilmemiştir. Yürütme Kurulunca bu yıl gerçekleşen başvurunun da yanıtsız kaldığını kesin olarak biliyorum. Bundan anlaşılıyor ki, Yunan hükümeti Giritlileri yüreklendirecek bir tutum takınmıyor. Öte yandan, yukarda adı geçen Girit Yürütme Kurulu'nun sözü geçen üyesi Bay Venizelos'un düşünceleri yönünde olan *Girekis Dolakane* gazetesi, anılan kişi tarafından yazıldığı kesin olan bir makalede: "Koruyucu büyük devletlerin, süre bitiminde askerlerini geri çekmezlerse, Giritlilerin gözünde taşıdıkları güveni tümüyle yitireceklerini ve işin tehlikeli sonuçlar getireceğini" açıkladıktan sonra, "Girit koruyucu askerlerden boşaltılıp da başka yönden bir saldırı olmaz ve olduğu gibi bırakılırsa, Yunanistan'a katılmanın zorunlu olmadığını" söylüyor ki, bu da Girit halkınca /Yunanistan'a/ katılmadan başka fikirlerin de beslenmekte olduğunu gösteriyor.

Muhatabımın bana uzattığı *Girekis Dolakane* gazetesinin yukardaki ilk fıkrası Avrupalılara karşı sanki tehdit edici, ikincisinin de Girit'in sahibi ve hâkimi olan Osmanlı devletine az vefalı ve nazik olduğu uyarısında bulunmadan (hoca efendinin güzel barışseverlik duygusunu bozmak istemediğim için) elini sıktım ve Osmanlı-Yunan ilişkilerinin ve dostluğunun sürmesini dileyerek kendisinden ayrıldım.

★

Kraliyet sarayı çevresinde bulunan Osmanlı elçiliğine gitmek üzere tek atlı bir arabaya binerek iki tarafı salkım /söğüt/ ağaçlarıyla çevrili güzel bir caddeden geçerek, sonunda, arabacının işaretiyle, (Atina'nın 80 yıl önce İstanbul'dan daha çok yıkık dökük olmasına karşın, bugünkü bayındır durumundan, düzeninden başlayarak daldığım bin türlü düşünceden sonra) oldukça büyük bir binanın önünde indim; elçiliğe varmıştık. Bu vesileyle, araba ücretlerinin çok ucuz olduğunu da söyleyeyim. Eminönü'nden Ayasofya'ya dek bir uzaklık için arabacı yarım Drahmi, yani takriben 90 Para istedi.

Elçi Beyefendi incelik gösterdi ve beni kabul etti. Girit'in resmen söz konusu olmadığını ve Yunan hükümetinin de bu işle görünüşte ilgilenir gözükmediğini söylediler.

/Bu yazı imzasızdır.

Tanin, No. 283,
16 Haziran 1909/

YANYA VİLAYETİNİN GENEL DURUMU

Kimi söylentiler-Emniyet ve Asayiş-Tarımsal ve İktisadi Durum-Bayındırlık ve Eğitim.

Özel muhabirimizden
18 Temmuz 1909-Korfu

Yanya'da 25 gün geçirdikten sonra, dış görünüm bakımından her türlü aldatmacaya elverişli olan Yanya vilayetinin genel durumuna karşı ilgisiz kalmak bir gazeteci için mümkün değildir. Bu doğal dürtü ile, öncelikle, Girit sorunu dolayısıyla Yunanlı komşularımızla ilin güney bölümünde topluca yerleşmiş olan Rum vatandaşlarımız arasındaki duygusal eğilimleri çözümlemeye girişmiş ve bundan önceki bir mektubumda demiştim ki, Girit'e ilişkin Yunan beklentilerinin boşa çıkmasıyla Osmanlı-Yunan sınırında çete hareketleri duyumsanmaya başlanmış, kıyıdan silah dışalımı artmış, Aprus ve Etniki derneklerinin buradaki şubeleri tarafından /girişilen/ eylemler bir kat daha alevlenmiştir.

Özlem ve tutkularını Osmanlı Rumları arasında /da/ olumlu karşılayanların az olmadığını gören bu cemiyetlerin üyelerinden oluşan karma bir kurulun Yunan hükümetine başvurarak, Girit'in yabancı askerlerden bütünüyle boşaltılmasına rastlayan 27 Temmuzda, bir yandan adaya Yunan askeri gönderilmesi amacıyla kendilerinin bir ayaklanma çıkararak Osmanlı askerlerini içteki durumla meşgul etmek ve /bir taraftan da/ Girit'in ilhakını gerçekleştirmek önerisini ısrarla ileri sürdüklerini yakın zamanlarda haber almış durumdayım.

Bu girişimi Rum yurttaşlarımızın olumlu karşılamaları kuşkulu olmakla birlikte, Yanya ilinde bulunan Yunan komitecilerinin birkaç safdil köylü ve birkaç komplocu ile büyük bir iş yapmaya kalkışmaları da uzak /bir olasılık/ değildir. Fakat bu durum gerçekleşirse, herhalde Yunan hükümetinin onayı da sağlanmış demektir.

Ta Berlin Kongresi'nden bu yana Yunan tutkularına hedef olan ve şu sırada böylesi komplocu girişimlerle karşı karşıya kalan Yanya ilinin, büyük komşularımızdan bir bölümüne karşı önemli konumu da gözönüne alınırsa, genel durum üstüne burada vereceğimiz bilgilerin oldukça yararlı olacağı beklenebilir.

Bir ülkenin genel durumundaki düzenlilik, o ülkede yürürlükte olan emniyet ve asayişle orantılıdır ve bununla belirlenir (mukarrardır). Emniyet ve asayiş olmazsa, bir ülkenin ne eğitimi, ne ticaret ve sanayii, ne de tarımı ilerler. Dolayı-

sıyla, Yanya'da öncelikle düzen ve duruma temel olan bu emniyet ve asayişin niteliğini inceleyelim.

İki yıl önce, buradan gazetesine yazı yazacak olan yazar, "Emniyet ve asayiş yüce padişahımız sayesinde sürmektedir" ("Emn-ü asayiş saye-i şahanede ber kemaldir") ünlü deyişini fatiha gibi dilinden düşürmezdi. Fakat biz bu kez görüşlerimizi yazabileceğiz.

Yanya vilayetinde asayiş düşüncesi bana, hükümet konağı kapısında /durup/ bir subay geçerken silahını ters tutarak resmi selam veren, ayağında parçalanmış bir çarık, arkasında koltuk altları patlamış, ağarmış ceketli bir neferin usandırıcı yaşamını gösteren kederli yüzünü anlatır. İşte bu anıyı uyandıran zaptiye neferi, zaptiye alayının en görevsevenlerindendir. Başvurduğu her işinde yaratılışındaki zayıflığı sonucu başarı kazanamadıktan sonra, başvurusu üzerine 70 kuruş maaşla zaptiyeye kayıt olunuyor. İtile kakıla görevi başına, nöbete getirildiği zaman bütün düşünme gücünü, yaşamını, yetim kalan okuldaki evladının geçimini bu 70 kuruşçuğun yoksulluk çemberine sokmak/ta/dır. Bu sırada bir subay geçiyor, selam ters silahla veriliyor.

Gerçekten yaşamın İstanbul'dan belki de daha pahalı olduğu Yanya'da, 70 kuruş maaşla yaşamak olanağı yoktur.

Vilayetin genel güvenlik işlerinden sorumlu olan dört tabur zaptiye neferi, ya /adına/ görevseverlik dediğimiz maaşıyla ve kesin bir yoksulluk içinde geçinen bir takım acizden, ya da, yasadışı çıkarlarla geçinen ve daha atak görünen, /ama/ daha güvenilmez başka bir kısım halkından oluşmaktadır. Bu taburlardaki subayların maaşları geciktirilemeyecek ölçüde düşüktür; örneğin, bir üsteğmen, yollukla birlikte 190 kuruş aylık almaktadır ki bugün bu para ile anlayışlıca bir uşak bulunamaz. Bununla birlikte, bu subaylar arasında, maaşından biriktirdiği parayla 5-10 yılda gelir (irad) sahibi olanlar da az değildir ki, şaşkınlık uyandıran yön de burasıdır.

Maddesel ve tinsel durumu böylesine bozuk olan kolluk güçleriyle bir ülkenin emniyet ve asayişini sağlamak doğrusu kuşkuludur. Yanya vilayetinde kimi ayrık politik olaylar olmasına karşın, gelişen duruma göre asayiş yoktur denilemezse de bu, kolluğun gücünden çok halktaki suskunluğa yorulabilir; bununla birlikte ülkede emniyet yoktur. Herkes kendi köyüne, çiftliğine gitmekten çekinmektedir; ortada bir sorun yokken bu çekingenlik, zamansız gelişecek bir olaya engel olacak gücün hükümette duyumsanmamasından ileri geliyor ki, bu da halktaki suskunluğa denk kuruntuya denmese bile, abartmalı bir endişe dönemine yorulur; oysa duraksama ve çekingenlikle geçen bu zamanlar ülkenin ekonomik yaşamını kötü biçimde etkilemektedir.

Şimdiki durumda duyarlılığı artan Yanya vilayetinin güvenlik durumunun bu merkezde olması hoşgörüyle geçiştirilmemelidir. Selanik tarafından yürütülecek jandarma tensikatından ancak bir yıl sonra yararlanılacağından, o zamana dek hiç olmazsa kimi askersel müfrezelerle emniyeti sağlamaya gitmek zorunludur. Bu konuda, mülki yan (ciheti mülkiye) ile askersel yan /arasında/ bitmez tükenmez yazışmalara gidilmektense, işin kabine toplantısında bir çözüme kavuşturulması, ülkenin çıkarı adına beklenen ivedi önlemlerdendir.

Öteden beri yerleştirilemeyen bu emniyetsizlik vilayetin tarımsal ve iktisadi durumunu altüst etmiştir dense yeridir. Tarım, insanların ilk dönemlerine doğru geriliyor, tarlalar otlağa dönüşerek çobanlık devresi başlıyor. Böylelikle, şimdiki durumda köyleri kuşatan çok verimli ve bereketli topraklarda hayvanlar ve sürüler otlamakta, köylerden uzak olan bereketli ve geniş otlaklar dokunulmadan kuruyup sararmaktadır. Bunun nedenini yalnızca emniyet ve asayişin bütünüyle yerleşmemiş olmasında aramak da pek doğru olmaz. Bu konuda belki de en büyük etkenlerden biri arazi tasarruf yöntemidir.

Yanya vilayetinde arazi çoğunlukla çiftlik halinde kullanılmakta ve bu çiftlikler öteden beri kimi beyler elinde olup içindeki köylüler amele ya da kiracı sayılmaktadır. Toprağı işleyen gerçek çiftçiler ise bu amele yığınıdır. Devlete öşrü verdikten başka, emlak sahiplerine de "imrü" adı altında bir bölüm ayırırlar ki, öşür ve imrü'nün gayrısafi hasılanın yüzde 50-60'ına varması da ender değildir. Öyleyse, köylü gayrısafi hasıladan kendine kalacak yüzde 40 ile, bu miktarın da karşı karşıya olduğu bin türlü tehlikelerle bir şey yapamaz. O nedenle, önemli bir toplam oluşturan bu sınıf halk arasında yoksulluk egemendir. Öte yandan, çiftlik yaşamından çok kent yaşamına alışmış olan beylerse, çiftlikleriyle ödeme (tahsilat) ve öşür zamanından başka zamanlarda ilgilenmezler ve aldıklarını yerler. Oysa zaman hızlı adımlarla ilerledikçe bey yaşlanmakta, aile bireyleri çoğalarak, ele geçen paradan yeni kurulan küçük beylerin ailelerine de birer kısmet çıkmaktadır. Bireyleri çoğalan bu aile aynı çiftliğin artmayan, belki de azalan geliriyle geçindikçe, bireylerin gönenci ile genel gönenç arasındaki orantı doğal olarak bozulmaktadır. O zaman, hem emlak sahiplerinin gönenç ve erki günden güne azalmakta, hem de devlete gelir getirecek olan işçilerin yoksulluğu sürmektedir. Bu tarz ve uslamlama, uslamlamanın en yalın ve en tanımsız bölümüdür; sonra beylerin zevk ve eğlencesi, köye gönderdikleri vekillerin yolsuzlukları, öte yandan köylülerin beylerine oyunları akla gelir. Tarlaların otlak durumuna getirilmesinde bu köylü oyunlarının da rolü vardır. Çünkü köylünün hayvanında beyin payı yoktur. Tarlayı ekip biçerek yorulacağına tarladan mükemmel bir çayır yaparak, ya gizlice kiraya vererek, ya da kendi hayvanlarını otlatarak yararlanmak köylü için daha kolaydır.

İşte bu durum hep çiftçinin işlediği araziye sahip olmamasından ve emeğinden hakça bir pay almamasından ileri geliyor. Bu nedenle, tarımda ilerlemeyi

sağlayacak bolluk için en büyük temel olan emek ve iş (say ve amel) bu ülkenin /Yanya/ çevresinde uyumaktadır. Bir çiftçi ülkesi olan buralarda ise bu durum gelecek açısından büyük bir tehlikedir. Yaşam şimdiden çok pahalıdır ve yoksulluk çok artmıştır. Arasıra kıtlık belirtileri de baş göstermektedir.

Ülkeyi bu iktisadi durgunluktan kurtarmak için çalışkan ve verimli bir etken yetiştirmek gerekmektedir. Bu etken, şimdi emlak sahibi olan beylerin evlatları olabilir; bunlar gençliklerinden başlayarak çiftlik /ve/ köy yaşamına alıştırılır. Kimileri Avrupa'ya, Amerika'ya çiftçilik öğrenimi için gönderilir. Böylelikle, bir zaman sonra, büyük çiftliklerde kararlı bir üretimle çok kârlı işler görülebilir. Öte yandan, kiracı sıfatıyla çalışan köy emekçilerini de yavaş yavaş işledikleri yere daha başka türlü, gerçek bir bağla bağlamak, onları mülk sahibi yapmak amacıyla, bulunması çok kolay olan iktisadi ve mali nedenlerden birine başvurmak pek yararlıdır.

Örneğin, hazine-i hassadan (Padişahın hazinesinden) hazineye geçen birtakım çiftlikler vardır ki 161 parçası bu vilayet içindedir. Söylentilere göre, bu çiftlikler açık arttırma yoluyla, maliye bakanlığı tarafından satılacaktır.

Bu haberlerin yayılması üzerine, Yunan mali çevrelerince önemli bir paranın hazırlandığı da güvenle söylenmektedir. Demek ki sonuçta ne olacaktır? Bu çiftliklerden önemli bir bölümü ya Yunan sermaye çevreleri eline geçerek, toprağı işleyen Rum köylüleri tümüyle Yunan özlemlerine hizmet etmek zorunda kalacaklardır, ya da başka beceriksiz ellere geçerek, kendilerinden hakkıyla yararlanılamayan köylüler yine hizmetkâr olarak kalacaklardır. Bu olasılıklardan hiçbirine yer vermemek için, bu çiftliklerden her birini ikiye ayırarak bölüm bölüm (bedeli birkaç yıl içinde, taksitle ödenmek koşuluyla) oralara yerleşmiş çiftçilere satmak, bir bölümüne de Bosna ve benzeri yerlerden gelmekte olan göçmenleri yerleştirmek yönetsel ve iktisadi politikamız açısından önerilebilecek bir önlemdir.

Vilayetin tarımsal ve iktisadi durumuyla ilgili sorunlar arasında, bayındırlık ve eğitim işleri de önemli birer yer tutarlar.

İyi bilinen bir şeydir ki yollar bir ülke için can damarlarıdır. Bir ülkedeki zenginlik ve gönenç yollardaki bolluk ve düzenle orantılıdır. Düşünelim ki Yanya'da arazi şimdiki bilimsel uygulamalar çerçevesinde işletilsin; yol olmadıkça, ürünler kıyıya büyük zorluklarla gönderilecek ve bu durumda, dışsatım pahalıya mal olarak önemli bir kâr bırakmayacaktır.

Yoksulluğun çok şiddetli olumsuzlukları içeri ülkelerde duyumsanır; buralarda zaman olur ki tahıllar yer altına gömülerek ertesi yıla saklanmak istenir ve çürür. Demek ki ürün öylesine bol olmasına karşın, başka yere götürülüp satılamaz, çünkü araç yoktur. Kimi zamanlar da kıtlık ve pahalılık olur, çünkü ürünü bol olan yerlerden erzak getirmek de, aynı yolsuzluktan ötürü sonuçsuz kalır.

Yanya vilayetinde yolsuzluktan oldukça sıkıntı çekilmekteyse de, adına yaraşır bir görev olarak, Ahmet Eyüp Paşa'nın valiliği sırasında büyük yardımlarla yapılan Yanya-Preveze (114 kilometre), Yanya-Manastır (101 kilometre), Yanya-Serandoz (112 kilometre) anayolları vilayetin iktisadi durumunu oldukça korumaktadır. Fakat bu çalışkan valinin gidişinden sonra büyük şeyler yapılamaması bir yana, bu anayollar bile onarılması gerekli bir duruma gelmişlerdir. Sözgelimi, Yanya-Serandoz yolunun, Ayos köprüsünden başlayıp Serandoz'a dek olan kısmı esaslı bir onarım istemektedir. Bu kısımdaki köprüler (Ayos, Kakavyekalos köprüleri) haraptır.

Vilayetin bayındırlık haritası gözden geçirilirse, yolların gereksinimle ne denli uyuşmadığı anlaşılabilir. Bugün vilayetin üreticilerinin önemli bir bölümünü oluşturan Kır vadisi yoldan büsbütün yoksundur. Avlunya ile merkez vilayetin /ilçenin?/ bağlantısı Tepedelen ve Ergiri'den geçen bir yol ile sağlanırsa ve Berat-Kilisure-Serandopor yolu da yapılırsa, Kır vadisi de içinde, vilayetin kuzeybatı bölümü kalkındırılmış olur. Öte yandan, Yanya ve Paşahanı'ndan Miçve ve Çilve'ye doğru uzanarak, Vesade birleşip Girebine'ye doğru gidecek olan, tasarlanmış bir yol vardır ki, bu yollar yapılacak olursa, Selanik demiryoluna yaklaşmış /olan/ vilayetin bu bölümüne de bolluk getirilmiş olur.

Fakat ne yazık ki, bayındırlık bakanlığının programı gereğince önümüzdeki sekiz yılda yeni yol açılmayacak ve ancak eski yolların yapımı sağlanacaktır. Bu da bir düşüncedir; bozuk birçok yol yerine, işe yarar birkaç yol olması şu durumda yeğdir. Ne var ki, bu onarımın yapılmasında bile güçlük çekilmektedir. Ülkede ne müteahhit ne de işi sonuçlandıracak yeterince mühendis vardır. Oysa, vilayetin ülkenin iktisadi yaşamı bakımından önemli /olan/ bayındırlık girişimleri de böylesi müteahhit ve mühendislere gerek göstermektedir. Örneğin, Yanya'dan Gömnice limanına gidecek 75 kilometrelik bir yola hemen başlanmak üzeredir. Öyleyse, bayındırlık bakanlığının hiç olmazsa şu mühendis yokluğuna bir çare bulması gerekmektedir.

Yanya'dan Adriyatik kıyısında ve Korfu adası karşısında bulunan Gömnice limanına dek yapılacak bu yol ticari işlemleri kolaylaştıracak ve az bir zamanda, Korfu'dan önemli bir miktar tüccarı bu tarafa çekecektir. Çünkü şimdiki durumda Yanya vilayetinin dışalımı transit yolla, hep Korfu'dan geçmektedir. Gömnice'nin bir yolla merkez vilayete /ilçeye/ bağlanması durumunda ise, bütün ticari eşya doğrudan doğruya buraya gelecek ve yapılacak depolardan vilayetin çeşitli bölümlerine gönderilecektir. Fakat Korfu'dan Gömnice'ye böyle bir akımın gerçekleştirilmesi bir kez yolun mükemmel bir şose olmasına, liman işlemlerinin düzenli olmasına bağlıdır.

Gömnice limanından başka Serandoz ve Avlunya limanları da vilayetin Adriyatik kıyısındaki önemli ve korunaklı yerlerindendir. Bunların her biri imar

edilerek büyük yararlara temel oluşturabilir. Örneğin, Avlunya'dan bütün kuzey Arnavutluk için mükemmel bir iskele oluşturulabilir. Fakat bunlar, öncelikle iç yolların tamamlanmasına bağlıdır.

Her türlü ilerlemeye temel olan eğitime gelince; Yanya vilayetinde /eğitimin/ yaygın olduğu sanılır. Çünkü Osmanlı ülkesinin her tarafında eğitimsever Yanyalı yurttaşlara rastlanır. Fakat üzülerek söyleyeyim ki, bu düşünce doğru değildir. Yanyalılar doğdukları yere karşı çok vefasız çıkmışlardır. İstanbul'da öğrenimlerini bitirdikten sonra memurluk peşine düşmüşler, Yanya'ya hizmet etmeyi düşünmemişlerdir. Dışarda bir konum ve gönenç elde eden bu tür kişilerin ülkelerinde bir yapıtlarına, bir okula, bir kitaplığa rastlanmamaktadır.

Ancak hükümetin yer yer klasik okulları görünmektedir. Bu hükümet okulları çerçevesindeki lise ve ortaokullar, öteki bildiklerimiz konusunda bir ipucu verir. İlkokullar ise bildiklerimizden de azdır. Çünkü bu bölgede Türkçe pek yaygın olmadığından, okuyup yazmayı pek bilmeyen ilkokul öğretmenlerinden yararlanılamamaktadır. Zaten, gücü biraz elveren öğretmenler de çok kalmayıp memurluğu bırakmaktadırlar. Güçlü ve becerikli olup da 150 kuruş aylıkla hizmet etmek mümkün müdür? Oysa, vilayetin eğitim payı bütünüyle içerde harcanmaktadır. Öyleyse, okul gelirleri öğretmenlerin sayısıyla orantılı değildir. Ya bu paraya göre okullar fazladır ya da çocukların yararlanmasını sağlayacak bir yöntem izlenememektedir. Dolayısıyla, sorunun bir müfettiş aracılığıyla incelenmesi, hiç olmazsa, eğitim müdürlüklerinden elde edilen sonuçların gözönüne alınması gerekir.

Vilayetin eğitim işlerini incelerken dikkatimi şu nokta çekti: Eğitim payını bütün halk ödediği halde, okullar yalnız İslam köylerinde açılmaktadır. İstibdat dönemine ilişkin bu özelliklerden artık silkinmeli ve hangi etkene (unsura) ait olursa olsun, yurt evladının aynı öğretim aşamaları üzerinde öğrenimlerini tamamladıklarını görmeliyiz. Bununla birlikte, bunu söylerken, Hıristiyan yurttaşlarımızın okulları yok demek istemiyorum. Yanya vilayetinde yerleşmiş olan Osmanlı-Rum etkeni (unsuru), hükümetin bütün vilayete ait eğitim gelirinin iki katı yıllık gelire ve o oranda da okula sahiptir. Elde ettiğim şu ufak istatistik, bu konuda bir fikir vermektedir:

Vilayette Hükümete Ait Okullar	Vilayetteki Rum Okulları
(Kız ve Erkek)	(Kız ve Erkek)
122 İlkokul	620 İlkokul
13 Ortaokul	43 Ortaokul
4 Lise	1 Lise
325 yılı (1909) bütçesindeki eğitim payı 867.623 kuruş.	Yıllık eğitim payı 1.700.000 kuruş.

Demek ki Rum yurttaşlarımız okullar konusunda çaba harcamışlardır. Böyle hemen her köyde düzenli okullar da varken, hükümetin kendi düşünce ve özlemleri çerçevesinde öğretimde bulunacağı kendi okullarına herkesin rağbet etmesini ve yönelmesini sağlamak için, bunların hiç olmazsa özel okullar kadar mükemmel olması gerekmez mi?

Okullarımızda başlıca eksik olan öğretmenlerdir. Öğretmen bulunmadıkça, Osmanlı ulusal çıkarlarına hizmet edecek bu kurumlar da canlanamayacaktır. Öyleyse, öncelikle bu öğretmeni bulmalıyız; bir yandan öğretmen okulları açmalı (fakat karşılık vererek), sonra lise çıkışlıları kimi ayrıcalıklarla öğretmenliğe özendirmeli/yiz/ -bu ayrıcalık, örneğin önemli bir aylık ya da öğretmenlik hizmetinin askerlik hizmetine sayılması olabilir. Bundan başka, öğretmenlerin geleceği esasen açık olmalı, verilecek sınavlar sonucunda ilkokuldan üniversite hocalığına niçin çıkılamamalıdır? İşte bu gibi çıkarlar sağlanırsa, her zaman öğretmen bulunabilir ve hükümetin okulları da taze yaşam bulur.

Eğitim üstüne bu düşünceleri ortaya koyduktan sonra, söze artık son vermek isterim. Çünkü, Korfu'dan hareket eden vapurumuz Birendizi'ye yaklaşmak üzeredir. Yanya'ya ilişkin bilgilerimi kimi yorumlarımla birlikte söylemiş olduğumdan, zaten söylenecek bir şey de kalmadı demektir.

Ne var ki, her konuda yardıma gereksinimi olan Yanya vilayetinin emniyet ve asayişini sağlamlaştırmak üzere jandarma tensikatına /düzenlemesine/ dek askersel güçlere, fakat ülkenin düzenine (inzibatına) çalışan ve daha doğrusu, jandarmalık eden bir askersel müfrezeye şiddetle gereksinim duyulduğunu bir daha yineliyorum.

Mustafa Suphi

/Tanin, No. 325
29 Temmuz 1909/

BULUTLAR ARASINDA (1)
BÜYÜK BİR HAVACILIK HAFTASI

Paris özel muhabirimizden

Düşünce ufuklarımızı kapsayan siyah bulutlar yavaş yavaş silinip gidiyor. Osmanlı tinselliğinde (Maneviyatı Osmaniyede) fırtınalarla, ateşlerle beliren Girit sorunu, ulusun (milletin) şanına uygun bir sonuca ulaştıktan sonra, bu soylu ve yiğitçe düşünce ve tinselliğe sakin ve eğlenceli (sefa) bir mecra aramak, okuyucularının ruh durumlarını gözönünde tutan gazeteler için seçkin bir görevdir.

Tanin'in bana verdiği bu düşünceyi, gökyüzündeki bir olguda bulmak için, okuyucularımdan beni izlemelerini, ruhlarını her kuşkudan soyutlayarak gökzüne doğru yükselmelerini rica ederim.

Bir havacılık gösterisine çağrılıyım. İstersem, yeryüzünden çok yüksekte uçan, müthiş ve elektrik motorlarıyla hareket eden bir kuşun kanatları üzerinde gezi yapacağım, oradan insanlığın sığınağına yabancı gözlerle bakacağım, size hava katmanları içinde düşündüklerimi yazacağım. Fakat bunlar, hep o korkulu kanatlar arasında gezmeyi istersem olacak. Bu müthiş kuşun, ne denli güçlü olsa da, dayanıklılığı sınırlı olan bezden kanatlarına, niteliği belirsiz elektrikli ruhuna güvenebilecek miyim? İşte orası kuşkulu.

Uçan makineler, havacılık gösterisi; bu sözcükler, bizde bir garipseme duygusu uyandırıyor. Biz deriz ki balon mu, şu çocuklara aldığımız kırmızı, mavi, leylak rengi yuvarlaklar mı?.. Ve böylece bu konuyu kapatırız. Kimi zaman da, ya insanlar bu yuvarlağı istedikleri gibi yönetmeyi, tehlikeye girmeksizin üstünde ya da altında seyahati başarırlarsa, ne büyük bir ilerleme adımı atmış olacaklardır, deriz; sorun, yine o konu ile unutulur gider. Avrupalılar ise, balondan başka türlü, daha bir anlamlı söz ederler. Topluluk olmaz ki balondan, havacılık denemesinden söz edilmesin; çocuk yoktur ki havacılık zaferleri için bir hırs beslemesin. Bugün bütün Almanlar, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizler bu görkemli sanatın geleceğiyle ilgilenirler. Sanatkâr bir grup, hükümetlerce yapılan yardım sayesinde yaşamını buna adamış, başka bir sınıf zenginler milyonlarını

buna vermiş ve son olarak, başka önemli bir grup da yıllık bütçesinden önemlice bir parayı bu alandaki incelemelere, kitaplara, dergilere veriyor. Bu son yılda, havacılık bilgilerine ilişkin 25 yapıt yazılmış ve ona yakın /sayıda/ süreli yayın çıkarılmaktadır dersem, şaşırmazsınız sanırım.

Fransız hükümetinin, havacılık bilgilerine verdiği önem anılmaya değer. Geçen yıl Teşrinisani'nin beşinde Fransa Ayan Meclisi'nde Bay 'Turnel de Constan' balonlara ilişkin kimi açıklamalarda bulunmuş, bu konuda çalışanlara hükümetçe yardım edilmesini, Almanları, İngilizleri örnek göstererek istemişti. Bayındırlık Bakanı Bay 'Barto'nun (Bardon) yanıtlarından, hükümetin de başka türlü düşünmediği anlaşılarak bununla ilgili çok güzel şeyler söylendi ve sonuçta, havacılık bilgileriyle ilgilenen bilim ve sanat adamlarına hükümet tarafından yardım edilmesinin kararlaştırılmasının yanı sıra, hava sınırı sorunu da söz konusu edilerek, bunun da durumunun belirlenmesi (tahdid-i keyfiyetinin) üzerinde araştırma yapılması dilekleriyle toplantıya son verildi. Mebuslar Meclisi'nde de buna benzer tartışmalar yapılarak, sonunda, Fransız parlamentosunda "Hava Ulaştırma Gücü Derneği" ("Kuvve-i İntikaliyeyi Havaiye Cemiyeti") adıyla ayrıca bir topluluk da kuruldu ki onursal başkanlığına eski başbakanlardan Bay 'Dofresine' ile Bay 'Leon Burju' (Bourgeois) ve edimsel başkanlığa da, balonculuk yapanları korumak ve yardım etmekle tanınmış önde gelen kişilerden Bay 'Turnel Dokunstan' (de Canstan) seçildi: Mebuslar Meclisi'nde bundan başka bir kurul daha kurulmuş ve üye sayısı 100'ü aşmıştır.

Bilim ve sanaat (sanayi) yolunda gösterilen bu çaba ve istek, Fransa'nın uygarlığa yükselmesine kuşkusuz yardım eder. Fransızlar bu değerbilirliğin haklı armağanını, Manş Denizi'ni bir 'Aeroplan'la ilk geçenin kendi toplumlarından çıkmasıyla kazanmış oldular.

Gerçekten de, 25 Temmuz 1909 sabahı, Avrupa saatiyle saat beşi sekiz dakika otuz saniye geçe, Fransız toprağını terk edip hava yoluyla 26 dakika 30 saniyede Manş Denizi'ni aşarak İngiliz toprağına ulaşan Bay 'Bleryo' Fransızlara bilim adına büyük bir onur, büyük bir övünç duygusu verdi. Kendisi de, İngiltere'de saygıdeğer lordlar, belediyeye varana dek en güçlü memurlar tarafından, bir zafer alayıyla karşılandı.

Bu çeşitli olaylardan, baloncuların Avrupa için gücü ve önemine ilişkin bir fikir edinilebilir. Bu baloncular insanlığın geleceğine bir anı, bir armağan bırakacaklardır. Düşünelim ki gökyüzünde dolaşma gerçekleşince insanlar birbirlerine daha yaklaşacaklar, daha kardeş olacaklar, iktisadi koşullar daha kolaylaşacak, bu savaşlar belki daha çabuk ortadan kalkacak, insanlararası fikir ve eşya değişimi daha hızlı gerçekleştikçe mutluluk ve dinlenme de belki daha iyi bir biçimde

gerçekleşebilecek. Bunlardan başka, insanların kara ve denizler üstündeki(*) egemenliğinden sonra, bir de gökyüzündeki kazanımları, insanlığın erk ve anlayışına altın bir sayfa daha eklemiş olacaktır.

Baloncular ve balonculuk diyorum. Bizde hava taşıtlarına ilişkin olarak, balon ve balonculardan başka bir şey bilinmediği için, bu deyimi kullanıyorum. Oysa bugün, bilim adamlarının uğraştığı yalnız balonculuk değildir. Uçurtmacılık diyebileceğimiz başka bir şube daha vardır ki bunları birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü balonlar havadan daha hafif, uçurtmalar ise daha ağırdır. Yine de, bu ikinci bölüme uçurtma demek ne ölçüde doğru olacaktır? O yönü Salih Zeki Bey'den sormalı. Bununla birlikte, hazır şu demiryolu katarının süslenmiş yemek vagonunda bulunurken, balonlara, uçurtmaya ilişkin düşünceleri tazelemek yararsız olmayacaktır. Böylelikle, balon ve uçurtmanın çeşitli görünümlerini (vücuhu tesmiyesini) de belki anlamış oluruz.

Bilinir ki balonculuk, sıvılara ilişkin Arşimed yasasının gazlara uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Arşimed, sıvılara batırılan herhangi bir cismin, yer değiştirttiği sıvının ağırlığına denk ve aşağıdan yukarı bir kaldırma kuvveti oluşturduğunu söylemiştir. Bu yasayı gazlara uygulamışlar ve sonuçta, havayla karşı karşıya olan her cismin bir ağırlığı ve bir de, hava ortamında oluşturduğu kaldırma kuvveti, yine bu ilkeden yola çıkılarak, anlaşılınca şöyle denilmiş: ya ağırlık, kaldırma kuvvetinden büyüktür ki bu yeryüzündeki bilinen eşyaların büyük bölümü için söz konusudur, ya da kaldırma kuvvetine denktir ki bu durumda, o grup eşya hava boşluğunda salınıp durur, yahut da ağırlık, kaldırma kuvvetinin altındadır ki bu grup /eşya/ havadan hafif eşyalardan oluşur ve /bunlar/, hava boşluğunda kendi ağırlığına denk bir hava tabakasına rastlayana dek yükselir. İşte bu son iki sonuçtan, balon kuramı çıkmış ve ilk balonu Mongolfier kardeşler sıcak hava ile doldurmuşlar, sonra hidrojen ile, havagazı ile deneyler yapmışlar ve sonuçta da, 1789 yılının sonbalarında, Versay Sarayı'nın çiçek (Bedayinumun) bahçesinde, Kral ve Kraliçe hazretlerinin önünde büyük bir balonu başarıyla uçurarak dünya gözünde göğe yükselmenin ilk maddesel biçimini vermişlerdir. Bu tür balonlar o zamandan bu yana "Mongolfier" /balonları/ olarak adlandırılmıştır. Yanlarına birer ip, birer sepet bağlandığı resimlerde görülen bu ilkel balonlar, gelişmeye konu herşey gibi, gelişmiş ve bugün yönetilebilir duruma gelmiştir.

Bu balonların yönetilebilmesi için balona hava akımından fazla hız veren bir çark, öte yandan bir dümen gerekiyordu. Bu çarkı, daha doğrusu uskuru çevirebilecek hafif elektrik motorları yapılmaya başlandığından bu yana balonların

(*) Orjinal metinde, "altındaki" olarak yazılmış -*Red.*

geleceği de açıldı. Bu konuda ilk deneyleri yapanlar (1850-1860) 'Jigar' ile 'Tisandin'dir (Tissandier). Hafif motorlarla yönetilen uskurlu ve dümenli balonlarda ilk başarıyı gösteren ise Paris'te 'Santos Dumon' (1901) oldu. Daha sonraları "Vatan", "Halk" ("Cumhur") balonları da, Paris'in güvenilmez göğünde zamanlı zamansız görünmeye başladı ve balonlar daha fazla gelişme yoluna girdi. Ne yazık ki "Vatan" bir fırtınaya tutularak parçalandı. O nedenle, balonun bugünkü sakıncası, hava şiddetine pek dayanamamasıdır denildi.

Mühendis Bay 'Surkof' ve 'Kayfere' tarafından yapılmış ve şimdiki durumda Albay 'Revnar'ın yönetimi altında bulunan "Paris Kenti" balonu daha başka gelişmeler de gösteriyor. Albay 'Revnar', yapılan eşi görülmemiş bu tür uskur ve dümenli balonun istendiğinde (safrasına ilişmeden) yükselmesini ve inmesini başarmaktadır.

Havadan ağır hava taşıtlarına gelince: Bunlara balon demek pek doğru olmaz. Çünkü ortada balon yoktur. Bu tür taşıtları balondan çok, bildiğimiz uçurtmalara benzetmemin nedeni şudur:

Uçurtma ufka eğik ve havaya dayanarak (istinaden) yükselen dört tahtaya yapıştırılmış keten ya da kağıt bir yüzeyden başka bir şey değildir. Fransızların "Aeroplan" dedikleri, havadan ağır hava taşıtlarında ise o küçük uçurtmanın yüzeyine benzer büyük bir takım yüzeyler, aralıklı olarak ve sanatkarca bir düzenle birbirine bitiştirilmiş ve bunlara ufka eğik /yatay/ bir durum verilmiştir. Öyle ki, /bu/ büyük uçurtma yüksek bir yerden, ufka koşut olarak bırakılıverirse, hava o yüzeye dik olarak ve aşağıdan yukarıya doğru çarpar ve bu sonuçla da o havada kalır. Son zamanlara dek bu tür hava taşıtları hava boşluğuna yüksek bir yerden ve hızla bırakılmadıkça uçamazlardı. Oysa şimdi, geliştirilen elektrik motorları, uskur ve dümenlerle, durduğu yerden havalanıyor ve birkaç konuk gezgin de alarak insanı şaşkınlığa düşürüyor. 'Bleryo'nun Manş Denizi'ni böyle bir araçla, yalnız olarak geçtiği gözönüne alınırsa, ilerlemenin ne denli önemli olduğu anlaşılır.

Çağrılı olduğumuz havacılık gösterisi, bu ikinci tür hava taşıtlarının yarışmasıdır. 'Rens'e varışımızda hava fetih kahramanlarından birçoklarına, 'Bleryo (Bleriot), Farman, Sumer, Latom, Nisandiye' vb. rastlayacağım ve onlarla görüşerek sizi de eğlendireceğim için çok mutluyum.

Rens, 23 Ağustos 1909

Mustafa Suphi
[Tanin, No. 359
1 Eylül 1901/

BULUTLAR ARASINDA (2)
BÜYÜK BİR HAVACILIK HAFTASI
24 AĞUSTOS 1909-RENS

Paris özel muhabirimizden

Rens'e varır varmaz ilk işim, otelin birinde bir oda tutmak oldu. Havacılık Haftası yönetim kurulu, izleyiciler için, ilerisini düşünerek 4000 oda hazırlamasına karşın, hiç yer kalmamıştı. Çantamı taşıyan kırmızı yüzlü, ayyaşça, iyi yürekli olduğu anlaşılan adamcağız, çoğunlukla hamalların yaptığı gibi benden çıkar sağlama emeline düşmeyerek, bir aile odası bulsak demişti -bulabilsek ne iyi olur. İlk gittiğimiz ailelerin odaları pek sıkıntılıydı. Oralarda kalamayacaktım. Sonunda, bir kimyagerin evinde genişçe bir yer bulduk. Bulduk ama, fiyatı da yüreğime oturmadı değil; bir gecesi 12 Frank'tı! Her neyse, orada bir çay içmek gereksinimi duyduğumdan, kentin(*) en büyük kahvesine -Saray Kahvesi- gittim. İlk mektubumu orada bitirdim, zarfladım. Karşıdaki posta kutusuna yerleştirdikten sonra, bir arabacıya, haydi havacılık yarışmasına dedim.

Yarışma, Rens'den yedi kilometre uzakta bulunan 'Betni' vadisinde yapılacaktı. Rens'in normal trafiğine (muvaradat-ı adiyesine) zarar vermemek amacıyla, 'Betni' için ayrı bir istasyon kuruluvermişti. Arabacı bu istasyonun önünde durunca indim ve bir hava oyunu için kurulan, bizim Sirkeci istasyonu ölçüsünde, belki de daha büyük bu yeni istasyonda sağlanan düzeni beğendim. Beyaz tahtadan yapılmış gölgeliklerin yeni boyandığı, 'Betni' yönünü gösteren levhaların boyasının henüz bitirilmemiş olmasından ve oradaki hafif boya kokusundan anlaşılıyordu. İstasyona ulaştığımda tren yeni hareket etmişti. Altı dakika sonra hareket edecek olan trene ise sürekli yolcu geliyordu, öyle ki önümde bulunan parmaklıklara yapışıp kalmıştım. Sonunda memur beyin acıması tuttu da kapıyı açtı, biz de akıl hastanesinden kaçan deliler gibi koşuşarak o sıkıntıdan kurtulduk. Herkes trende yerini kaptı. Sekiz dakikada 'Betni'ye vardık. Trenden inince bir de ne göreyim? Mahşer!.. Karşıda bir kara bulut, yarışma alanından daha oldukça uzaktayız, alan çevresindeki izleyiciler, yuvalarının kenarına üşüşmüş karıncalar gibi kaynaşıp duruyorlar. Trenden indiğimiz yerden oraya dek yürüyerek gideceğiz, yolların maden kömürü külü ve kırıntısı ile örtülü oluşu, bir gün önceki

(*) Orjinalde, "memleketin" yazılmıştır -*Red.*

yağmurları anımsatıyor. Yolların iki yanındaki çamur birikintileri; bundan anlaşılıyor ki, yönetim kurulu çaba göstermiş, yoldaki çamuru kazıtarak, yerine kül ve kömür /tozu/ serpiştirmiş, bu sayede herkes ayağı çamura değmeden yürüyebiliyor.

Sonunda, işte 'Betni' alanındayız. 20-10-5-3 Frank'lık yerler var. Ne mutlu ki ben bu uygulamanın dışındayım, yönetim kurulundan ilk gördüğüm Bay 'Perevu' ile yarışma alanına girdim. Göze ilk çarpan şey, yarışma alanının ortasında jürilere ayrılmış yüksek bir bina ile, alanın sınırını belirleyen beyaz boyalı dört büyük kule /idi/. Bu kuleler, /her/ biri, kenarı 1250, ötekisi 3750 metrelik bir paralelkenar oluşturacak biçimde konulmuş. Bu dört kulenin temel kabul edilmesine göre, yarışma çevresi 10 kilometre olacak. Girişin iki yanma birer büyük izleme ve gezinti yeri ile büyük bir büfe kurulmuş. Her iki yanda bir tek boş yer bulamazsınız. /Sayısı/ 240'ı bulan localar, havacılık yarışması girişimi gazetelerde okunduğu gün satılmış, locaların üstünde ayrıca bir özel bölüm de gazetecilere ayrılmıştı ki en güzel yer burasıydı sanıyorum. Daha sonra, elektrik yutan, hava püskürden, müthiş sanayi kuşlarının kümesleri biraz uzakta gözükür. Bunlar, sahiplerinin yatak odalarıyla çalışma salonlarını ve banyolarını da içererek, 38 parça ahşap binadan oluşmaktadır.

200 bin /Franklık/ nakdi armağan da içinde olmak üzere, giderlerin yarım milyona ulaştığını Bay 'Perevu' söylüyordu. Bu masrafın nasıl karşılanabileceğini sordum. "Bir bölümünü giriş ücretinden, bir bölümünü yarışmaya katılan kulüplerden alırız. Merkezi 'Rens' olan 'Şampanya' vilayetindeki fabrikatörlerin yardımı var, hükümet de 50 bin Franklık güvence verdi. İşte, giderleri böyle karşılarız. Giderleri karşılamaktan korkmuyoruz. Çünkü uçuculardan günde 3000 Frank geliri olanlar da var. Zaten çoğunluğu zengindir" yanıtını alarak, hiçbir şey söylemedim!

Gördüğüm ve duyduğum şeyler beni şaşkınlıktan şaşkınlığa sokuyordu. Bu düzen, bu masraf, girişimdeki bu büyüklük, bu özlem gücü, bu çevrede geçici olarak bulunmuş olmama karşın, bana /bile/ başka türlü bir yaşam isteği, bir savaşma zevki veriyordu.

'Betni' vadisine dökülen bu altınlar, milyonlara sahip adamların sabahtan akşama dek ter dökerek harcadıkları güç, bir zevk düşkününün gönlünü hoş etmek için miydi? Hayır, bu bir savurganlık, bizim anladığımız mirasyedi savurganlığı değildi. 'Betni' vadisine serpilen bu altınlar, bir zaman sonra çok zengin ürenler verecek, şimdi kömürlü terler akan bu savaşçı alınlarda bir zaman sonra zafer pırıltıları çakacak, bu altınlar ve bu altınların sahipleri, ileriye doğru adımlar atan insan uygarlığının birer temel direğini oluşturacaklardı. Demek ki izlemekte acele ettiğim bu yarışma bir hava oyunu, bir havaseverlik yarışması değil-

di. Bugün ulaşım araçları /arasında/ önemli bir yer kazanan otomobillerin birkaç yıl önceki deneyleri nasıl bir önem taşıyorsa, bugünkü havacılık deneylerinin de önemi birkaç yıl sonra o ölçüde beğenilecek ve havacılık tarihinde 'Betni' yarışması, kuşkusuz, övgüyle anılacaktır.

Cumhurbaşkanı Bay 'Falier' (Fallieres), geleceğin hava yolculukları adına gösterilen bu heves ve çabayı beğenerek bugün saat üçü kırk geçe 'Betni'yi şereflendirdiler. 'Rambaya'daki (Ramboiullet) yazlıktan kalkarak buraya dek /gelme/ yorgunluğuna katlandıklarından ötürü, bütün yarışma halkı kendilerine pek parlak bir karşılama yaptı.

Bay 'Falier'in yanında eşi Bayan 'Falier', damadı Bay 'Lan', hükümet başkanı Bay 'Briyan', General Brun, bakanlardan Bay 'Milran' ve 'Dupos' da vardı.

Sayın başkan localarında biraz dinlendikten sonra hava taşıtlarını gezmek istediler. Sırayla 'Latham, Bleryo, Sumer, Farman'ın barakalarını hep birlikte dolaştık. Bayan 'Falier'e eşlik eden 'Marki de Polinyak' "Aeroplan"lara ilişkin bilgi verdikçe ben de yararlanıyordum. Bay 'Falier' her barakaya varışta sahibinin gönlünü alıyor, elini sıkıyor, kimi sorular soruyor, "aferin" diyerek kimilerinin omuzlarını okşuyordu. Başkan hazretlerinin hava(*) taşıtlarına ilişkin bilgilerinin çok yalın olduğunu anlamakla birlikte, beni en çok etkileyen şey, kendisinin bütün bu kişilere karşı gösterdiği babaca sevecenlikti.

Hatta 'Bleryo', işçilerini bu yolda bir armağana değer görmüş olmalı ki kendilerini "çalışkan işçilerim ve başarımın araçları" diye başkan hazretlerine tanıttı. Bay 'Falier' de, bu çalışkan adamların siyah ellerini alarak sıktı ve kendilerini kutladı.

Bu sıralarda yanımda, karşımda civa gibi oynayan gazetecileri, fotoğrafçıları görmeliydiniz. Kimi General 'Brun'u dürtüyor, kimi 'Milran'a "hey arkadaş, öte tarafa" diye takılıyor; hele biri, ressam olmalı, 'Briyan'ın yanından ayrılmayarak, profilden karakalem resmini (karikatür olarak) yapmak istiyordu. "Bu adam nasıl, benziyor mu?" diye fikrimi de almaya kalkışınca, yaptığına bakmadan "Ooo!... tıpkısı" diyerek geçiştirdim.

Bay 'Falier', büfede biraz çerezlendikten sonra locasına dönünce, keten kanatlı kuşlar da uçmağa başlamıştı.

Gır gır gır... gır gır gır... Her biri bir turna ya da leylek sürüsü gibi ses çıkaran bu kuşlar ortalığı gürültüye boğuyordu: 'Bleryo'nun 50 beygir gücündeki "monoplan"ı (tek kanatlı hava taşıtı) bu kez pek başarı gösteremedi. Bir turdan sonra indi. Zavallı 'Breke', hayvanını hiç uçuramadı. Gır gır gır... yeryüzünden

(*) Orjinal metinde, deniz taşıdı anlamına gelen "merakıb-ı bahriyye" olarak geçmektedir -*Red.*

uzaklaşamadı. Kuleleri üç kez turu başaran ve şu durumda 30 kilometreyi aralıksız yapabilen Polha'nın "biplan"ıydı (çift kanatlı). Bugünkü zafer de onda kaldı. Fakat asıl sonuç, hafta sonunda anlaşılacak.

Mustafa Suphi

[Tanin, No. 360
2 Eylül 1909/

باوطلر آراسنده

بيوك بر هفتهٔ هوائيه

۲

۲۵ اغستوس ۱۹۰۹ — رەنس

پارس مخابر مخصوصمزدن :

رەنسه واريور واوياز ايلك ايكى اوتلك برنده براوطه طوتمق اولدى. هفتهٔ هوائيه هيئت اداره‌سى سيرجيلرايچون احتياطاً درت بيك اوطه حاضرلادينى حالده هيچ بردانه قالمامشدى . بالطبع طاشيبان قرمزى بولدى . عياشجه ، اين قليلى اولمينى آكلاشيلان آدملر اكثر مقدارك پاريسدن كى بندن جر منفعت المنه‌دوشميه‌رك برعائله اوطه‌سى بولسه‌ق ديمشدى . بوله‌بيله‌ك تعاملى اولور . ايلك زيارت ايتديكمز عائلرك اوطه‌لرى پك سيئ قبيل ايدى . اورالرده قالميه‌جغدم . نهايت بركيميا كرك اولدم فرح بربر بولدق. بولدق اما فيائى بوره‌كه اوتور. مادى دكل ؛ بركيجه‌سى اون ايكى عدد فرانق ! معمافيه حال ايسه اورادن برچاى ايچمك امتيازينى حس ابتديكمدن دلكتك . سراى قهوه‌سى . الك بيوك قهوه‌سنه كيتدم . ايلك مكتوبمى اورادە يتيردم ، طرفلادم. قارشيسنه‌كى بوسته قوطوسنه يرلشديردكدن صوكرا براراپه‌جى يه، هايدى مسابقهٔ هوائيه يه ديدم.

BULUTLAR ARASINDA (3)
BÜYÜK BİR HAVACILIK HAFTASI
25 AĞUSTOS 1909, RENS

Paris özel muhabirimizden

Sonunda, güneş kendisini çevreleyen bulutlardan sıyrılmış, kuşkulu yüzlerimize biraz ferahlık vermişti. Çevremizdeki gökyüzünde uçan büyük kuşlar, bu ferahlığa katılmış olmalılar ki kanat kuyruk sallayarak seviniyor, tek olanlar gittikçe arkadaşlarıyla karışıyor, koşuşuyorlardı. Bu sırada, 'Summer, Gornes, Loblan, Polham',... hep havadaydı.

Bu gökyüzü gösterisine karşı, alışkanlıktan gelen derin bir şaşkınlık ve beğeniyle bakıyordum. İnsanlığın suya, ateşe, havaya dek varan egemenliğinin görkemli görünümünü düşünüyordum. Aklıma daha birçok tuhaf şey, geçmişin bütün iç-parçalayıcı tuhaf olayları geliyordu. Abdülhamid'in, doğada güç adına ne varsa onları sonsuza dek nasıl uyutmak, insanlardaki yaratıcı düşünsel gelişmeyi nasıl uyuşturmak istediğini düşünüyordum. Vahşet ve korkaklıkla anlatılabilecek tuhaf düşünceleri doğa tarihinde kuşkusuz ki isim bırakacak bu yaratık ateşten, sudan, elektrikten korktuğu kadar havada uçurulacak şeylerden de yılmıştı. Kimbilir, havadan inecek bir gök aracının çok değerli yaşamına son vereceğini düşünde mi görmüş, ya da kendisine böyle bir düş mü aktarılmıştı? Kimbilir, üfürükçülerden biri, bu ejderha benzeri şeyin, insanların başına dert olacak balonlardan başka bir şey olmadığını mı söylemişti? Özetle, içyüzünü bilmediğim bir giz vardı ki Abdülhamid hava taşıtlarından çok korkardı ve söylentilere göre, elektrik ve havaya ilişkin buluşlar ve gelişmeler, adamları tarafından kendisine düzenli olarak bildirilirdi.

Eski dönemde Osmanlıların, azıcık serbest olabildikleri tahta çıkış ve doğum günlerinden birinde, denizcilerden biri nasılsa kâğıttan bir balon yaparak o gece uçurmak istemişti. Balon uçurmak mı?... Akşam Makriköyü'ndeki /Bakırköy'deki/ evceğizime dönerken komşularımdan biri ötekine bu öyküyü aktarıyor, aman ne ihtiyatsızlık diyordu; be çocuk balon yapmak sana mı kalmış! Evet, herkes bu davranışı o zaman çok büyük bir gaflet ve bönlük sonucu sayardı. Oysa, bu zavallı denizci okulda, millet ocağında bin türlü kayıd ve koşula bağlı olarak öğrenebildiği doğal bilimler derslerinden bir bölümünü pratikte deneyerek ufak bir eğlence düzenlemekten başka ne yapıyordu ve bundan doğal bir şey var

mıydı? O günün akşamı Beşiktaş yakınlarındaki evi basılmış, çocuk arkadaşlarıyla /birlikte/ doğru Yıldız'a götürülmüştü. Üç günlük sorgudan sonra, bu kutsal günün (!) yüceliği adına sevinçli bir gösteriden başka bir şey yapmamış olduklarını söyleyerek güçlükle kurtulabilmişlerdi. Bunun üzerine, lise ve yüksekokullarda felsefe ve kimya uygulamalarına çok önem verilmesinin, öğrencilerin sağlığı gözönüne alınarak, pek istenmediği de gereken kişilere duyuruluvermişti.

Biz geçen çeyrek yüzyılın Osmanlıları, uygarlığın ilerlemelerinden hangisine el atsak, karşımızda istibdat döneminin böyle uğursuz bir heyulasını buluruz, 25 yıllık acı yazgımız bizi üzüntüye iter. İşte, ben de basın locasının bir köşesinde öyle büzülmüş, kalmıştım. Sonunda kalın bir sesin dokunaklı sözleriyle uyandım. *Figaro* muhabiri, "Baylar, diyordu, havacılık yarışmasının düzenleyicilerine teşekkürden başka ne yapabiliriz; en güzel yeri bize verdiler, her türlü bilgiyi esirgemediler, yanı başımıza telgraf ve telefon bile kurdular. Biz de kendilerini, daha fazla üstlerine düşerek rahatsız etmemeliyiz. Kimi muhabirler, özellikle yabancılardan kimileri, jüri kulübesine dek gitmiş, hatta pilot (zabitan) dairesine girmiş; işte, yalnız oraya girilmemelidir, rica ediyorum".

Yabancı muhabirler deyince irkilmiştim. Benim gibi 30 kişinin daha irkildiğini gördüm. Ben, ben girmedim diyordum. Öbür 30 kişi de aynı şeyi söylemiş olmalı ki yanıt veren olmadı.

Hava yine kararmaya, güneş yine kapanmaya başladı. Loca da karanlıktı. Uzaktan 'Summer'in inmekte olduğunu gördüm. Bu fırsatla ben de locadan inerek barakasına doğru yollandım. 'Summer', süre açısından, o zamana dek havada en çok kalandı. İki saatten birkaç dakika az olmak üzere dolaşmıştı. Ziyaretimi hoşnutlukla kabul etti. Gezinizden mutlu musunuz, dedim. Rüzgâr çıkmasaydı mutlu olacaktım diyerek gökyüzünü gösterdi. Gerçekten, bulutların hafif gezintisi hava akımını gösteriyordu. Kuşlardan iz de kalmamıştı. Yalnız 'Polham' uçuyor ve locaların önünden geçtikçe alkışlar, el şakırtıları işitiliyordu. Yüzünün iki tarafı traşlı, çenesinde geniş ve kumral sakalı olan muhatabıma bir soru sormak istedim:

— 'Aeroplan'ların geleceği konusunda düşünceleriniz nedir?

'Summer', pek sevdiği bu hava taşıtlarına ilişkin olarak çok iyimser gözükmüyordu. "Benim düşünceme göre Aeroplan'lardaki gelişme motorlardaki gelişmeye bağlıdır. Biz pek iyi uçuyoruz. Fakat çok geçmeden güçten düşerek alçalıyoruz. Bize güç, ruh veren, bu motor, makinedir. Bunun gelişmesi ise, bizden çok makinistlere düşer."

— Motorların ağırlık ve hafifliği sorunu önemli sanırım.

— O! Evet, hafif motorlar yaptılar. Gerçekten de bunlar yükselme gücünü artırır. Fakat hafiflikleri ile orantılı incelikleri var, çabuk kırılıyor, bozuluyorlar, o nedenle benim hiç işime gelmezler. Benim motorum hâlâ ağır motorlardandır. Fakat asıl düşüncemi sorarsanız, "Aeroplan'lar" bir spor eğlencesinden başka şey olamazlar. Taşıma için, savaş için bunlar düş.

Bir soru sormak isterken, birkaç soruluk yanıt aldığım için sevinçliydim ve teşekkür ederek 'Summer'den ayrıldım. Fakat gerçeği ararsanız, bu yanıtlardan kendi adıma hiç hoşnut olmadım. Çünkü, ben insanların havada da egemen ve güç sahibi olacakları inancındayım ve bu inancımda da yalnız değilim.

Biraz ötede Manş Denizi kahramanı Bay 'Bleryo'yu görmeye gittiğim sırada, 'Polham'ın rüzgâra karşın havada kalış nedeni konuşuluyordu. Dokuzuncu turda yine eller çırpılmıştı. Öyleyse, 'Polham' da 90 kilometrelik bir mesafeyi bir saat 16 dakikada tamamlamıştı. Fakat 'Polham' hâlâ devam ediyordu.

Bay 'Bleryo', bir Türk gazetesi muhabiriyle görüştüğü için, görkemli Fransız yaradılışıyla iyi bir kabul gösterdi. "Bu, bütün insanlığın bizimle ilgilendiğini gösterir. Öyleyse bunun şerefine, ben de sizi uçurayım" esprisiyle söze başladı. Ben, bu son sözü belirsiz bir yanıtla geçiştirdikten sonra, siz de Bay 'Summer' gibi bu kuşların geleceğinden pek emin değil misiniz, dedim.

— Yook... Bu konuda 'Summer'le ayrı noktalardayız. Ben, beş yıl sürmez, hava ulaşımına başlayacağız düşüncesindeyim. Motorlara biraz güç verildikten sonra, ki bunun çok zamana gereksinimi yoktur, ülkenize gelip Asya'yı Avrupa'dan ayıran bütün yerleri aşmış, Avrupa'dan size büyük bir armağan getirmiş olacağım :Hız.

— Öyleyse, bütün insanlık size şükran duyacak. Balonların geleceğini böylelikle yıkmış olacaksınız?

— Kuşkusuz, balonlar şimdiden sönmeye başladı. Çünkü, farklarımız çok büyüktür. Bir kez, "Aeroplan'lar" balonlardan daha iyi yönetiliyor, pek çok hızlı. Öte yandan, balonlar çok pahalı ve masraflıdır. Cisimleri de pek büyük. Bu balona büyük bir bina gerekli. Doldurmak, uçurmak için işçi, şu bu,... Özetle, "Aeroplan'lar" şimdiki durumda bile balonlardan daha yetkindir. Ve balonların geleceği yoktur.

Bu sırada hava daha çok kararmış, bulutlardan hafif bir serpinti başlamıştı. Bay 'Bleryo'nun barakasına çekilmek zorunda kaldığımız zaman, karşıdan 'Polham' göründü. 13 turu iki saat 43 dakikada uçan büyük kuş, alkışlar içinde yeryüzüne inerken, ışıklara gömülen gökyüzü, bu zafer adına renkli bir tak resmetmişti.

26 Ağustos 1909, Rens.

Dün resmi yetkililer, 'Polham'ın iki saat 43 dakikada 133 metre(*) gidip zaman ve uzaklık bakımından arkadaşlarını aşarak en büyük ödülü oluşturan 100.000 Frankı şimdilik kazandığını açıklamışlardı. 'Polham', böylelikle zaman bakımından 'Summer'i, uzaklık bakımından da 'Verif'i yenmişti.

Zavallı için zafer zevki 24 saatten fazla sürmedi. Bugün 'Kont Dölamyer Lövasor' güzel uçuşlarda bulunduktan sonra, 'Latham' iki saat içinde 154 kilometre 620 /metre?/ yaparak, herkesi şaşkınlığa, 'Polham'ı da üzüntüye boğdu. Öyleyse, büyük ödülün sahibi, şimdilik 'Latham'dır.

Bugün, 'Bleryo' bir konukla gezdi. Tehlikeli bir kaza da atlattı. Bunu haber alınca, çok iyi isabet olmuş diyerek rahat bir nefes aldım.

Mustafa Suphi

/Tanin, No. 361
3 Eylül 1909/

بلوطلر آراسنده

بیوك برهفتهٔ هوائیه

۳

۲۵ اغستوس ۱۹۰۹ ، رەلس

پارس مخابر خصوصیسندن :

نهایت کونش اطرافی‌سارلان بلوطلردن صیرلش اندیسنك چهره‌لرینه پرتو آز انشراح ویرمشدی . محیط هوائیزده اوچان بویوك قوشلر کبی انشراحه اشتراك ایتمش اولمالیلرکه قانات قویروق صالاییرق سوینیور ، افرادی کیندیکجه آز زمان ارقه‌اشلریله قاریشیور ، قوشوشیورلردی . بوحرکتده سوئیس ، کورنیس ، لوبلان ، پولهام .... هپ همراه‌ایدی . شوقاشاکامسزیه قارشی اعتیادسزلقدن متحصل درین بریحت وتقدیر ایله باقیوردم . بیرك سویه ، آتشه ، هوایه قدر واران صاکین خوارقناسنی دوشنیوردم . خاطریمه‌دکا نه غریب شیلر . ماشینك بتون جاعتیله غرائب شئونی‌ده کلیوردی . عینه .

(*) "Kilometre" olmalı -*Red.*

RENS'DEKİ HAVACILIK YARIŞMASININ SONU 30 AĞUSTOS 1909

Paris özel muhabirimizden

Bundan yarım yüzyıl önce yaşayanlara lastik tekerlekli bir arabanın niteliği belirsiz, atsız, ateşsiz bir gücün etkisi altında ve korkutucu bir hızla yol alacağı anlatılsaydı, kendilerinden alaycı bir gülüşten başka yanıt alınamazdı. Oysa bugün, elektrikli otomobiller saatte yüzlerce kilometre yol alıyorlar.

Beş yıl önce, Fransızlar hava ulaşımını sağlamak için çalışıyor sözünü duyan her İngiliz'in açık dudakları arasından, bu düşsever girişimciye karşı, o 50 yıl önceki alaycı gülüş fırladı. Oysa bugün, Rens'de 'Betni' hava alanında (muhiti havaiyesinde) gerçekleştirilen başarı bütün İngiliz toplumunu coşturdu. İngiliz gazetelerinde, bu yarışmaya ilişkin görülen ayrıntılar, Fransız basınındakinden çoktur. Demek ki insanlığın düşüncesi, tasarı ve imgeden çok, uygulama ve etkinliklerle doyurulabiliyor.

Hava ulaşımına ilişkin ilerlemelerde en geride kalan İngilizleri ülkelerinde bir yarışma düzenlemeye yönelten (kimi İngiliz zenginleri, gelecek aylardı bir havacılık yarışması düzenleme girişiminde bulundular) 'Polhan'ın, 'Latham'ın ve son olarak 'Henri Farman'ın, iki ile üç saat arasında havada kalmayı başarmaları oldu.

50 bin Franktan oluşan en büyük ödülü kazanan 'Farman' 180 kilometrelik uzaklığı üç saat 5 dakikada, hiç durmaksızın, kazaya uğramadan aldı ki hızı saatte 60 kilometreye geliyordu. 'Farman' bu hızla, yalnızca uzaklık ödülünü kazanmış oldu. Çünkü, öte yandan, Amerikalı 'Körtis' 20 kilometrelik uzaklığı 15 dakika 50 saniyede alarak, saatte 80 kilometrelik bir hız sağladı. Böylelikle de hız ödülünü aldı.

Bu ödülün ilk havacılık olayını oluşturması gözönüne alınırsa, hava ulaşımının geleceği konusunda bir fikir edinilmiş olur. Bu geleceğin, insanlararası ilişkilere büyük yararlar sağlayacağı kuşkusuzdur. Ve o bakımdandır ki Rens'deki ilk havacılık yarışması, yalnızca sporla uğraşanları değil, Avrupa'da birçok siyasetçi ve toplumbilimciyi de meraka düşürdü. Askerler, diplomatlar, toplumbi-

lim öğretmenleri, insanlığın genel kardeşliği taraftarları (uhuvvet-i umumiyeyi beşeriye taraftaranı) hep orada toplandı, söyleştiler.

Gerçekten de, hava boşluğunda hareket etme sağlanınca birçok sorun çıkacak, bir kez askerlik önemli değişikliklere uğrayacak, gümrük işlemleri tuhaf bir biçim alacak. Öyle ki bu gelişme, vahşetten çıkamamış insanların elinde belki de bir yıkım aracı olacak. Havadan inecek, bir yumruk büyüklüğünde bir demirin patlayan parçaları arasında belki bir asker kafilesi yok edilecek. Sonra, gümrükler bakımından, pek çok değerli ve hafif eşya, bir ülkeden öteki ülkeye havadan geçiriliverecek, kaçakçılık kolaylaşacak.

Bu iki sorun, hava sınırının, Fransız Mebuslar Meclisi'nde istendiği ve önerildiği biçimde belirlenmesiyle çözülür, denildi. Fakat, diyelim ki hava sınırı belirlendi. Bu sınır için, ne gibi bir yaptırım gücü bulunabilecektir? Hava sınırını gösterir işaretlerle /birlikte/, geçecekleri gözetecek bir denetleme kurulu da gerekmez mi? O durumda, havada gümrük denetimleri ve askersel karakollar bulundurulacak. Geçitlerden, belirli yollardan ve demiryollarından başka gelip geçme aracı olmayan dağlar ve nehirlerle çevrili karada bile güçlükle yerine getirilebilen bu gözetimin, her tarafından geçilebilen, akışkan (seyyal) bir hava tabakasında uygulanması nasıl mümkündür? Bir kez, sabit hava denetiminin (muvakıfın) belirlenmesi, sonra bu denetimin bir başkasına yakın olmasının gereği, sabit noktaların belirlenmesindeki önemle birlikte gözönüne alınırsa, sınır sorununun böyle çözülemeyeceği anlaşılır da, insanların, aralarında daha başka çözüm yolları bulacakları düşünülebilir.

Tıp Akademisi üyelerinden Fransız Parlamentosu (Parlman'ı) Barış Temsil Kurulu heyeti (mebusesi) başkanı Bay 'Şarl Rişe' de içinde olmak üzere, bütün barışseverler işte böyle düşünüyorlar.

Hava sınırları sorunu bu biçimde çözülmeyince, gümrükler şimdiki durumunu yitirecek, bildiğimiz gümrükler ortadan kalkacak ve bu durumda, uluslararası ilişkiler daha engelsiz, daha akıcı olacak, öte yandan günden güne bulunan yıkıcı savaş araçları da, en çok bu hava taşıtlarının gelecekteki bilinmeyen gelişmesiyle, öylesine korkunç bir durum alacak /ki/, hiç suçu olmayan bir kentin halkı nereden geldiği bilinmeyen birkaç gülle ve dinamit parçasıyla perişan edilebilecek ve işte o zaman, aynı baba ve ananın çocuğu /olan/ insanlar, birbirlerinin kucağına gönülden atılacaklar, aralarında sonsuz bir bağlılık sözleşmesi bağıtlayacaklardır. Ondan sonra da, sessizlik (sükun) ve barış dönemi başlayacak ve artık uygarlığın ilerlemesi, insanlığı ateş ve kanla tehdit etmeyecektir.

İşte, bir düşünce alanı daha.

Fakat Rens'den dönerken trende rastladığım Kaptan /Yüzbaşı/ 'Bernar', bunlar pek ileri gitmiş düşlerden ibarettir, diyordu. Hava taşıtlarının askerliğe hizmeti yadsınamaz. "Aeroplan'lar" tehlikesizce hava yolculuklarına uygun bir duruma getirildiği, bunlardan ordularda keşif kolları oluşturulacağı kesindir. Ordunun cephesini koruyacak kollar oluşturulacağı gibi, artçı güçler için de ayrıca hava müfrezeleri kurulacaktır. Öyle ki düşmanın hava düzeneğinden ordu korunabilecektir. Ben sanmam ki bu hava taşıtları top, gülle gibi ağır eşyayı taşıyacak bir duruma gelsin.

Bununla birlikte, bunları taşıyabilse bile, domdom kurşunlarının kullanımı uluslararası sözleşmelerle nasıl yasaklanmışsa, hava taşıtlarından yanıcı maddelerin atılması da yasaklanır /yasaklanabilir/. Hava taşıtlarının askerliğe kuşkusuz hizmeti olacaktır. Fakat askerlik için bir tehlike oluşturacağını sanmam.

Mesliğini çok seven bu subayın sözleri, şu zaman için /şimdilik/ dahi inandırıcıydı.

Muhatabım Paris'e yakın istasyonlardan birinde inmişti. Ben ondan sonra düşlere daldım. Paris'te yeraltında nasıl demiryolları, istasyonlar, duraklar varsa, gökyüzünde de böyle yerler, büyük merdivenler, asansörlerle çıkılan hava istasyonları görüyor ve birkaç saat sonra, Sarayburnu'nun sakin kıyısına inmek üzere uçmak istiyordum.

Mustafa Suphi

Tanin, No.367
6 Eylül 1909/

رنسدەکی

مسابقهٔ هوائیه‌نك صوکی

پارس مخابر خصوصیسندن :

۳۰ اغستوس ۱۹۰۹

یوندن برنصف عصر اول یاشایانلر ملاحظه‌لرینك
تفکراتی بر آرایه‌نك ماهیتی موهوم آتسز
آتشسز برقوتك تحت تأثیرنده وحیرت افزا
سرعتلرله اوزون مسافه‌لر قطع ایلمه‌سی نقل
ایدلسه‌یدی کندیلرندن بر خندهٔ استهزادن
باشقه جواب آلنه‌مازدی . حالبوکه، بوگون
الکتریقلی اوتوموبیللر ساعتده یوزلرجه کیلو

ÜLKEMİZDE YENİ İSTATİSTİKLERİN YAYIMLANMASI DOLAYISIYLA

Denilebilir ki istatistik konusunda en önemli ve verimli çalışmalar, 18. yüzyılın felsefi düşünceleri ve bilimsel merakı sonucunda ortaya çıkmıştır. Fakat istatistik, toplumun genel evrimiyle orantılı biçimde gelişir. Toplumbilim incelendiği ve değerlendirildiği ölçüde, insan yaşamının çeşitli evrelerinde ortaya çıkan nimetlere ve olumsuzluklara ilgi ve ilişki arttıkça, istatistik bulgulara (istiharacat-ı ihsaiyyeye)(*) önem verilir.

İnsanı ilgilendiren yaşamsal olaylar, kuşkusuz, evren denli eskidir. Fakat bu ilişki, ancak 18. yüzyılın olgunluğunun doruğunda kanıtlanıyor ve o zaman, istatistiklerin yararı yakından anlaşılıyor. Ancak, araçlar henüz pek ilkeldir. Görüyoruz ki, 1749'da, İsveç ve öteki iki İskandinav hükümetinden başka hiçbir hükümetin istatistiği yoktur. Bunlar da yalnızca halkın nüfusuyla ilgilidir.

19. Yüzyıl, istatistik için bir olgunlaşma dönemidir. 1801'de, Fransa ile İngiltere, nüfus sayımında öteki Avrupa hükümetlerine önderlik etmiştir. Alman hükümetleri ise /bu işe/ 1810'da başlar. Prusya'nın bu tarihte kurulmuş bir istatistik dairesi olduğu gibi, Avusturya da 1818'de böyle bir daire kurmayı başarır. İngiltere'nin uluslararası istatistiğe büyük hizmetler eden istatistik dairesi, *Board of Trade*'i /Ticaret Kurulu/ ise, kendi gözlem cetvellerinin ardılıdır (muahhar) ve 1832'de kurulmuştur. Fransa genel istatistik bürosu ise 1814'de oluşturulmuştur.

İşte bu olaylar dizisidir ki istatistiğin resim binalar üzerinde kurulmasını gösterir.

Bu daireler yüzyılın sırayla yetiştirdiği 'Şnetsler, Şatanov, Şapital, Muru, Dujumez, Ketle, Messa Dagaya, Rumulen, Anjel, Far, Rousen' gibi ünlü Fransız, Polonyalı, İtalyan, Alman ve İngiliz istatistik uzmanlarının yardım ve katkısıyla,

(*) Metinde geçen ve "sayımbilimi" olarak karşılanması da mümkün olan "ihsaiyyat" sözcüğü için de "istatistik" karşılığı kullanılmış ve bu durum zaman zaman parantez içinde belirtilmiştir. -*Red.*

pek önemli pratik çalışmalar ve bulgular ortaya çıkarmış ve istatistik, ancak böylelikle ilkel durumundan kurtulabilmiştir.

18. yüzyıldan başlayarak, zamanın koşullarına uyan uygar hükümetlerin hemen tümünde kurulan bu daireler, istatistiği (ihsaiyyatı) olgunluğa doğru götürmüşlerdir. Daha sonraları, Londra, Paris, Brüksel gibi büyük ve düşünürlerin yoğun bulunduğu ülkelerde kentlerde kurulan özel istatistik cemiyetleri, 1853'den bu yana ve *Casel*'den başlayarak çeşitli yerlerde toplanan kongrelerde, bu temel bilgilerden çok yararlanmışlardır.

1880'den başlayarak beledi /kentsel/ istatistik dairelerinin de kurulmaya başlanması ve çeşitil uluslara ilişkin bu gibi dairelerin kongrelere sundukları çalışma raporlarıyla, istatistik 18. yüzyıldakinden daha başka bir durum aldı. Düzenli yayın yapılabiliyor, yepyeni bulgu edinme yolları ortaya çıkarılabiliyor ve bu bulgulardan inandırıcı sonuçlar elde edilebiliyordu. İstatistik, zincirleme ve genel tablolarla, özellikle hükümetin kullandığı ve yönetebildiği bir alt denetim /biçimi/ olmuştu. Uzak görüşlü bir hükümet, bu belge ve tablolar içinde geçmişinden ders alıyor, duruma çareler buluyor, güzel gelecekler hazırlıyordu; amaç, artık yalnızca olguları sayma ve yazma değildi. Gerçekten, 18. yüzyıldan bu yana kayıt edilmesine özen gösterilen bu miktarlar ve sayılar, istatistik için yalnızca bir araç olabilir. Bütün amaç, toplum ve hükümet için bir karşılaştırma ve ölçme bilimi oluşturulmasında toplanıyordu.

Dikkatli bir araştırıcı olması gereken istatistik uzmanı, düzenli ve sürekli gözlem altında bulundurduğu olayları saymak ve yazmakla kuşkusuz önemli bir iş görmüştür. Fakat henüz ereğine ulaşamamıştır.

O, ayrıca, kaydedilen olayları türdeş olan ve olmayan bölümlere ayıracak, sonra her bölüm içinde, kimi özel nitelikler göstermiş olanlardan sınıflar oluşturacak ve daha birçok işlemden sonra, kimi çıkarsamalar yapacak. İş burada da bitmiyor. Bu işlem aralıklarla yinelenecek ve böylece karşılaştırmalar yapılacak ve sonunda, olayların sayısal değişimi, yerel özellikleri açısından çeşitli iklimlerdeki görünümünün değerlendirilmesi ve hesabı, incelenen maddenin, toplumsal olayın genel niteliği konusunda inandırıcı bir fikir verebilecektir. O nedenle, 'Lavasor' istatistiğe, yalnızca "toplumsal olayların hesap yoluyla incelenmesidir", diyor.

İşte böylelikle, dikkat ve özenle geçen yıllar sonunda elde edilen temel tablolar ve ortaya çıkarılan çıkarsama yöntemiyle, istatistik, toplumsal olaylar için bir karşılaştırma ve ölçme bilimi durumuna gelmiş, bilimsel görevine ve uygulanmaya başlamıştır.

Şurası dikkat çekicidir ki, istatistik çıkarsamalar ne denli parlak olursa olsun, her zaman genel ve bir ölçüde de yüzeysel ilişkileri, örneğin söz konusu

maddenin halkın nüfusuyla, genel ticaretle, üretimle ilişkilerini arar. Eşyanın niteliğine ve iç doğasına nüfuz edemez. Özel olarak, istatistik, eşya ilişkilerine ilişkin olursa, nedenlerin tümünü de içeremez. Bu nedenlerden belki bir bölümünü gösterebilir. Etkin durumda bulunan dış ilişkileri inceler ve denetler. Kimi varsayımlar ileri sürer, bunları inceleme sonucunda ya onaylar ya da reddeder.

Bununla birlikte, şimdiye dek elde edilen sonuçlar, istatistiğin yüceltilmesi ve beğenilmesi için yeterlidir. Halkın nüfusu, doğum, evlenme, ölüm /istatistikleri ve/ tinsel istatistikler (ihsaiyyat-ı maneviye) kuramı, yönetme bilimi ile toplumbilimin, bilgileri sınıflandırmaya ilişkin bölümüne getirdiği bilimsel açıklık, öncelikle anılmaya değer. Sikkeye(meskukata), krediye, tahıl fiyatına, ücretlere, tüketime ve hasata ilişkin yanıltıcı ve kesin olmayan sonuçların giderilmesine hizmet ettiği gibi, fiyat ve değerin ilişkisini de, ancak istatistik belirleyebilmiştir.

İslam tarihindeki kayıtlara göre, Osmanlılar'da istatistik fikirlerinin eski olması gerekir. Gerçekten de, Ömer İbnülas'ın Mısır'daki nüfus sayımı girişimi ile, Emevi ve Abbasi hükümdarlarının istatistiklere önem verdikleri bilinmektedir. 'Gustav Labon', *La Civilisations des Arabes* adlı ünlü yapıtında, özellikle Endülüslüler'in istatistik (ihsaiyyat) ve matematikteki ilerlemelerinden söz eder. "Devlet-i Aliye'de /Osmanlı devletinde/ istatistiğin başlangıcını belirlemek için, örgütlenmenin başlangıcına göz atmak gerekir. Arazi sayımı sorununa Osmanlı ülkesinde büyük önem verildiği ve bu görevin ülkenin bilimsel doruklarındaki kişilere verildiği, devlete ilişkin defterlerde bulunan kayıtlarla saptanmıştır."(1) Suriye ve Halep illerinin sayımına Turhal Kadısı ve Rumeli bölgesinden bir bölümün sayımına da Ebussuud Efendi katılmışlardı. Böylelikle, çeşitli sınıflara ait arazi kayıtlarına ilişkin icmal, mufassal, ruznançe gibi defterler oluştu.

Kanuni Sultan Süleyman ile Sultan Üçüncü Murat Hazretleri de sayıma önem vermişler, defterlerin toplamı bine ulaşmış ve /bunlar/, şimdiki durumda defterhanede saklanmış; yalan dolan ve uydurmalardan korunmasına oldukça dikkat edilmiştir. Bununla birlikte, bunlar genel kurumlara ilişkin arazi ve akara(2) özgüydüler. "Kişilerin sorumluluğunda bulunan arazi-i emiriye üstüne tasarruf senetleri verilmesi, zamanında tahsis edilmiş ve müslümlere ait iken, arazi kanunnamesinin yayımlanmasından sonra genel bir yoklama yapıldığı gibi, sarf ile vakıflara ait musakkafat(3) ve müstagallat(4) üstüne tasarruf senetleri veril-

(1) İhsaiyyat-ı Cavid Bey /Cavid Bey'in İstatistikleri/.
(2) akar: para getiren mülk -*Red.*
(3) musakkafat: musakkaf olan, üzeri dam ile örtülü olan yerler (ev, han, dükkan, vb. gibi) *Red.*
(4) müstagallat: musakkaf iratlardan başka, erzak, tahıl gibi gelir getiren vakıf mallar -*Red.*

mesi çeşitli tarihlerde defteri hakaniye bırakılmakla, bunların da çeşitli zamanlarda yoklaması yapılarak, tümü için ayrı ayrı kayıtlar tutulmuşsa da, gerek bu yoklamaların yapılması ve gerekse el değiştirmesi durumunda emin ve güvenilebilecek sağlıklı bir yöntem oluşturulamadığından, işbu kayıtlar mahkemeler gözünde geçerli olacak"(1) ölçüde güvenilir değildir.

Genel ve özel kurumlara ilişkin bu kayıtlar (hakanı umuru hükümet) devleti yönetme işlerine ve (mesalihi nası neshile) halkın sorunlarını kaydetmeye yardımcı olmakla birlikte, istatistikten bugün beklediğimiz bilimsel niteliği kazanamamışlardır. Hatta, arazinin yön ve sınırının hakkıyla saptanamaması gibi önemli bir eksiklik, şimdiki durumda, arazi işlemleri ile ilgilenen vakıflar ve defterhane yönetimlerinin işlerini pek çok karıştırmakta ve özellikle illerde, eski kayıtların içinden çıkılamayarak, işler memurların insafına kalmaktadır. Bizde nüfus sayımı sorunu, 62 /1846/ tarihinden bu yana söz konusu olmuş ve uygulanmışsa da, nüfus sayımından çok, nüfus sicillerine önem verilerek, bu işlemler de, istatikçe aranılan iktisadi ve bilimsel değerlere sahip olmamıştır.

Bu durumda, Osmanlı ülkesinde istatistiğin gerçek başlangıcını bir başka tarihte aramak gerekir.

Cavid Bey, istatistiklerinde (ihsaiyyatında), bizde ilk istatistik dairesinin 1874 tarihinde bir Rus uzmanının yönetimi altında oluştuğunu ve 77 savaşı üzerine kaldırıldığını aktarıyor. Üç yıl sürmüş olması gereken bu dairenin çalışmasının sonuçlarına bir yerde rastlamak mümkün olmadı. Yirmi yıl öncesine giden ufak coğrafi istatistikler ele geçiyorsa da, bunların, 1296'da /1880/ istatistik konusunda kaleme alınan yönetmelik üzerine, kimi illerde kurulan komisyonlar tarafından düzenlendiği ve o tarihten başlayan resmi salnamelerden çıkarıldıkları sanılmaktadır.

Bin türlü sakıncasına karşın, 1316'da /1900/ Ticaret Bakanlığı tarafından yayımlanan genel bir istatistik tablosu, o zamandan bu yana istatistik fikirlerinin oldukça olgunlaşmış olduğuna işaret eder. Doğaldır ki, Avrupa ile Asya'nın birbirinden ayrıldığı noktada bulunan Osmanlılar, Avrupa'da çıkışını yukarda aktırdığımız akımdan uzak duramazlardı. Avrupa ile Asya arasındaki ilişkiler arttıkça, Osmanlı hükümetinin de uluslararası kimi yöntem ve geleneklere alışması ve katılması çok doğaldı.Ülkede gümrük ve bayındırlık işlemlerinin yeni bir akım durumuna gelmesi, istatistiğin, çok doğal olarak bize uluşmasına neden olduğu gibi; Düyunu Umumiye ve sağlık işleri gibi, yabancılar tarafından karışılan

(1) Defterhane genel müdürü Mahmud Said Efendi'nin emlak sayımı konusunda Kânunuevvel 1325 /1909/ tarihinde, Sadaret makamına hitaben düzenlediği bir tasarıdan zımmen anlaşılmıştır.

ve yönetilen dairelerde de istatistik zorunlu olarak kurulmuştu. Sonra, istibdatın kendine özgü durumları, tantanaları da eksik değildi. Kimi zaman hiç umulmadık şeylerin yapılmak istendiği duyulurdu. Devlet Şurası'nda /Danıştay/ kurulmuş olan İstatistik Komisyonu'nun düzenli biçimde toplanması ve bunun gereksinimleri de o türdendir. Şurası açık ki bu komisyon çoğunlukla, istatistik konusunda özel bir bilgisi olmayan kimi kişiler elinde kalmıştı. Onun için, bu dönemde ticaret ve bayındırlık, gümrük yönetimi ve eğitim bakanlığı tarafından yayımlanan istatistiklerden hiçbirisi, köklü bir bilimsel niteliğe sahip değildir. Ve bunun için, ne ölçüde yararlanılabilir oldukları tartışmalıdır. Tanınmış Alman iktisatçısı 'Şumuller' diyor ki: "İstatistik, kaba bir alettir ve böyle kalacaktır. Uzman olmayan ellerde kötüye kullanmaya, hatalara araç olur ve yalnız sahibinin, uzman ve anlayan kişinin elinde ve gerçeğin araştırılmasında, derin bilgilere temel olur."

Öte yandan, 'Lavasiyer' de, "Bir istatistik tümüyle kötü tanındığı zaman, onu kesinlikle atmak gerekir. Kuşkulu olursa, bir yılın resmi keseneklerini öteki yıllarınkiyle karşılaştırarak, ayrımın geçici mi, kalıcı mı nedenlerden ortaya çıktığını arayarak ve kimi özel araştırmalara başvurarak, o istatistiği kullanabiliriz" öğüdünü veriyor ki bunlar bizim için söylenmiş gibi önemlidir. Dairelerin öteden bu yana düzenledikleri istatistiklerden hangisi çok kötü ve reddedilecektir, hangisi sakınımlı olarak kullanılabilir ve bundan sonrakilere temel olur; bunları, istatistikle uğraşan daireler gözönünde tutmalıdırlar.

İstatistiklerden kimileri askere alma ve banka işlemleri ya da yol yapımı gibi yönetsel bilgileri tanımlar ki, bunlar kayıda bağlı olduğu için güvenilirdir.

İkinci bir bölüm, yönetsel bilgilerden olmamakla birlikte, sicillere geçen doğum, evlenme ve ölüm gibi olaylardır ki, bu bölüme ilişkin istatistiklere, tescil işlemlerinde izlenen yönteme ve düzene göre güvenilebilir. Örneğin, gümrük istatistikleri, ticari dışalım ve dışsatımın gümrük yönetimince izleniş biçimine ve tesciline göre güvenilebilir /istatistiklerdir/.

Son olarak, üçüncü bir bölüm gelir ki, bunlar özel yöntem ve araştırma ile elde edilen birtakım bilgilerden oluşur. Bunlar, kısmen, ne yönetsel olaylardan, ne de tescille kayda geçirilmiş işlerdendir. Bu bölüme eğitim, orman, maden, tarım, vb... istatistikleri girer ve bunlardan her biri başka bir araştırma yöntemine bağlıdır. Bilimsel yasalara en çok uyulması gereken ve en çok kuşku duyulacak istatistikler de bunlardır.

İşte, bu yönler gözönüne alınırsa, ülkemizde şimdiye dek tutulan istatistiklerden ne gibilerinin az çok dikkate alınıp, ne gibilerinin bir tarafa bırakılması gerekeceği anlaşılır.

Maliye bakanımızın onayladığı üzere, eğitim istatistiği gibi, hemen hiçbir bilimsel temel ve hatta kesin bir habere bile dayanmayan resmi bulgular vardır ki bunlardan kesinlikle kaçınmak gerekir.

İstatistiklerimizin gelecekte sağlığını korumak istersek, başladığımız işi tam bir güvenle görmek, kuşkulu bilgilere bakmamak gerekir. Bir an önce broşürler yayınlayıp iş görmüş olmak için, ele geçen her sayıyı deftere geçirmek, istatistiklerimizin geleceğini tehlikeye düşürür.

Hükümete düşen görev, her şeyden önce, istatistik dairesini ayrıca (nizami) uygun bir maddeyle İçişleri Bakanlığına bağlayarak, zincirleme bağlantılı bir kurul oluşturmak ve ona göre, merkezde ve illerde zevk ve istekle çalışacak memurlar bulmaktır. Böylelikle, her daire, tablolarını görevli olan bu memurlara gönderir ve sonuçta, bir merkezde devletin genel istatistiği oluşur.

Yoksa, şimdiki durumda yapıldığı gibi, yetkili olmayan birtakım memurlara, tarıma, sanata ilişkin soru kâğıtları göndermek, baskıyla alınan yanıtlardan istatistikler oluşturmak, zamanında Napolyon'un iki ay içinde kesinlikle yanıt verilmek üzere eyalet memurlarına tehdit edici sorular yöneltmesini anımsatmaktadır ki, görevde uzmanlaşma fikirlerine yabancı olan bu yöntem, herhalde çok ilkel ve çok az umud vericidir.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No. 1010
30 Eylül 1326 (1910)/

مصاحبهٔ اقتصادیه .

مملکتمزده یکی استاتستیقلر انتشاری مناسبتیله

دنیله بیلیرکه ، استاتستیق حقنده الك مهم و محصولدار مساعی‌اون سکزنجی عصرك افکار فلسفیه و تجسسات علمیه‌سی ایله میدان آلمشدر . فقط ایستاتستیق تکملات عمومیهٔ اجتماعیه ایله متناسباً ترقی ایدر . اجتماعیات

GÜNDELİK SORUNLARDAN: BORÇLANMA VE *TREZORERİ*'(*)

Borçlanma ve Fransa'da karşılaştığı zorluklar- Borçlanma ve 'trezoreri'-'Trezoreri' nedir?- İngiltere'de, Fransa'da, bizde 'trezoreri' işlemleri- Osmanlı Bankası ve Bay 'Loran'ın fikirleri- Osmanlı devletinin güçsüzlüğü ve bankanın gücü- 'Trezoreri' bizde bir bankaya bırakılabilir mi?

Maliye Bakanı Cavid Bey'in Kredi Mobilie Bankası, Prevans Bankaları Sendikası ve benzeri mali kurumları içeren bir grupla Paris'te bağıtladığı borçlanma, Fransa hükümetinin /bu borçlanmanın/ borsaya kabulü için ileri sürdüğü zorluklar üzerine, iki ayı geçen bir zamandan bu yana sürüncemede kalıyor.

Maliye Bakanı, bu borçlanma konusunda Fransa siyasal yetkililerinin düşüncelerini öğrenmeye çalışmakla işe başlamış, Kredi Mobilie ve grubuna, İstanbul gümrüklerini karşılık göstermişti. Bu karşılığın geçen yılkı borçlanma güvencesinden daha geçerli olmasına ve borçlanmayı üstlenen kurul Fransa'nın her köşesine dağılmış sermaye sahiplerinden oluşmuş olup, kârın bu biçimde ülke içinde çeşitli ellere dağılması ve bölünmesini sağlamasına göre radikal sosyalist olan şimdiki Fransa cumhuriyet hükümetinin zorluklar çıkarmasına kolaylıkla bir anlam verilemez.

Deniliyor ki Osmanlı hükümeti 'trezoreri' işlemini Osmanlı Bankası'na vermekten kaçındığından, Fransa hükümeti de bu borçlanmaya karşı çıkıyor.

Gerçekten, borçlanmanın borsaya kabul edilmesinde ısrar olunmakla birlikte, Fransa basınında Osmanlı hükümetine karşı öyle öfke ve taşlamalar oluyor ki, kararlılık, çaba ve ilerleme ile yeni bir yaşama başlamış ve Fransa'yı, Fransız düşünürlerini pek sevmiş olan bir ulusun bundan kimi anılar saklamaması olası değildir.

Ancak, bu 'trezoreri' sorunu ne derece önemli ve borçlanmayla ne derece ilgili olmalı ki Fransızlar Türk sevgisini feda edercesine abartmalı harekete kalkışmış olsunlar. Bundan dolayı, Fransız siyasal çevresinde ve Fransa basınında pek görülen garip bir ruh durumu, 'trezoreri' sorununun, herhalde başka bir gözle, Osmanlı mali işlerinde sahip olduğu önemden /daha/ başka nitelikte bir önemle algılanma ve uslamlamaya varmış olduğunu bize sezinletiyor.

(*) Devlet Hazinesi -*Red.*

Biz burada 'trezoreri'nin ne olduğundan ve çeşitli ülkelerdeki durumundan, bizde uygulanma girişiminden söz ederek /bu/ bilmeceyi çözmeye çalışacağız.

★

Gelir, bir ve bağımsız olan devlet hazinesine nasıl girecek; orada nasıl saklanacak ve korunacak; gelir, harcamalarla kapatılmadığı halde elde bulunan para atıl mı kalacak; gelir elde tutulmayarak, kimi harcamalar zorunlu olursa ne yapılacak; işlemlerin sağlanma hızı, paranın dolaşımı ve bir vilayetten başka vilayete ya da vilayetten merkeze, merkezden vilayete gönderilmesi için ne yöntemler bulunmalı; hele hesap işlemleri için ne gibi denetleme ilkelerine dayanmalı?

İşte birçok soru ki bunlara, hükümet düzenli bir "trezoreri' kurmalıdır sözüyle, özlü bir yanıt verilmiş olur.

Önemi, şu birkaç soru karşısında belirleniveren 'trezoreri' işlemleriyle (ki hazinenin nakdi işlerinden başka bir şey değildir) kimler uğraşacaktır?

Bu işlemler, maliye bakanının yetki alanından çıkamamakla birlikte, bir tür ayrıcalığa sahiptir, ayrı bir dairesi, bir müdürü olması gerekir. Çünkü, vergilerin konması, dağıtılması ve toplanması /gibi/ önemli işler de vardır ki, maliye bakanı özellikle genel mali siyasete ilişkin olan bu bölümle ilgilenir. Gelirlerin toplanması ve korunması ve harcamaların karşılanması, yani trezoreri işlemleri, maliye bakanının doğrudan ilgilendiği işler arasındadır. Hatta, İtalya'da 1877'den bu yana bu iki bölüm işlem, maliye ve hazine bakanları adıyla iki kişiye verilmiştir. Fakat gündelik işler ve vergilerin toplanması ile hazine işlemleri birbirinden öyle çok ayrı ve bağımsız da olamazlar. Gerçekten de, İtalya'da maliye bakanı, çoğunlukla, hazine bakanının işlerine karışmak zorunda kalıyor. Hazinede her zaman para bulundurmak, mevcuda göre gider ayırmak gereği, /bu/ iki görevin yakın ilişkisini gösterir.

Ancak, maliye bakanı olan kişinin vergilerin konması ve alınması ile, hazineye giriş ve çıkışını aynı zamanda, aynı özenle izleyemeyeceği ortaya çıkmıştır. Hazine işleminin düzenli yürümesi ise, oldukça nazik ve hükümetin mali kredisine bağlı olan bir sorundur. Bu kredi ile 'trezoreri' işlemine her ülkede pek fazla önem verilmiş ve bu konuda birçok önlem alınarak, sonunda, bankalara başvurma yöntemi yeğlenmiştir.

Bir ülkede, durumuyla, yaşamıyla genel güveni kazanmış bir banka olursa, 'trezoreri' işlemini, kararlaştırılmış koşullar çerçevesinde o bankaya vermek kadar doğru bir iş olamaz. Bu banka, ülkenin her yerinde bulunan şubeleri aracılığıyla, devlet gelirlerini kendine mal eder ve giderleri öder. Böylelikle, hazinenin birliği ilkesi korunmuş olduğu gibi, işlemlerin hızı da sağlanmış olur. Hazinenin kendisi, bu bankada bir cari hesap açar.

Hükümetin tahsildarları, kurallara uygun olarak topladıkları gelirleri /bu/ bankaya, hükümetin kredisine /hesabına/ yatırırlar. Öte yandan, hükümet memurlarınca kurallara uygunluğu görülmüş ve üzerlerine "ödenmesi gerekir" kaydı konmuş senetlerin bedelini banka, her nerede olursa olsun, herhangi bir alacaklıya para verircesine, hükümet hesabına öder.

Bankanın aslında kendi işlemleri için memurları olduğundan, hükümete ilişkin işler de o arada görülerek, fazla bir harcama gerektirmez.

Hükümetin harcanmamış bir parası varsa, banka bunu kullanarak, para atıl kalmamış olur. Hükümetin gelir ile gideri arasında, tahsilatın zamanında yerine getirilmemesinden doğan geçici bir dengesizlik olsa, uzun uzadıya işlemlere gerek kalmadan, banka bir avans yapar /verir/. Bankanın her yerde şubesi bulunduğu için, işlemler hızla yapılır; her yerde para alınıp verildiği gibi, hazineye ilişkin paranın dolaşımında da zorluk görülmez. Vilayetten merkeze, vilayetten vilayete gidecek paralar bankanın bir yazılı emriyle gerçekleşir ve son olarak, hazine ile bankanın kayıtları, iki taraflı bir denetime de temel oluşturur.

'Trezoreri' işleminin önemli ve güvenilir bir bankaya verilmesinden çıkacak yararlar, daha uzun uzadıya sayılabilir. Ancak şurasını her zaman akılda tutmalıdır ki, bu banka ile ülkenin ilişkisinin niteliği, 'trezoreri' işleminin yürütülme biçimine temel olur.

İşte, İngiltere 'trezoreri'si, sözünü ettiğimiz 'trezoreri' yönteminin uygulanması açısından önemli bir örnek oluşturur. Gelir ve giderin nakit olarak toplanması ve harcanması (makbuzat ve medfuatı) yönü, İngiltere ve İrlanda Bankası'na bırakılmış ve ihale edilmiştir. Hazine memurları, tahsilatı yaparak bankaya ve çeşitli ülkelerdeki şubelerine teslim ederler. Giderler de, yine aynı hazine memurlarının emriyle, banka tarafından ödenir. Genel borçlar (düyunu umumiye) işlemi ise, yılda 190.000 İngiliz lirası ikramiye karşılığında ve doğrudan doğruya banka tarafından yerine getirilir.

Fransa'da ise, 'trezoreri' işlemini *Banque de France*'ın tarihsel gelişiminde aramak gerekir. Banka ile hazinenin ilişkileri 9 Haziran 1857 tarihinde başlar. Bu tarihte bankanın ayrıcalığı değiştirilmek üzere, hazine ile bir cari hesap açılmış ve az zamanda bu yöntemin büyük yararları görülmüştür. Bu yararlar, bir eyaletten ötekine para gönderilmesinde kolaylık ve hız sağlamaktan ibaret olup; yoksa, *Banque de France*, hükümetin 'trezoreri' işlemini üstlenmiş değildir. Her departmanın muhasebecisi /saymanı/ gelirleri bankaya yatırır ve gerektiğinde, harcamaları oradan ödetir, mevcudu olmadığı ve paraya gereksinimi olduğunda, merkezden alacağı emre göre bankada kredi açtırırdı.

1891 ve 1897'de bankanın ayrıcalık süresi yeniden uzatılacağı zaman, hükümet 'trezoreri' işlemini ilkeli bir biçimde kurmak istemişse de, parlamento, bu

işleme fazlaca önem vererek maliyenin görevlerinin bankaya bırakılmasına razı olmamıştır! Bununla birlikte, hazinedeki paradan harcanmayan miktarı bankaya teslim edilir ve hazinenin de karşılığı henüz gelmemiş bir harcaması olursa, bedelin bankaca ödenmesi ve Fransız hazinesi değerli kâğıtlarıyla (evrak-ı nakdiyesiyle) *'Rante Franses'* hamillerine, taşıdıkları bedellerin banka tarafından faizsiz ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Fransa maliye bakanlığıyla *Banque de France*'ın ilişkilerinde gelirlerin bankaya teslimine ve giderin ödenmesine ilişkin işlemlerin tümüyle maliye memurları tarafından yerine getirilmesi açısından, *Banque de France*'ın hükümete 'trezoreri' görevini yerine getirmesi, önemli ve boyun borcu olmuş bir konudan ibarettir denilebilir.

Bize gelince, eski dönemde düzenli bir 'trezoreri' işlemi aramak doğru değildir; ancak, Osmanlı Bankası'nın 17 Şubat 1875 tarihli şartnamesinin 13. maddesinde, hükümete ilişkin her türlü gelirin maliye bakanı tarafından bankaya teslimine ve genel giderlerin banka tarafından ödeneceğine ve 15. maddede /de/, hazine evrakı nakdiyesine /değerli kâğıtlarına/ ilişkin her türlü işlemin yine bankaca yerine getirileceğine ilişkin bir kayıt varsa da, bunlardan hiçbiri uygulanmaya elverişli olamamıştır.

Ancak, ülkemizde meşrutiyetin kurulmasıyla ilk yapılacak işlerden biri, mali işlemlerimizi düzenlemekti. Maliyeyi düzenleme ve iyileştirme yolunda daha güvenli hareket etmek üzere Fransa Muhasebeler Divanı (Sayıştay) Başkanı Bay 'Şarl Loran'ın bilimsel yol göstericiliğine başvuruldu. Bay 'Loran', mali işlerimize ilişkin iyileştirmeler çerçevesinde mali işlemlerin yolunda gitmesi ve kötüye kullanmaların önlenmesi için özel olarak denetim ilkelerini hazırladı. Başta, yine Fransa'dan çağrılan Bay M. Jolly olduğu halde, bir denetleme kurulu oluşturduğu gibi, hesaplama dönemine, bütçenin bağlanmasına ve onaylanmasına, gelirlere, tahsisata, bütçenin kesinleşmesine ve hesabının denkleştirilmesine ilişkin beş ve geniş nakit yetkisi olan saymanlarla (nakde vazı yeddi muhasiplerle) ayniyat muhasebelerine ilişkin iki bölüm ile genel hükümler de dahil olduğu halde, üç kısımdan oluşan ve 66 maddeyi içeren bir genel muhasebeler yasası ve bir de, İtalya ve Belçika yasaları temel alınarak Muhasebeler Divanı'nın iyileştirilmesine ilişkin yasa tasarılarını düzenledi. Bu itibarla "Muhasebeler Divanı'nın vizesini taşımadıkça, karalaştırılmış hiç bir ita emrinin ödenemeyeceği (mukrunu tediye) gibi, ikinci derecede ita amirlerine de hiçbir tahsisat /ödenek/ havalesi gönderilemez. Ve bu vize işlemi, konuya ilişkin evrakın Muhasebeler Divanı'na geliş tarihinden başlayarak en geç üç gün içinde tamamlanır."(1)

(1) Genel Muhasebeler Yasası, madde 29

Bu yasalarla, hazine gelir ve giderinin alınma (kabz) ve harcanma (defi) işlemi esaslı bir yönteme bağlanıyor ve karşılıklı denetimlere konu oluyordu.

Bay 'Loran', İstanbul'a gelişinden başlayarak, maliye 'trezoreri' işlemiyle de ilgilenmiş ve bu konuda Osmanlı Bankası şartnamesinde öngördüğümüz kayıtların uygulanmasını gerekli görmüştür.

Bay 'Loran', Paris'te Yüksek Siyasal Bilimler kurumunda Osmanlı maliyesinin iyileştirilmesine ilişkin verdiği bir konferansta, Osmanlı ve Fransız hükümetlerinin seçme memurları ve Osmanlı Bankası yetkililerinden birçoklarının önünde, 'trezoreri' sorununu şu biçimde tanımlamıştır:

"Hazineye ilişkin nakdi işlemler için gelirleri bir merkezde toplamak, vilayetlerde birer kredi delegesi sağlamak, giderleri ödemek, ikili ve karşılıklı bir hesaplama yöntemi kurmak üzere, Osmanlı Bankası'nın yardımından yararlanma 'trezoreri' konusundaki yasa tasarısını oluşturur.

"Dört maddeyi içeren bu tasarı çok kısa olmakla birlikte, bütçenin düzenli uygulanması için başlıbaşına bir önem taşır. Buna ilişkin birkaç söz söylememe izin vermenizi rica ederim:

"Gerçekten, birkaç yıl önce Makedonya kargaşalığının sürmesi, yüce Babıali Hükümeti nezdinde üç vilayet için gereği kesin /olan/ iyileştirme, özellikle mali iyileştirme istemine ve bundan dolayı, gelirleri üç vilayetle sınırlanmış olmak üzere, gümrüğe yüzde 3 zammı kabule götürdü; bu, paraları toplamak ve adı geçen vilayetlerdeki harcamaları yapmak üzere Osmanlı Bankası'nın yardımı, gelirleri bölgesinde harcamak için en güvenli ve en kolay çare olarak kabul edilmişti. 7 Mayıs 1905 tarihinde o zamanın maliye bakanı ile banka arasında imzalanan bir sözleşmede ise, ayrıntılı (müteferria) koşulların belirlenmesi ve uluslararası maliye komisyonunun denetimi altında, bu yöntemden oldukça yarar sağlanmıştı... Meşrutiyet'ten sonra bu yön gözönüne alınarak, geçen Haziran'dan bu yana Banka ile görüşmelere girişildi.

/"/Tarafların iyi niyetine karşın ortaya çıkan bir dizi zorluklar, sorunun temelden incelenmesini gerektirmiş ve ancak birkaç hafta öncesinde, her noktada ayrılık doğmuştur. Düzene ilişkin tasarı parlamentoca karar altına alınır alınmaz, Padişahın onayına sunulacak bir sözleşme ile bu yeni yönetim şubesinin çalışma yöntemi ve koşulları kararlaştırılacaktır ki bu da bakanlıkça şimdiden bir yönerge ile belirlenmiştir.

/"/Osmanlı Bankası'nın, zaten temel şartnamesinde var olduğu halde eski hükümetin kesinlikle istemde bulunmadığı bu yardım ve hizmeti, Osmanlı maliyesinin iyileştirilmesinin temel taşını oluşturacaktır. Osmanlı Bankası böylelik-

le hükümeti hareketlerinde tümüyle serbest bırakmakla birlikte, iki elleri arasına, uzun deneyimlerle /değeri/ anlaşılmış bir aracı teslim etmiş olacaktır.

/"/Banka mali sandıklarının (gıdasını) sağlamak, vilayetler arasında nakit dolaşımını kolaylaştıracaktır. Harcama ve hesaplama (mahsubat) yanlışlıkları ve karşılığı-aşma, kolayca önlenecektir. Ve son olarak, karşılıklı tutulacak hesaplar sayesinde hazine ve banka memurlarının kendi yazılarını denetlemeleriyle, o anda güçlükler duyumsanması doğal olan bu yeni mekanizmanın hareketine kolaylık sağlayacaklardır.

"Bankaya böylelikle verilecek görev zaten kendince birçok zorlukları da gerektirecektir. Şubesi olmayan tüm vilayet merkezlerinde şubeler açmak, yeniden memurlar atamak, hükümete yaptığı avansları artırmak; bütün bunlar, sıkıntı ve zorluktan arınmış değildir. Fakat bu büyük kuruluşu yöneten mali gücü elinde tutan yetkili kişiler (ricali muktedire-i maliye) bu özveriyi yapmakta duraksamadılar. Kurumlarını 50 yıla yakın bir zamandan bu yana hükümete bağlayan ilişkilerin bir kat daha sağlamlaştırılmasındaki önemi lütfen değerlendirerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun mali durumunun yükselmesi için kendi paylarına düşen bölümü, bir başka düşünceye kapılmaksızın arzu müteyenni (yerine getirmek eğilimi?) göstermiş oldular."(1)

Bay 'Loran'ın, aynen çevirdiğimiz bu açıklamasında, 'trezoreri' işleminin bankaya verilmesinden soyut olarak (mücerred) Osmanlı hükümetinin sağlayacağı yararları anmasıyla ve bir bankanın, hükümet sarraflığını edinmesinden doğacak gücü ve şerefi suskunlukla geçmesiyle, Osmanlı Bankası'nı pek gerekli saydığı ilk bakışta apaçık ise de, biz, bulutlar yok olup gökyüzü temiz görününceye dek Bay 'Şarl Loran'a bir ardniyetlilik yormayı kendimiz açısından ihtiyatsızlık sayıyoruz.

Ancak, sorunu bilgi ve kişisel anlayışımıza göre uslamlamaya da hakkımız /olduğu/ pek açıktır.

Gerçekten de, Osmanlı maliye yönetimi (hükümet-i maliye-i Osmaniye), Fransa'da deneyim kazandıktan sonra işe başlayan gençlerle ve bir Fransız memurunun başkanlığı altında, müfettişler kadrosunu sağladıktan ve maliye işlerini devletler yasasına benzeyen bir Muhasebeler Divanı yasası oluştuktan sonra, sıra, doğal olarak öneminden söz ettiğimiz 'trezoreri'nin iyileştirilmesine gelmiş olurdu. Bay 'Loran' da bundan başka bir şey önermiyordu.

Fakat, yukarda işaret ettiğimiz kimi noktaları şimdi inceleme alanına sokmamız gerekir; 'trezoreri' işleminin bankalara verilmesi İngiltere ile, zamanın

(1) Felix Alean, *La Politique Budgétaire en Europe*. Bu konferans, yaklaşık altı ay önce verilmiştir.

yetersizliğinden dolayı ayrıca söz edemediğimiz Belçika gibi devletlerde yerleşmiş sağlam bir yöntemse de, bir kez, İngiltere ve Belçika bankaları ile /bu/ ülkelerin ulusal ilişkilerini gözönüne almak gerekir.

İngiltere Bankası'nın, Üçüncü 'Giyom'un saltanat döneminde, 1694 tarihinden başlayarak iki yüzyılı geçen zamandan bu yana süren yaşamı İngiltere tarihinde içkindir (mündemiçtir). İngiltere Bankası, 1797'deki Fransız istilasına, ulusla birlikte göğüs germiş; ülkedeki bunalımları, sermayesini tehlikeye koyarak yok etmiştir. Bugün, denilebilir ki, İngiliz Bankası İngiliz yaşamıdır. Başka bir deyişle, İngiltere Bankası'nın mali yaşamı İngiliz hükümetinin siyasal yaşamıyla eştir.

Öte yandan Belçika 'trezoreri' işlemlerini yapan banka Belçika Ulusal Bankası'dır ki tam anlamıyla Belçika ulusu ve hükümetinin sarrafı ve kasadarıdır.

İşte bundan dolayı diyebiliriz ki İngiliz ve Belçika 'trezoreri' işlemleri, biraz önce değindiğimiz gibi, ülkede durumuyla, yaşamıyla güvenilir, saygın ve ulusa yakınlığı belirgin olan bankalara verilebilmiştir.

Fransa yasama gücü ise ülkenin önemli bir öğesi olan *Banque de France*'a 'trezoreri' işlemini, İngiltere ve Belçika'daki güvenç ve inanç ile teslimde duraksamıştır. Bu, kuşkusuz ki bir görüş hatasıdır (hata-i içtihadi). Fakat bizim için, belirgin ve ortada (zahir) olacak bir ibret örneğidir.

Şimdiki durumda Bay 'Loran' tarafından kendisine 'trezoreri' işleminin verilmesi önerilen Osmanlı Bankası'nın niteliği nedir? İncelenirse, /buradaki/ Osmanlı isminin, hemen hemen gereksiz olduğu ortaya çıkar.

4 Şubat 1863'de, 2.700.000 İngiliz lirası sermaye ile yeniden kurulan Osmanlı Bankası, çıkardığı tahvilleri, 80.000'i İngilizler'e, 60.000'i Fransızlar'a ve 5.000'i de Osmanlı hükümetine ait olmak üzere bölmüş ve artış /yapılması/ durumunda, sermayeden onda-sekizine rastlayan tahvillerin Fransızlar'a ait olması koşulunu getirmişti.

Görüyoruz ki asıl kuruluşunda bile bankanın doğal niteliği bir yabancılık, bir İngilizlik, bir Fransızlık gösteriyor. O zamana ilişkin mali durumumuza göre, bu zorunluydu. Nitekim, sonradan Osmanlı devleti parasızlıkla yüz yüze geldikçe, banka ayrıcalıklarını genişletmiş ve 1873'de, Viyana'da görülen mali karışıklık (fetret-i maliye) üzerine, Avusturya'dan aldığı paylarla sermayesini 10 milyon İngiliz lirasına çıkarmıştır.

Osmanlı Bankası'nın sermayesi ülkenin iç yaşamıyla ilgili olmadığı gibi, üzülerek şunu da kesin bir gerçeklik olarak ve şimdiden söyleyebiliriz ki, Osmanlı Bankası, konumunu, Osmanlı devletinin güçsüzlüğüyle orantılı bir biçim-

de pekiştirmiştir. Bu gerçeği doğrulamak üzere, eski dönemde /kendi/ haklarını aşma biçiminden, borçlanmalardaki haksızlığından söz etmeye gerek yoktur. Bay 'Şarl Loran' bize pek özlü bir kanıt ortaya çıkarmış oluyor.

Makedonya sorununun çıkış biçimi herkesçe bilinir. Osmanlı devletinde yönetim zayıflığı günden güne artarak küçük Balkan hükümetlerinin istilacı emelleri güçlenmiş, böylelikle ve daha büyük kimi tutkularla, ülkemizin en kutsal bir bölümü yabancıların müdahale ve yönetimi altına girmiştir. Bay 'Loran'ın sözünü ettiği uluslararası mali komisyonu, Makedonya'da böyle kurulur. Osmanlı ulusunun acı içinde olduğu bir sıradadır ki, Osmanlı Bankası, bir sözleşme ile, büyük bir rol daha oynuyor. Rumeli vilayeti 'trezoreri' işlemlerini üstlenmiş ve konumunu güçlendirmiş oluyor.

İşte, bu gibi durumlar, "Osmanlı Bankası" tamlamasındaki "Osmanlı" sözcüğünün anlamsızlığını ortaya koymaktadır.

Osmanlı Bankası, 18 Şubat 1875 tarihli Ferman-ı Hümayun ile onaylanmış içtüzüğü gereğince 10'u Fransız, 10'u İngiliz ve 6'sı da Avusturyalı olmak üzere 26 üyeden oluşan bir komite ile yönetilir ki bu üyeler Fransa'da, İngiltere'de ve Avusturya'da otururlar. İstanbul yönetim kuruluna gelince, 4'ü Paris ve Londra üyeleri tarafından belirlenen 3'ü de İstanbul sermaye sahipleri arasından seçilen yedi müdür ve müdür yardımcısından oluşmaktadır.

Bu yönler gözönüne alındıkça Bay 'Loran'ın, nasıl olup da, bir hükümetin yaşamsal organı demek olan hazine işlerini, bir kolu Fransa'da, bir kolu İngiltere'de, bir ayağı da Avusturya'da bulunan Osmanlı Bankası gibi yabancı bir kuruluşa vermeye razı olduğuna şaşmamak elden gelmez. Bay 'Loran'ın erki ve Fransızlarca /iyi/ bilinen dürüstlüğüdür ki bizi bu şaşkınlıklara düşürüyor.

Bu durum ve koşullara göre, Osmanlılar'ın 'trezoreri' işlemini Osmanlı Bankası'na vermekten kaçınmaları, gereğinden fazla büyütülmemelidir. Hele kendi 'trezoreri'sini Banque de France gibi ulusal bir kuruluşa vermekte /bile/ duraksayan Fransızlar'ın, bizim bu pek doğal duraksamamıza galeyanlarla, öfkelenmelerle karşılık vermeleri, büsbütün anlamsızdır ya da pek kötü bir anlam taşır.

Mali yaşamımıza göre, hükümetimiz için, 'trezoreri' işlemlerini bir bankaya verme zamanı henüz gelmemiştir. Maliye hazinesince şimdilik yapılacak şey, taşra vezne işlemlerini gerektiği gibi düzenlemekten ibarettir.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No.1011
7 Teşrinievvel 1326 (1910)/

HARBİYE VE MALİYE BAKANLARI

Harbiye ve Maliye bakanları arasındaki ayrılık-Fransa'da ve İngiltere'de-Bizdeki ayrılığın temeli-Genel Muhasebeler Yasası-Askersel yaşam-Geçim işleri-Maliye bakanının konumu-Denetim ilkeleri-Hesaplama yönteminin bir örnek olması-Hazinenin birliği-Harbiye bakanlığının geçici başarısının nedenleri-Genel Muhasebeler Yasası'nda kimi değişiklikler.

Harbiye Bakanı Mahmud Şevket Paşa ile Maliye Bakanı Cavid Bey arasında ortaya çıkan düşünce /ayrılığı/, Avrupa basınının, borçlanma ve Fransa ile anlaşmazlıklardan dolayı bütün dikkatini bize yönelttiği bir sıraya rastladığından, oldukça dedikoduya neden oldu. Yoksa, hangi ülkede olursa olsun, harbiye ve bahriye /denizcilik/ ile maliye arasında ortaya çıkan olaylar ve ayrılıklar o denli eski ve ünlüdür ki buna, bakanların sorumluluğu kuramının süreğen bir rahatsızlığıdır demek doğru olur.

Gerçekten de maliye bakanları bağlı oldukları hükümetin gelir ve giderini denkleştirerek, genel denge /bütçe/ tasarısı düzenlemek zorundadırlar. Bu tasarı yasa biçimini aldıktan sonra, bunun bütünüyle uygulanmasından sorumlu olanlar da yine onlardır. Bu bakımdan, maliye bakanının genel dengeye /bütçeye/ ilişkin yasaları ötekilere göre üstün tutma hakkı olması gerekir ki, genel dengeyi /bütçeyi/ oluştururken bakanlardan kimilerinin yersiz masraf önerilerini reddedebilsin. İşte, ayrılık da çoğu kez buradan doğar. Çoğu kez, olağanüstü harcamalarla karşı karşıya kalan harbiye ve bahriye bakanları, dengenin önemli bir bölümünü işgal ettikleri gibi, masrafları da giderek artırırlar. Böylece her devletin görüşmeler sicilinde /tutanaklarında/ birçok tartışma bulmak mümkündür. Hele maliye bakanının mali işlerde sahip olması gereken bu ağırlık koyma hakkını yasa açıkca sağlamamışsa, zorluk büsbütün artar.

Fransa'da /da durum/ böyledir. Anayasa maliye bakanına bu gücü vermiş olmadığından, öteki bakanlara ilişkin artan harcamaların birdenbire reddedilmesi kolay değildir. Bunun için, maliye bakanı, kişisel ilişkilerden ve bakanlar kurulunun sahip olduğu nüfuzdan yararlanır.

İngiltere'de ise, maliye bakanlığı gerek duyduğu güce sahiptir. Bir kez, maliye işleri bir bakanlıkta değil, bir trezoreri /hazine/ kuruluyla yönetilir, bu kurulun başında da genellikle başbakan olan kişi (hazine birinci lordu) bulunur. Bu durum, esasta, görüş ayrılıkları ve uzun tartışmalara engeldir. Çünkü, başbakan, her bakanlıkla bakanı ölçüsünde ilgilidir. O nedenle, karar verirken, adil bir başkan görevini görür. Devletin maliye işleriyle özellikle ilgilenen *Chancelier de*

l'Echiquer /Maliye Bakanı/ trezoreri kuruluna dahildir. Bakanların harcama önerilerini bu kurul inceler ve denetler. Şansölye ise /bu harcamaların/ karşılığını bulmakla görevlidir.

İşte İngiltere'de genel dengeye /bütçeye/ ilişkin işlemler bu ölçüde açık biçimde belirlenmiş, nüfuz ve gücün bir yerde toplanmasıyla ayrılığın önlenmesi istenmiş olduğu halde, harbiye ve bahriye bakanlıklarıyla tartışma ve çekişmenin önü alınamamıştır. Ve son olarak 1870 tarihinde bir nota ile bu iki bakanlığa özel bir ayrıcalık verilmiştir. o tarihten başlayarak, harbiye ve bahriye bakanları, bütçe tasarılarını, Komünler Meclisi'ndeki nakdi işlemler komitesinin oluşmasından üç hafta önce trezoreri kuruluna sunduktan sonra doğrudan doğruya kendileri parlamentoya sevk ederler.

Yüzyıllardan bu yana meşrutiyet yöntemine bağlı büyük hükümetlerde ortaya çıkan bu gibi ayrılıkları görüp, kendi işlerimizi yoğun bir karamsarlıkla değerlendirmemiz /değerlendirmememiz ?/ gerekir. Ancak, Mahmud Şevket Paşa ile Cavid Bey arasındaki ayrılığın böyle, birinin ötekine ilişkin işlemlere karışmasından mı, yoksa ayrıntılardan mı ortaya çıktığı araştırılmalıdır.

Ayrılığa neden olan Genel Muhasebeler Yasası'nın başlıca iki maddesidir:

Biri, 22. madde/dir/: "Her bakanlıkta maliye bakanına bağlı ve onun tarafından atanmış bir memur, muhasebe işlerini yerine getirme ve gerekli harcamaların yapılmasını bütçeye uygunluk açısından denetlemekle yükümlüdür. Eğer bir bakan söz konusu memurun düşüncelerini ve açıklamalarını gözönünde bulundurmayacak olursa, memur bu durumu maliye bakanına bildirmeye zorunlu olup aksi durumda sorumlu tutulur. Sözkonusu bilgi üzerine maliye bakanı da Muhasebeler Divanı'na haber verir. Muhasebeler Divanı da en fazla sekiz gün içinde bu konudaki düşüncelerini açıklar:"

Öteki; 29. madde/dir/: "Muhasebeler Divanı vize etmedikçe hiçbir ita /verilme/ emri ödenmeyeceği gibi, ikinci derecede ita amirlerine de hiçbir ödenek havalesi gönderilemez ve bu vize işlemleri, ona ilişkin belgelerin Muhasebeler Divanı'na geliş tarihinden başlayarak en fazla üç gün içinde tamamlanır."

Askersel yaşam iki sözcükle anlatılmak istenirse, bunlardan birinin kumanda ve emir, ötekisinin de maişet /geçim/ olduğunu söylemek yeterlidir. Harbiye bakanı bir taburun, bir alayın hareketi ya da bir ordunun seferberlik durumunu emreder. Emir artık uygulanmış sayılır. Çünkü düzene muhalefet eden askerin cezası çok ağırdır. Fakat hareket ve sefer emredildiği zaman, harekete geçen

kitlenin geçimini (maişetini) de hemen sağlamak gerekir. Taburun, alayın ya da ordunun maddesel yaşamı güvenceye alınmamış olursa, emir de geri kalır, düzen bozulmuş olur. Dolayısıyla, askersel işlerde kumandayı geçimden ayırmak esasa aykırıdır.

Ayrılık konusunda açık bir fikir edinmek üzere kimi askersel çevrelere başvurduğumuz zaman şu /bu?/ akıl yürütme tarzı ile, yukardaki maddelerden birincisine ilişkin itirazdaki gizli sırları bir ölçüde anlamış olduk.

İkinci maddeye gelince, Muhasebeler Divanı'nın genel mali işler çerçevesinde harbiye bakanlığının mali işlemlerini de denetlemeye hakkı olduğu açıktır. Ancak 29. maddede aktarıldığı yönüyle, hiçbir ita emrinin Muhasebeler Divanı'nın vizesi olmadıkça ödenememesi biraz abartmalıdır. Çünkü, askersel işlemler, çoğu kez ivedilikle yapılması gereken işlerdendir.

Özellikle ülkemizde, askerler henüz iç güvenlik göreviyle uğraşmaktadırlar, jandarmalık ediyorlar. Bugün Arnavutluk'a, yarın Havran'a gönderiliyorlar. Bundan başka, ufak tefek birçok ayrıntı vardır ki ivedi yapılması gereken işlerden olmalarına karşın, göze görünmez, fakat önemli toplamlar oluştururlar. Örneğin İstanbul'da, Şam'da, Bağdat'ta bulunan Yemen mürettabatı izinlilerinin maaşları, bulundukları yerlerde ödenmek zorundadır. Oysa, ödenekleri Yemen'de bulunmaktadır. Şimdi ne yapılmalı? Muhasebeler Divanı'ndan vize alınması mümkün değildir.

İkinci maddeye ilişkin itirazlar da böylece bilinince, anlaşılıyor ki askersel görüş açısı ile maliye bakanlığı arasındaki ayrılık, ayrıntıya ilişkin ufak bir sorun değildir. Ayrılık temellidir.

Harbiye Bakanı işlerin zamanında görülebilmesini sağlamak ve çıkabilecek kimi ayrılıklara kesinlikle engel olmak için, bütçenin uygulanma hükümlerini tümüyle kendi sorumluluğu altına almak istiyor. Öte yandan, Muhasebeler Divanı'nın günlük izleme yöntemini uygun görmüyor.

Ancak burada, ayrılığın, askersel nitelikteki bütün işlemlerin hızla uygulanmasını öngören kimi düşüncelerle ve görüşmelerle sınırlı olduğunu söylemek gerekir. Yoksa, askerlerimiz, başlarında bakanları Mahmud Şevket Paşa bulunduğu halde, Millet Meclisi'nce konulmuş bir yasanın hükümlerine muhalefeti, kimi art niyetlilerin yaydıkları gibi, düşünmemişlerdir.

Biz, bu itirazlara karşı maliye bakanlığında bulunan bir kişinin neler düşünebileceğini inceleyebilirsek, birkaç gün sonra açılacak toplantı döneminde Millet Meclisi'nde hangi yönlerin söz konusu edileceğini ve inceleneceğini kestirmiş oluruz.

Bir hükümetin, mali işlerini düzenleyebilmek için, hazine işlemlerinin olabildiğince bir elde toplanmasını sağlamak gerekir.

Kendisine verilmiş görevlerle ilgilenen ticaret, bayındırlık, harbiyeden herhangi bir bakanın kendi yönetim şubesine ilişkin mali bilgileriyle sınırlı olan düşünceleri ile, bir devletin genel mali işlemlerini inceleyen maliye bakanının her bakanlığı kapsayan düşünceleri arasında büyük bir fark vardır. İş, yalnızca, bakanlığa ilişkin paranın hemen ödenmesi ve harcanmasında değildir. Bu harcamaların bir de bilimsel yöntemi *(Technique financiere)* vardır ki bunu özellikle maliye bakanı bilmektedir. Bir bakanlığa paranın gelişinden(*) çok, gelirin hazineye bir giriş-çıkış tarihi vardır ki bununla ilgilenen maliye bakanıdır. Ve her bakanlığın mali işlemleri ayrı ayrı görülmekle birlikte, bütün bakanlıkların bütününde bir uygunluk ve düzen olmalıdır ki para işlerinin sağlıklı bir biçimde akışı kolayca gerçekleşebilsin. O nedenle, hükümete ilişkin mali işlemler her nerede ve hangi bakanlıkta olursa olsun, bu işlemlerin düzenleyicisinin maliye bakanı olması gerekir. Bu bakımdan iki önemli ilke kabul edilmiştir: Biri, hükümette muhasebe yönteminin tekdüze olması, hangi daireye ve bakanlığa bağlı olursa olsun, hükümetin mali işlemleri aynı kayıt ve hesaplama yöntemine, aynı cetvel ve defterlere bağlı kalmalıdır.

Böylelikle, o dairenin ve o bakanlığın işlemleri, devletçe görevlendirilen memur ve denetmenler tarafından kolayca incelenebilir. Muhasebe yönteminin tekdüze olması, denetleme işlemlerinin ruhu ve temelidir.

Hükümetler içinde, mali işlemleri en sonra düzenlenmiş olması bakımından örnek olmaya en uygun olan İtalya'da, bu temele dayanmak üzere, çeşitli bakanlıkların muhasebe memurları 17 Şubat 1884 yasasının verdiği yetkiyle hazine bakanı tarafından ve ilgili olduğu daire bakanının onayıyla atanırlar. Bu muhasebe memurları, genel muhasebe yasasına uygun olarak görev yaparlar. Ve maliye denetmenlerinin eleştiri ve denetimleriyle karşı karşıyadırlar. Ancak bununla, askerlerimizin, askersel levazımın, içinden çıkılmaz işlemlerinin böyle matematiksel ve kesin bir hesaplama kuralına nasıl olup da bağlanabileceğinden gözleri korkmasın. Biz de çok iyi biliyoruz ki ülkemizde askersel satın alma, askerlik yaşamıyla ne denli ilgili ise o ölçüde de güç ve yorucu bir iştir.

Ülkemiz koyun ve süt ülkesi olmasına karşın, çoğu kez, bir kasabada yüz hayvan ve 20-30 kıyye yağ bulmak için bile saatlerce uğraşmak gerekir. Anadolu'da İran ve Rus sınırlarında askerin ekmeği için evlerden avuç avuç un toplandığını bizzat gördüğümüzü burada söylersek belki abartma yaptığımız sanılır. Oysa bunlar doğrudur. Askersel levazım işlemlerinin matematiksel bir yöntem çer-

(*) Orjinalde, "vürut" sözcüğü değil, "vücut" sözcüğü kullanılmıştır -*Red.*

çevesinde yerine getirilmesi o denli zordur ki, bunu içeren bir yasa, askerlikte aranan düzen ve hızı sağlamaktan çok bunu bozabilir.

Böyle bir tek hesaplama kuralının askersel satın almalara ve harcamalara uygulanması, çarşı ve pazarları düzensiz, yolları, depoları olmayan ülkemizde değil, en gelişmiş ülkelerde bile mümkün olamamıştır.

Çünkü bu işlemleri bir yönteme bağlamak zaten çok zordur. Hesap hangi ilkeye göre tutulacaktır? Eşyanın değerine göre mi, yoksa sayısına, ağırlığına ya da oylumuna göre mi olacaktır? Sonra, her eşyanın tüketim biçimi de bir değildir. Kullanım biçimi, buğdayın un olması türünden başkalaşım biçimi ve bir de yitiği vardır ki, bunların her biri bir sorun oluşturur.

Bu durumda, her eşyanın cinsi ve niteliğine göre bir başka hesaplama kuralı koymak gerekir.

Nitekim, Fransa'da harbiye bakanlığının tüketim maddelerine ilişkin hesaplama yöntemi, genel hesaplama yasasından başkadır. Zamanla, deneyim sonucunda, askersel levazıma ilişkin harcamaların *automatique* /otomatik/ bir hesaplama ve denetleme yöntemine bağlı olamayacağı anlaşılarak, 1833 yılında başlayan tartışmalar, 6 Haziran 1843 yasasıyla sonuçlanmıştır.

Bu yasa uyarınca Muhasebeler Divanı askersel satın alma ve harcamaları denetleyecektir. Ancak, ayrı bir emirle, bu maddelere ilişkin bir hesaplama yöntemi koyulacak ve denetlemenin niteliği belirlenecektir. Anılan hesaplama yöntemi ise, 26 Ağustos 1844 tarihli *ordonnance* (kararname) ile belirlenmiş ve 1872'de, başka bir *dècret* (emirname) ile, kimi derecelerde değişiklikler yapılmış ve açıklamalar getirilmiştir.

Demek oluyor ki, askerlerimizin geçim sorunu diye ileri sürdükleri ve kumandadan ayrılamayacağını söyledikleri askersel levazım işlemlerinin önemi öteki ülkelerde /de/ ortaya çıkarak, ona göre bir yöntem saptanmıştır.

Bu ülkelerde ise mali işlemler oldukça sağlam temellere dayanır. Bu sonuçla diyebiliriz ki harbiye bakanlığında bakanın fikri alındıktan sonra maliye bakanı tarafından atanacak muhasebe memuru bulununca, askersel hesaplama işlemleri yerli yerine oturmuş olmaz; tersine, bu memur düzene yardımcı olur. Çünkü askersel levazım işlemleri, kuşkusuz ayrık (istisnai) kimi durumlar ve kurallara bağlanacaktır; bir de harbiye bakanı özellikle askerlik bilimi işleriyle ilgileneceğinden, emri altında bütçenin tümünü uygulamaya yardım edecek bir maliye uzmanının bulunması kendi başarısına ve Muhasebeler Divanı'na karşı konumunu sağlamlaştırmaya yardım eder. Böylelikle, aynı zamanda, maliye bakanı, hükümet içinde harbiye bakanlığı da dahil her bakanlığın mali işlerini bilen ve devletin mali saygınlığını güçlendirecek düşünce ve anlayışa sahip, yetkili bir maliye bakanı olacaktır.

Genel mali işlemlerin düzenliliğini öngören ilkelerden ikincisi de, hazinenin birliğidir.

Her merkez saymanının (muhasibinin) bir kasası vardır. Çeşitli hizmetlere ilişkin para oraya girer ve oradan çıkar. Önceden olduğu gibi maliyenin, eğitimin, içişlerinin kasaları ayrı olmaz. Bu nedenle, o merkeze ilişkin dairede genel gelir ve giderler toplamı kolaylıkla ve her zaman incelenerek, kasadaki varlığın defterlere uygunluğu anlaşılabilir. Bu ilke de, görüyoruz ki, genel mali işlemlerin yolunda ve kötüye kullanılmadan uzak olarak akışı için başvurulan önlemlerdendir. Maliye bakanı, böylelikle, devlet hazinesinin ne ölçüde parası, ne ölçüde gideri olduğunu her zaman anlayabilir. Ona göre tahsilatını giderlerle denkleştirmeye çalışır.

İşte bu iki ilke ki düzenli ve uygar bir hükümetin mali işlemlerinde denetim ilkelerini hazırlarlar.

Maliye işlemlerinin çarpıtılıp kötüye kullanılmaması için, bu ilkelerin üstünde, bir de Muhasebeler Divanı kurulmuştur ki Fransa'da muhasebeleri incelemekle görevli bağımsız bir mahkeme durumundadır. İngiltere'de ise bu görev büyük bir memura *(controleur auditeur gènèral)* verilmiş yönetim işlerindendir.

Belçika'ya gelince, genel muhasebeler yasasının 14. maddesinde "hiçbir ita emri, Muhasebeler Divanı'nın vizesini almadıkça, hazine tarafından ödenmez" tümcesini okumaktayız ki bizim Genel Muhasebeler Yasası'nın 29. maddesindeki ilk fıkra aynen bundan çevrilmiştir.

Kötülüğün ortaya çıkmasından önce de öncelikli önlemi (tedbir-i evveli) içeren bu yöntem kuşkusuz en sağlıklı yöntemdir. Ancak, bu yöntemin tümüyle uygulanabilmesi için, hükümetin mali işlerinin ülkenin genel durumuna uygun olması gerekir. Osmanlı ülkesi gibi sınırları geniş bir ülkede, her ita emrinin Muhasebeler Divanı'nda vizeye gittikten sonra ödenmesi için, o emrin her nerede ve ne zaman olursa olsun yerine getirilmesi gerekir. Bu ise, iç yaşamımızda mali işlemlerin temelde ilerlemiş olmasını gerektirir.

Biz sanıyoruz ki şimdiki yasanın 32. maddesi gereğince, "maliye bakanı Muhasebeler Divanı'nca vize edilen ita emirlerinin, ita amiri açısından belirlenen sürede ve yerde ödenme araçlarını" kolaylıkla tamamlayamaz. Ve genel mali işlemlerimiz yasanın koyduğu yönteme bağlı olmak gerekirken, İstanbul dışında çoğunlukla 32. ve 34. maddelerdeki çekince ve ayrıklık (istisnaiye) koşuluna bağlı olacaktır. Hemen yapılması gereken işler için 32. maddeden bile, bu gibi işlerin sıklık ve önemine dayanılarak yararlanılamadığı, askersel yönden dile getirilmektedir. Bu yönlere kesinlikle egemen olmak için, işi daha yakından incele-

mek gerekirse de, şu yön kesinlikle ve duraksamaksızın söylenebilir ki genel muhasebeler yasasının şimdiki durumuyla uygulanması için hazinenin nakit işlerinin, hiç olmazsa ülkenin her tarafında şubesi bulunan bir bankaya bırakılması gerekir. Zaten borçlanma dolayısıyla ortaya çıkan trezoreri sorunu, bize, muhasebeler yasasının düzenlenmesi sırasında bu noktanın gözönüne alındığını kanıtlayan yeterli bir kanıttır.

Öyleyse, Genel Muhasebeler Yasası'nın yeniden incelenerek ülkenin genel koşullarına, ülkenin genişliğine, yollarımıza, postalarımıza ve son olarak, maliye bakanının kullanabileceği araç ve gerece, memurlara göre yeniden düzenlenmesi gerekir.

Harbiye bakanlığının ayrık konumunu gözönüne alıp kimi önlemler getirerek, olağanüstü ve ivedilikle yapılması gereken işlerin hesaplama işlemleri buna göre saptanmalıdır. Eski dönemde, genelkurmayın (bab-ı serasker) önemli işleri için bir "müsta'cele /ivedi işler/ sandığı" vardı ki sevkiyat ve önemli harcamalar olduğunda parayı bu sandık verir, sonra işlemini görür, gerekli belgeleri toplar ve muhasebeye gönderirdi. Bunun mutlaka böyle olması zorunlu değildir. Ancak siyasal yaşamımızda en önemli bir öğeyi oluşturan askerlere ilişkin işlerin her türlü kolaylığa kavuşturulması gerekir. Prusya hükümetinde harbiye bakanının veznesi, genel veznelerden ayrıdır ve önemli bir miktar /olarak/, bakanın emrine hazırdır. Her devlet, yaşam koşullarına göre, şubeler yönetiminden (şuabat idaresinden) birine ya da birkaçına başkaca bir ayrıcalık verebilir.

İşte, harbiye ve maliye bakanları arasında ortaya çıktığından söz edilen ve abartılan ayrılık, çözümlediğimiz bu geleneklerin sonucudur. Ayrılık, duruma göre kimi değişiklikler yapmasının Millet Meclisine önerilmesi kararıyla, ortaya çıkmıştır.

Sanıyoruz ki Maliye Bakanı Cavid Bey mali düzenlemelerde harbiye bakanlığının ayrık konumunu gözönüne alacağı gibi, Harbiye Bakanı Mahmud Şevket Paşa da, eski dönemde askersel levazım işlemlerinin ne büyük kötüye kullanmalara hedef olduğunu ayrıntılı biçimde düşünerek, devletin hesaplama işlemlerinin sağlıklı bir temele bağlanmasını tam bir hoşnutlukla isteyecektir.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No. 1012
14 Teşrinievvel 1326 (1910)/

KUSURLARIMIZ VE FRANSA'NIN KUSURLARI

Cavid Bey Paris'te Osmanlı borçlanması ile ilgilendiği sıralarda, Başbakan (Sadrazam) Hakkı Paşa da Romanya'ya içten bir gezi yaptıktan sonra Marinebat kaplıcalarına gidiyordu. Fransız basını, bu söylentiler üzerine kıyameti kopardı. Almanya'nın önerisiyle Türkiye-Romanya askersel sözleşmesinin bağıtlandığını "Matin" gazetesi vurgulayarak açıkladı. Cavid Bey, Paris'te ne Fransız hükümetinin, ne de kibar maliye çevrelerinin memnun olacağı koşullar çerçevesinde bir borçlanma sözleşmesiyle Berlin'e ulaştığında, Almanya'dan iki savaş gemisinin Devlet-i Aliyye (Osmanlı Devleti) tarafından satın alınması kararlaştırılıyordu. Sonra, Maliye Bakanımız Viyana'ya gelirken Marinebat yolunu seçti ki Hakkı Paşa da bu arada Avusturya Başbakanı 'Erental' ile saatlerce görüşmüştü.

Siyasi ilişkilerde bu denli pervasız olmak için hiç olmazsa kasalarımızın altınla dolu, siyasetimizin antlaşma ve anlaşmalarla güven içinde ve sağlam olması gerekir. Siyasetle ilgilenmeyen herhangi birine şöyle bir soru sorulsa: "Bir devlet, borçlanma için Fransa'da kimi girişimlerde bulunurken, bakanlarını Bükreş'e, Viyana'ya, Berlin'e görüşme ve müzakerelere gönderse, bir de bu sırada Almanya'dan iki büyük savaş gemisi alsa, nasıl bir sonuç elde eder?" Alınacak yanıt, "Fransa'da iş görmek güçleşir" olur sanırız.

Gerçekten de Fransa ile Almanya'nın konumları ve bizim Üçlü İtilaf (Anlaşma) ve Üçlü İttifak'a (Bağlaşma) karşı durumumuz gözönüne alınırsa, bu yolda kolayca bir fikir ortaya çıkar. Sonra ne gerek var, meşrutiyetin başlangıcından bu yana Fransa'yı Türkiye'ye, Türkiye'yi Fransa'ya yaklaştıran en büyük etken, Fransızlarla genç Türklerin Abdülhamid'in dostu olan Almanya'ya karşı çekingen davranmada birleşmeleri değil miydi? Almanya'ya karşı düşmanca durumda bulunmanın bizce zararlı olduğu sonunda anlaşılsa bile, Fransa ile dostluğumuz ve işlerimiz varken, böylesine garip ve çelişkili gezi ve işlemlere kalkışmamız pek yersiz olmaz mı?

Bir maliye bakanı, bütçe açığını kapamak üzere herhangi bir sarraf kurulu ile borçlanma bağıtlar. Bu yalnızca mali bir işlemdir. Fakat aynı zamanda kimi

diplomatik ayrıntılar vardır ki bunları dışişleri bakanının gözönüne alarak arkadaşlarını uyarması gerekir.

Bize öyle geliyor ki Fransa ile borçlanma bağıtlanmasında dışişleri bakanlığımız üzerine düşen görevi yapamamış ve yanlış anlaşılmaları engelleyecek önlemleri düşünememiştir. Hükümetimiz ne yazık ki dışarıya karşı pek kabataslak bir siyasetle hareket etmiş ve bu hareketi, Fransa'daki zorlukların derinleşmesine oldukça hizmet etmiştir.

İşte son işlerdeki kusurumuz, siyasal inceliğe henüz sahip olmadığımızı ve dışişleri bakanlığının eylemsizliğini kanıtlıyor.

Fakat borçlanmanın Fransa'da gerçekleşememesine yalnızca bu durum neden olmuştur demek de ne doğru ne de anlaşılır olacaktır. Devlete ve askerliğe ilişkin düzenlemelerimizi iyi gözle görmeyen ve bizim gücümüze karşı kendinde zayıflık duyumsamaya başlayan kimi hükümetlere, sonradan ortaya çıkan İran sorununun öğrettikleri ve önemli etkisi de yadsınamaz.

Ancak, öteden bu yana Türklerin tüm saflıkları, *bonhomie*'leriyle sevdikleri Fransa, Osmanlı hükümetine borç para veremeyeceğini yalnızca söyleyebilirdi. Biz de o zaman duruma bakarak hakkını teslim ederdik. Oysa, Fransa hükümeti borçlanmayı kabul etmek için bize öyle öneriler, öyle koşullar ileri sürdü ki(*) bununla mali ve siyasi bağımsızlığımızı egemenliği altına almak istiyor demekti.

Fransa'dan gelen bu uğursuz haber denli bizi, yüreğimizi ezecek /başka/ bir şey düşünülemez. Niçin saklayalım, yine alışılmış saflığımızla diyebiliriz ki Fransa hükümeti, kentlerde oturan en geniş yürekli Türklerden, en dar yürekli köylülere dek hepimizin kutsal yurtseverlik duygularımızı incitti. Yüreklerimizi dolduran Fransız sevgisi şimdi kusurlu, herkese söylenemez, ayıplı bir sevgi durumunu aldı. Şurası açık ki Fransız ulusunun, karşı karşıya kaldığımız bu yürekten yıkıma karşı ilgisiz kalmayacağım da umuyoruz.

(*) Fransa hükümeti tarafından Osmanlı borçlanmasının borsaya kabulü için ileri sürülen koşullar:

1) Divan-ı Muhasebat'a vize edilecek bütün belgeleri gözden geçirmek ve Meclis-i Mebusan'a verilen yasa tasarısında gösterildiği biçimde Divanın icra görevini yapmasını denetlemek üzere bir Fransız danışman atanması,

2) Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Müdüriyeti Umumisine (Maliye Genel Muhasebesi Müdürlüğü'ne) bir Fransız atanması ve Maliye Bakanlığı merkez yönetimi üstüne Bay 'Loran' tarafından düzenlenen yönergede yazılı yetkilerle donatılması.

3) Devlet-i Aliye'ce mali işlerin iyileştirilmesi konusunda kabul edilecek önlemlerin, Fransız hükümetinin bu konudaki isteklerinin yerine getirilmesi anlamında, Fransa'ya resmen tebliğ edilmesi.

4) Borçlanmadan alınacak parayla, daha çok Fransa'ya sipariş verilmesi. Bunlardan başka, Cezayir ve Tunus'a ilişkin, sürüncemede kalmış sorunların çözülmesi de ileri sürülmüştü.

Fransız hükümetine, Fransız özgürlükseverliğiyle uyuşmayan böyle dar ve bulanık yollarda yürümek yeteneğini veren, onun dış mali siyasetidir. Fransa, halkın bankalarda yığılan birikimleriyle gurur duyuyor. Fakat hükümet, madenden aldığı bu gurur ve gücü gerektiği biçimde kullanmıyor. Bir kez, buna verdiği önem gereğinden fazladır. Sonra, uluslararası ilişkilerde birçok iş vardır ki yalnızca para gücü ile görülemez. Gerçekten de, Fransız hükümetinin zoralım ve istila yoluyla girdiği ülkelerde, parayla /ulusal/ ahlak ve değerleri bozma yöntemleri sayesinde amacına erişmesi, Fransız yazarlarının da kınadığı klasik bir sorundur. Fakat para ile her ülkede, her kavme karşı zorbalık etmek ve gururlanmak, ulusların ruhunu tanımamak demektir. Fransa'nın doğudaki isteklerini daima kendisinden para istenildiği zaman ortaya dökmek gibi sakat ve acımasız bir siyaset olamaz.

Bununla ilgili olarak, iki yıl önce Paris'te katıldığım bir konferansı anımsıyorum.

Kurula, şimdi Ticaret Bakanı olan Bay Millerand başkanlık ediyordu. "Fransa'nın dış ticareti"ne ilişkin olan bu konferans iktisat uzmanlarından (konsolosluk fahri birinci sekreteri namına sahip) Bay J. C. Charpentier tarafından veriliyordu.

Bay Charpentier'in, Fransız ulusunun tasarrufları ve bu tasarrufların kullanılma biçimi konusunda yararlı fikirleri olmakla birlikte, en fazla dikkati çeken, Fransa'nın öteki uluslara yönelik borçlandırmasına ilişkin kimi öğütleri idi. Bay Charpentier, "Paramız," diyordu, "bugün gücümüzü oluşturuyor ve bu güç, dört beş kurumla sınırlandırılmış kanallardan dışarıya akıyor ki hükümetle bu kurumlar arasında sürekli ve içten ilişkiler kurulması gereklidir."

"İstenir ki bir kurum Brezilya ya da Çin'den borçlanma önerisiyle karşı karşıya kaldığı zaman Dışişlerine ya da Maliyeye başvursun /ve/ orada kendisine şu dil kullanılsın: Size yardım etmek isteriz. Ancak, Fransa hükümetinin Brezilya ya da Çin ile ile filan iş, filan girişim, falan siparişten ötürü şöyle şöyle sorunları vardır. Bize istediğimizi sağlarsanız, borsa da size açıktır."

Bu sözlerdeki zehirli anlamları şimdi daha iyi belirlemek mümkündür. Demek ki Fransa hükümeti şurada burada, bakan ve milletvekilleri önünde söylenilmesinden çekinilmeyen, böyle açgözlü sarraflara yaraşır fikirleri benimsemiştir. Bizim deneyimimizle artık bir kat daha anlaşılmıştır ki, Fransa hükümeti borç verdiği birkaç maden parçası ile, Montesquieu, Rousseau ve Diderot'ların yüceltiği toplumsal gerçeklikleri yıkmak, oluşmuş ve biçimlenmiş ulusların yazgılarını eline almak istiyor.

Fransa hükümetinin siyasal işleri para entrikalarına bağlamaktan esas olarak büyük zararları varken, Fas sorunları henüz gözönünde iken, bu tehlikeli yolu

sürdürmekten vazgeçmesi gerekirdi. Öte yandan, ulusun tasarruflarından önemli bir bölümünün Rusya'ya aktarılması ve borç verilmesiyle ve bir bağlaşık kazanmakla, Fransa'nın ne denli zararlı bir siyasal nüfuza boyun eğdiği de ortadadır.

Bize öyle geliyor ki, Fransa'nın bu sarraflık politikasını değiştirme zamanı artık gelmiştir. Fransa'nın fazla parasını, böylesine rahatsız edici ve tehlikeli koşullarda yabancı ülkelere yatırmaktansa, kısmen olsun ülke içi ekonomiyi korumaya ayırması, en azından, Fransız sanayi ve ticaretini şimdi içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtaracak büyük bir hizmet olur.

İstatistikleri incelersek görürüz ki, 1890'dan 1906 yılına dek geçen 15 yıl içinde Fransa'nın ticari işlemleri yüzde 18 oranında arttığı halde, bur artış İngiltere'de yüzde 50, Almanya'da /yüzde/ 75, Rusya'da /yüzde/ 66, Amerika Birleşik Devletleri'nde yüzde 128 oranındadır. Fransızlarla ticari ilişkilerimiz çok eski olduğu halde, bugün Osmanlı ülkesinde Fransa ticareti Alman ticaretiyle yarışamayacak bir duruma gelmiştir. Dersaadet /İstanbul/ Fransız Ticaret Odası'na ilişkin bir istatistikte 1870'de Osmanlı ülkesinde sıfır Marktan oluşan Alman ve Türk ticaretinin, 1907'de 93.000.000 Marka ulaştığı görülüyor.

İşte, doğu ülkelerinde bir yandan Fransız ticaretinin gerilemesi, öte yandan Alman ticaretinin öneminin artması gibi durumlar, Fransa'ya, giderek artan ölçüde zarar vermektedir.

Fransız ticaretinin gerilemesinin başlıca nedeni, Fransız sermayelerinin yabancılara borç veren birkaç bankada toplanması ve bu bankaların hükümetin elinde bir siyaset aracı olmasıdır. Beğeniye uygun sağlam eşya çıkaran Fransız tezgâhları, ulusun tasarruflarından güç, yardım alamıyor. Bütün bu paralar Türkiye'ye gitmese bile, Rus ya da İspanyol sanatkârlarının çekmecelerinde kullanılıyor.

Fransızların ticari işlerle ilgili ilk eğitimleri de çok sınırlıdır. Girişim fikirleri, ülke içinde toplanıyor. Tüccar ve sanatkârlar çok görenekçi *(routinier)* kalıyorlar.

Bundan başka, dış ticareti sağlamak için dil öğrenmek, geziler yapıp dünya durumunu bilmek gerekir ki ülkemizde her cins ve ulustan gezgine rastlandığı halde, bir Fransız gezginine güçlükle rastlamaktayız. Niçin? Çünkü Fransız hükümeti doğuya göndereceği tüccarlara, iş adamlarına değil, ticari ataşelere, konsoloslarına bile dil ve koşulları öğretecek araçlara başvurmuyor. İki yıl önce Paris'te gezdiğimiz *Ecole des Langues Orientales*'de, Türkçe okuduğunu anlayan bir efendi bulmak olanağı bulamamıştık. Oysa, yine Paris'te ziyaretimize gelen

Bay 'Şunshayim' gibi birkaç Alman doğubilimleri uzmanının Türkçe ve Arapça'ya egemen olma dereceleri bizi şaşkınlığa düşürmüştü.

Öyleyse, Fransa'da iktisadi ve ticari yaşamla ilgili bir dizi önemli sorun vardır ki bunlar yaşam ve harekete kesinlikle gereksinim duymaktadır. Yoksa, kendisine her zaman şükran borçlu olduğumuz bu büyük ülke için doğunun kapıları kapanıyor demektir. Fransa hükümeti yıllar öncesine giden bu kusurları sonuna dek götürmektense, yitirilen şeylere karşılık başka şeyler kazanmaya çalışmalıdır.

İşte, Fransızlar'a olan ciddi ve yürekten sevgimiz, bize, kendilerine ilişkin işlerden ötürü bu son birkaç sözü de söylemeye hak ve yüreklilik verdi.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No. 1013
21 Teşrinievvel 1326 (1910)/

مصاحبهٔ اقتصاديه

قصورلرمز وفرانسه‌نك قصورلری

جاويد بك پارسده عثمانلی استقراضی
ايله مشغول اولديغی صره‌لرده صدر اعظم
حقی پاشاده رومانيايه بر زيارت تمنيه
ويردكدن صوكرا مارينباد قاپليجه‌لرينه
كيديوردی . فرانسز مطبوعاتی بوشايعات
اوزرينه قيامتی قوپاردیلر . آلمانيانك
توسيه‌سيله تركيه ـ رومانيا مقاولهٔ
عسكريه‌سنك عقد اولوندیغنی « ماتن »

MEŞRUTİYET VE HALKIN İTİBARI /KREDİSİ/

Saygıdeğer mücahid Ömer Naci Bey'e:
"Anadolu'da meşrutiyetin temellerini ararken beni en fazla ilgilendiren, işçi ve çiftçilerin mali itibarı /kredisi/ oldu."

Osmanlı devriminin gerçek temelleri aranırsa, genel yaşam koşullarımızı incelemek gerekir. Kuşkusuz, ulusal özgürlüğümüz, bu yola yaşamını adamış cesur toplulukların (zümre-i diliranın) ve saygıdeğer Osmanlı ordusunun savaşçı yol göstericiliğiyle ortaya çıkmıştır. Fakat şu da duraksamaksızın kabul edilmelidir ki bu savaşımları verimli kılan araçlar, ulusun toplumsal yaşamında içkin bulunmaktadır. Ticaretle ilgilenen kişiler, şimdiki durumda, kârlarına engel olan kötülüklerle, toprağını eşen zavallı çiftçiler de zulümlerle yüz yüze gelmeselerdi, dertlerine çare bulacak bir güç aramazlardı. Askerler ülkenin yaşamını, askersel duygu ve onurlarını tehlikede görmeselerdi bu durumu değiştirmeye gerek bile duymayacaklardı. Çünkü apaçık bir gerçek vardır ki insanları harekete geçiren ve savaşa (cidale) yönelten, yaşam kaygısı, varlığını sürdürme kaygısıdır. Erdem ise, bu doğal yönelimin mantıksal bir biçiminden başka bir şey değildir.

İnsanların ayrıcalık ve övünç vesilesi olan özgürlük, Sokrates'den Hegel'e dek, birçok bilgin ve filozofun bilimsel yaşamlarını doldurmuş, insanlığın evrimine temel kabul edilmiştir. Fakat, insan topluluğunda özgürlük, bir felaket, bir yaşam felaketi baş göstermedikçe, genellik kazanmamıştır. Tarihte görüyoruz ki, Fransızların gönencinin (ikbalinin) sonu 19. Louis zamanına, Osmanlılarınki de Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanat dönemine rastlar. Mutlaki yönetim yönteminin görkemli birer biçimini barındıran bu zamanlarda, aristokratlar(*) özgürlüğe ilişkin uslamlama ve inanç felsefelerini değerlendirmişlerdi. Oysa, bu dönemler ne Fransız, ne de Osmanlı özgürlükseverlerinin başarılarına yol açmıştır; Fransa'da ticari sınıfı oluşturan "burjuvazi", baskıyla karşı karşıya gelmedikçe, bizde /ise/ çiftçiler yoksul ve aç kalmadıkça, ulusal hareket ortaya çıkmış değildir.

18. yüzyılın en büyük evladı, *"Yasaların Ruhu"* kitabının sahibi Montesquie diyor ki: "Topraklar sahip oldukları verimlilik gücünden çok, sahiplerinin

(*) Orjinalde, "Sokratlar" olarak yazılıdır -*Red.*

özgürlükleriyle orantılı olarak ürün verirler." Çiftçiler için söylenmiş olan bu söz, çalışan kişilerin her biri için de geçerlidir. Bir tacirin, bir sanatkârın çalışması da özgürlüğüyle orantılı olarak verimli olur. İşte, evrendeki her sınıf halkın özgürlüğü sevmelerindeki hikmeti, bu temelde bulmak olasıdır.

10 Temmuz Devrimi Anayasamızı diriltmekle bizi siyasal kölelikten kurtardı. Fakat, Montesquieu'nun sözünü ettiği özgürlüğe henüz ulaşamadık. Devrimi gerçekleştiren /etmen/, köylülerin ve çalışan kişilerin yaşamda yüz yüze geldikleri baskı ve acılar olduğu halde, biz bunlara henüz temelli çareler bulamadık; siyasal haklarımızı elde etmekle, hükümeti, herkesin ilgilendiği ulusal güçlere bırakmakla, kendimizi özgür sanıyoruz ve bu fikrin verdiği gevşeklikle rahat yaşıyoruz. Düşünüyor muyuz ki kişisel özgürlük, ulusal hükümet,... hep amaca ulaşmak için bir alet, birer araçtır. Düşünüyor muyuz ki bizi o amaca uluştıracak /olan şey/, elde ettiğimiz siyasal haklardan çok, üzerimize aldığımız görevlerdir. Amacı ve görevleri gözden kaçırmamalıdır; yaşamsal mutluluğa, şeref ve güce, uygarlığa ulaşmanın yolu budur.

Devrimi gerçekleştirmekle siyasal kölelikten kurtulduk. Fakat iktisadi kölelik altında inleyen, hâlâ bu ulustur. Bizi eskiden beri yoksul kılan nedenler hâlâ ortadadır. Anadolu'da köylerin hâlâ ağır faizler altında ezildiklerini görüyoruz, kentlerde sermaye sahiplerimiz hâlâ eski bildiklerini sürdürüyorlar. Almanların iktisadi ilerlemesi, köylülerin 19. yüzyılın ilk yarısında yüz yüze geldikleri ağır faizlerin kaldırılmasıyla gerçekleşti. Almanya, iktisadi verimliliğini, Raiffeisen, Schulze-Delitzsch gibi saygıdeğer kişilere borçludur. Bu kişilerin 1849'dan bu yana oluşturdukları çeşitli biçimlerdeki kurumlar sayesinde bugün Almanya'da halkın kişisel itibarına /kredisine/ dayanan işlemlerin yıllık toplamı /cirosu/ altı milyar Marka ulaşıyor.

İtalya'nın iktisadi ve mali bağımsızlığını, şimdiki durumda başbakanlık makamını elinde bulunduran ve bütün İtalyan ulusunun yüreğinde saygın bir konumu olan Bay 'Lucati'nin kurduğu kredi sendikaları sağlamıştır.

Bu sonuçlarla, geleceği belirleyen kararlar içinde köylüyü, esnafı koruyacak, onları şimdi yüz yüze oldukları zulümden, vurgunculuktan kurtaracak çarelere ilişkin konulara önem vermek gerekir ki bu konular, ülkemizde halkın kredisinin düzenlenmesi biçiminde özetlenebilir.

Birkaç dönüm araziye sahip ve borç içinde bulunan köylülerle, ufacık dükkânında çalışan, köşe başında bakkallık eden, ya da, aylık işlemi /cirosu/ 3000 kuruşluk arpa, saman ticaretini kapsayan esnafın kredisi, mali kredisi neden ibaret olabilir?

Gerçekten de, ülkemizde bir köylünün, bir ufak dükkâncının kredisi henüz sanal bir konudur. Sermayelerinin azlığından başka kusurları olmayan bu zavallılar, hava durumundan ya da alışverişin durgunluğundan ileri gelen bir şanssız-

lıkla borçlanmak isteseler, yaşamın en uğursuz felaketlerine uğrarlar ve kesinlikle ellerinde bulunan birkaç parça eşyayı rehin bırakırlar, yerlerini haciz ettirirler. İki, üç yüz kuruşa gereksinim duydukları halde, bu rehin /ve/ haciz işlemleriyle, doğal bir yönelimle, birkaç yüz kuruş fazla borçlanırlar ve bu ihtiyatsızlıkla da harap ve muhtaç olurlar. İşte, halk kredisinin bugünkü acıklı anlamı /budur/ !

Bir köylünün ya da küçük esnaftan birinin bugünkü koşullarda giriştiği sarraflık işlemlerinde bu gibi bir durumla yüz yüze olması doğal ve zorunludur. Çünkü kredi bir yaptırım gücüne dayanmadıkça, gerçekleşmiş olmaz. Güven ve kefalet olmadıkça, borç para almak olası değildir. Öyleyse, köylüye, esnafa bu güven ve kefaleti sağlayacak çareleri bulmalıdır.

Bir köylünün, esnaftan birinin kredisi /itibarı/ sanal olduğu halde, köylülerden birkaçı ya da birkaç esnaf bir araya gelir ve birbirlerine kefil olmayı üstlenirlerse, o kredi başka bir nitelik kazanır; ortaya bir "birleşik kurul" ("heyet-i müctemia") çıkmıştır. Bu kurulun bir de tinsel varlığı vardır ki krediye bu tinselliğin verdiği güvenle, bu ortaklaşa kefalet de o gücün sonucudur.

"Halk kredisi"nin en büyük ilkesi işte budur: Bir kredi sandığı kurulmasını isteyen köylünün ve esnafın, birbirlerine kefil olacak biçimde toplanması ve birleşmesi. Bu durum, "halk kredisi"ni sağlamaktan başka, kişiler arasında içten ilişkilere, kardeşliğe, birliğe, özetle, toplumsal uyuma da büyük bir hizmette bulunur.

Böylelikle kurulacak krediye şeref ve güç verecek ise, bu krediye sahip olanların çalışmaları, tasarruflarıdır. Kredi edinmekle köylü ve esnaf, bir kat daha çalışmalı ve emek verimliliği, kısmen, kredilerine bir temel oluşturmalıdır. Yaşamın bin türlü sıkıntısı vardır. Bugün etkin ve güçlü bir yiğit, yarın işsiz ve güçsüz kalabilir, başkalarına gereksinim duyma felaketiyle yüz yüze gelebilir. O nedenle tasarruf gerekir; bugünkü emek ürünlerinden yarına bir ihtiyat payı çıkarmalıdır. "Halk kredisi"ne temel olacak sermaye de böylelikle oluşuyor demektir. Sandığa katılım (iştirak) için, sözgelimi 1000 kuruşluk bir pay tahvilinin alınması koşulu getirilir ve bu tahvilin borcu (mazmunu), ayda 10 ila 100 kuruş verilerek kapatılır ki bu para çalışan kişinin tasarrufunu oluşturur.

Sandığın asıl sermayesini tahviller oluşturmakla birlikte, cirosu (muamelatı), sağladığı mali kredi sayesinde daha geniştir. Sandıklar büyük bankalardan borç alma ve üyelerine borç verme işlemleri yaparlar.

Öyleyse, "halk kredisi"nin en sağlam ilkeleri: krediyi oluşturmak isteyen dairedeki(*) halkın, birbirlerine güvenecek biçimde birleşmesi ve toplanması, kendi etkinlik ve tasarruflarıdır.

(*) Bu daireler olabildiğince dar düzenlenir ki her dairedeki sandık üyesi birbirini iyi tanısın.

1900 yılında Paris'te toplanan "halk kredisi" kongresinin sonuç kararlarında, "köylülere, esnafa ilişkin kredi kurumunun bir ülkenin ticari terbiyesine, üretim gücüne ve son olarak da iktisadi yükselmesine yarayan biricik araç olduğu" açıklanmıştır.

Çoktandır söylüyoruz, bir daha yineleyelim ki ülkemizin siyasal geleceği iktisadi geleceğiyle eştir. Halkımızın geçirdiği sıkıntılar gözler önündedir. Bu durum devletin ruhunu ve siyasal serbestliğimizi rahatsız ediyor. Borçlanma dolayısıyla Fransız hükümetinin hükümetimize yaptığı öneri, bizim için büyük bir uyarı olmalıdır. Başka yerden para bulamayacağımızı kestiren Fransız hükümeti, bizi, sonuna dek mali boyunduruk altına almaya yeltenmiştir. Halkımızda güç ve iktisadi kudret olsaydı, bu onun hatırından bile geçemezdi. Çünkü gerektiğinde, ulus, biriktirdiği ve sakladığı altınlarıyla, devletin gereksinimini karşılamalıdır. İşte biz, bu güç ve kudreti, ancak, çalışmak ve kazanmak isteyenlere sermaye ve kredi sağlayarak elde edebiliriz.

Demek ki devrimden sonra anlamaya başladığımız yaşamsal görevlerden biri de bu "halk kredisi" sorunudur. Halk, hükümet bu sorunla ilgilidir. Halkın bu yoldaki girişimlerine hükümet yardımcı olmalıdır ki hükümetin gücü, bu tür girişimlerin vereceği sonuçlarla kendisini ortaya koyacaktır.

Samsun, 17 Teşrinisani 1326
/1910/
Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No.1019
2 Kanunuevvel 1326 (1910)/

TOPLUMSAL İKTİSAT

Sayın "Hukuk-u Amele" yazarına

Bilimsel iktisat-Bilimsel iktisat ve uygulamalı iktisat-Toplumsal iktisat-Konusu, amacı-Tarihi-Tanımı-İlgilendiği maddeler.

Bilimsel iktisat henüz bir yüzyılın kültür ürünü ise de kendine göre yöntem ve yasalar oluşturmayı başarmış, inceleme ve ilgi alanını açığa kavuşturmuş ve sınıflandırmıştır. Böylelikle, bir bilim olarak toplumsal bilimlerden olan iktisat, uygulamada başka bir sanat durumunu alır. Aslında Stuart Mill, değer, değişimin doğal bir sonucu olmakla birlikte, değişim toplumda zorunlu bir olay değildir, demişti. Gerçekten de, tarihin çeşitli biçim ve koşullarını gösterdiği toplumlara göre, değişim toplumsal bir temel öğe değildir. Stuart Mill, bununla, iktisadın bilimsel niteliği ile uygulama yönünü ayırmak istiyordu.

Kuşkusuz ki bilimsel iktisadın gözlem ve uslamlamasıyla elde edilen sonuçlar kuramsaldır. O denge ve durum sonuçlarını ve ortama uygunluğu ya da uygunsuzluğu belirleyecek olan, uygulamalı iktisattır ki, Almanlar buna *"Science Comerale"* /Ticaret bilimi/ demişlerdir.

İktisat öğreniminde bu iki bölüm özellikle Almanya ve İngiltere'de birbirinden ayrılmış, Fransa'da ise İktisadiyun'dan C. Courcelle Seneuil'in çabasına ve iktisat öğretmenlerinin isteğine karşın, iktisadın bilimsel ve uygulamalı yönü birlikte öğretilmektedir. Bununla birlikte, öğrenim sırasında bu yönler belirlenmiş ve açıklığa kavuşturulmuştur.

Batı üniversitelerinde son zamanlara dek bilimsel iktisat ile karıştırılarak öğretilen bir bölüm daha vardır ki bu da toplumsal iktisattır. İşte bu bölümün niteliği ve iktisat öğrenimindeki önemi, bu haftaki sohbetimizin /konusunu/ oluşturacaktır.

★

Toplumsal iktisadın konusu yoksulluk, amacı da insanlığın mutluluğudur. İnsanlar topluluk biçiminde yaşadıkça kimileri yoksul, kimileri de zengin olmuşlardır. Öyleyse, insanlığın yoksulluğu toplum denli eskidir, denilebilir. Böylelikle, toplumbilim ile uğraşan bilgin ve filozoflar, toplumda yoksulluk ve yok-

sunluğun nedenleriyle ilgilenmişler ve yoksulların yaşam koşullarını düşünmüşlerdir.

Saint Simon tarafından yüzyılının en dürüst adamı olarak açıklanan Mareşal 'Voban' 18. yüzyılın başlangıcında soyluların ve zenginlerin de çalışan insanlar ölçüsünde vergi vermesi /gerektiği/ fikrine dayanan "Aşar Kralı" *(Dime royale)* başlıklı ünlü yapıtıyla, 14. Louis'in hoşgörüsünü yitirmiştir.

Montesguieu, Rousseau, Diderot'nun insanlar arasındaki eşitsizliğe ilişkin çabaları ise, insanlığın yoksulluğunu daha o zaman gözönüne aldıklarını göstermektedir. Ancak bu çabalar, henüz insan düşüncesinde sürmekteydi.

Böylece ortaya çıkan fikirler, maddesel yapıtlarını 1789'dan sonra ve geçtiğimiz yüzyılı temsil eden buluşlar ile sanayideki kazanımlarda kendisini göstermiştir. Gerçekten de insan buhar ve elektrik gücüyle, bir başka doğa kazandı. Büyük ve hızlı hareket eden makineler küçük tarlaları birleştirdi. Müthiş ve geniş fabrikalar, küçük tezgâhları yuttu; büyük malikaneler ve sanayi kuruluşları oluşmaya başladı ki en büyük devrim böylelikle gerçekleşiyor, bireylerin yaşam koşulları gerçekten ve dikkat çekecek bir biçimde değişiyor, bireyler arasında yoksulluk oranı giderek artıyordu. Fransa'da devrimi izleyen günlerde böyle bir çalkantı olmuştu. Geçmiş dönemlerde tek tük muhtaç ve şikâyetçi olanlar, şimdi bir araya gelerek şikâyet etmeye başladılar. Bundan da, işbırakımı /grev/ sorunları ve kimi saldırganca hareketler ortaya çıktı. Emek sahipleri ile sermaye sahipleri arasında, çözülmesi gereken birçok sorun doğdu.

1789'dan sonra giderek artan "halk hükümeti" fikirleri ve sonunda kabul edilen genel seçim hakkıyla, emek sahipleri de toplumda siyasal bir nüfuza sahip olduğundan, kendilerini ilgilendiren bu sorunlar kuşkusuz daha bir önem kazandı.

Böylece, toplumsal iktisada konu olarak gösterdiğim insanlığın yoksulluğunun, bugünkü çeşitli uluslar parlamentoları tutanaklarına giriş biçimi de ortaya çıkmış olur.

Toplumsal iktisat, Rousseau'dan yüzyıl sonra gelen Frederik Le Ple tarafından getirilmiş monografi yöntemi sayesinde pek pratik bir bilim olarak kurulmuş ve 1867 Paris Genel Sergisi'nde ortaya konmuştur.

Sonraları 'Leonse, Şarl Rober, Şeson' gibi usta iktisatçıların çabalarıyla 1900 Sergisi'nde sergilenen beş bini aşkın yapıtla, toplumsal ilişkilerde bilimsel iktisattan daha canlı, daha maddesel bir öğe olduğu anlaşılmıştır.

Böylece Kont de Chambron tarafından Paris'te "Toplumsal Müze" gibi önemli bir kurum oluşturulduğu gibi, Madam la Kontes de Chambron tarafından da Yüksek Siyasal Bilimler Okulu'nda bir kürsü oluşturulmuştur. Bunlardan baş-

ka Paris Hukuk Fakültesi'nde ve Maden, Köprü ve Şose Yüksek Okulu'nda da ayrıca öğrenimine başlanmıştır. Son üç yıldan bu yana Sorbonne'da öğretmen toplumbilimci iktisadın tarihi kürsüsünü kurmuştur.

★

Bu ölçüde önemli olan toplumsal iktisadı tanımlamak için Bay Charles Gide'in güzel açıklamasına başvurmak gerekir: "Toplumsal iktisat, insanların daha gönençli bir yaşam, daha güvenli bir gelecek ve iktisadi koşullar bakımından daha iyiliksever bir adalet sağlamak üzere birleşip kurul ve kuruluşlarla aralarında kurdukları gönüllü ilişkilerdir." Gerçekten de, daha önce söylediğimiz gibi, toplumsal iktisadın konusu insanlığın yoksulluğu olunca, inceleme ve çabalarında da, o yoksulluğu gidermeye yönelik önlemleri araştırması doğaldır. Ancak bu tanımlamada en çok dikkati çeken yön, "gönüllü ilişkiler" deyimidir. Karşı karşıya oldukları sıkıntı ve yoklukları gidermeye çalışanların bir araya gelerek kurdukları ilişkilere gönüllü ilişki demekle, sayın öğretmen Gide bilimsel iktisatta insanların, sunum ve istem /konusu olan/ eşya ile ilişkileri türünden kişisel ve zorunlu ilişkileri bu tanımın dışında bırakıyor ki bu durum 1904-1905 toplumsal yılı broşüründe Bay 'Simyan' tarafından eleştiri konusu oluyor. Bay 'Simyan' iktisada ait ilişkilerin doğal ve zorunlu, toplumsal iktisadın kurduğu ilişkilerin ise gönüllü olduğuna ilişkin, İktisadiyun'da görülen batıl inançtan söz ediyor ve diyor ki, bir işçi ile patronu arasında soyut sunum ve isteme göre beliren ücretin dayanağı olan sözleşme ile, bir işçi sendikasının aynı patronla yaptığı toplu sözleşme arasında ne fark vardır? Biri öbüründen niçin daha doğal ve zorunlu olsun? Bay Gide'in iktisada bıraktığı anlaşılan tröst ve kartellerle üretim kooperatifleri arasındaki fark nedir? İşçi sendikaları bir bilimden, usta sendikaları başka bir bilimden kaynaklanmıyor. Gerçekte toplumsal diye nitelenen iktisat özellikle zenginliğin dağılımı konularıyla uğraşır ki bu yön bilimsel iktisatça gözardı edilerek, üretim yönüne ağırlık verilmiştir. Öyleyse burada iki ayrı olay yoktur. Belki, aynı olayın iki yönü vardır.

Gerçekten de, iktisat ile toplumsal iktisada ilişkin sorunlar arasına, aşılması olanaksız bir ayrım çizgisi koymak mümkün değildir. Bu iki bölüm her zaman ilişki içindedir. Birçok iktisatçıda bu sorun karışık bir biçimde incelenmiştir. Hatta, şimdi ölmüş bulunan Cheysson şöyle diyor: "Toplumsal iktisat, siyasal iktisattan çok farklı bir şey değildir. Yalnızca, insanlığın geleceğine ilişkin iktisadi olayları incelemekte ısrar eden, maddesel ve tinsel yaşam koşullarını görece iyileştirme ve düzeltme çarelerini araştıran, hareketlendirilmiş ve yaşam verilmiş bir tür siyasal iktisattır."

Bay Charles Gide de bu fikre katıldıktan sonra, Bay 'Simyan'a şu yanıtı veriyor:

"Bir toplumsal iktisat kürsüsü açılması ya da toplumsal iktisat sergi ve müzesi kurulması, bunun bilimsel iktisattan başka bir anlamı olduğunun, karşı çıkılması olanaksız bir kanıtıdır. Yalnızca, iktisat ile toplumsal iktisat arasındaki temel farkın belirlenmesi kalır ki anlaşmazlık buradadır. Bay 'Simyan'a göre, biri üretimden, öbürü dağılımdan söz eder. Bu ölçüte göre, kalıt yoluyla geçen mülkiyet, emlak gelirleri, faiz, intifa (kullanım),... kuramlarının toplumsal iktisada girmesi gerekir ve bu durum daha çok eleştiriye uğrar. Çoğu iktisatçıların genel iktisat olarak tanımladığı bilim, soyut haz ve çıkarlarla sınırlı iktisadi bireyi (homo economicus) konu alarak, birbirinin aynı sayılan bu kişiler arasında kurulan kişisel ve zorunlu ilişkileri, olabildiğince yarar sağlayan araçları ve bunu engelleyen öğeleri araştırır. Fakat kimi yöntem ve yasaların oluşturulması ve belirlenmesi istendiğinde, bu "iktisadi birey"e, varsayıma göre kendisinden alınan sıfatları ve nitelikleri geri vermek, iade etmek gerekir. Ve işte burada, toplumsal iktisadın görevi başlamış olur.

İşçinin olağan ücreti, bilimsel iktisadın inceleme alanına girer. Çünkü bu, sunu ve istem, ya da daha yeni bir deyim kullanırsak, marjinal (aksai) fayda yasasıyla belirlenir. Tersine olarak, toplu biçimde ve ortaklaşa olarak hakça bir ücret ve "asgari ücret yasası" koymak ve belirlemek sorunu ise toplumsal iktisadın görevidir. Çünkü bu, yukarda anılan doğa yasasının şiddetine karşı ve onu iyileştirmek için yapılmış bir girişimdir. Eğer bilimsel iktisat toplumsal çıkarları, toplumsal iktisat ise toplumsal adaleti inceden inceye araştırır ve inceler dersek, belki Bay 'Simyan'a /biraz/ daha yaklaşmış oluruz.

Öyleyse, toplumsal iktisat Le Ple'nin deyişiyle, bilimsel iktisattan daha az soyut ve daha çok hakiki sorunlarla, yaşamsal sorunlarla ilgilenir.

Ancak, bununla kimi yanlış fikirlere de kapılmamak gerekir. Örneğin, toplumsal iktisadı sosyalizm ile karıştırmamalıdır. Çünkü, sosyalizmin bir sonul amacı, şimdi bir elde toplanmış zenginliği bireyler arasında eşit ve hakça biçimde paylaştırma ve dağıtmadan başlayarak, bin türlü biçimi, kuramı vardır. Oysa, toplumsal iktisat böyle bir sonul amaç, geleceğe ilişkin belli bir erek izlemez. Temelde serbest dolaşımı kabul eder. Şöyle ki zorunlulukların (ilcaat) zamana göre değişen uygulamaları vardır. Bugünkü durumda, yönetim tarafından haksızlığa uğramış ve ezilen kimlerse, onlara yardımcı olur, uğradıkları haksızlıkları gidermeye çalışır. Hatta bu bakımdan, sosyalizmin rakibi, belki de düşmanı sayılabilir. Marksistlerden biri, toplumsal iktisat sergisi nedeniyle, "Bu kurumlar, bütün olumsuz anlamıyla, ezilen ve sömürülen işçi sınıfını ayaklanmaya ve devrime yöneltmeye devam etmekten başka bir fikir vermiş olmaz" demişti. Toplumsal iktisada karşı bu saldırı, /söz konusu/ kurumların işçideki şiddet ve coşkunun değişmesine neden olacağı korkusundan doğmuş olsa gerekir. Demek ki toplumsal

iktisat yaşamın sıkıntılarını iyileştirmekle sosyalizmin ilerlemesine engel olur ve onu değiştirir (tadil eder). "(*)

Böylelikle, karanlık bir yöne de anlam kazandırılmış oluyor. Toplumsal iktisat sosyalizmin araştırma ve inceleme zemininde çalışıyor. İncelemelerini, çalışmasını işçiye adamıştır. Bunun nedeni nedir? Toplumsal iktisadın, yaşam sıkıntılarıyla karşı karşıya olanları korumasından dolayı, en fazla çalışan ve emeğinin sonuçlarından görece en az yararlanan işçinin /ilgi/ sınırları içine girmesi doğaldır. Bundan başka, ücretle yaşayan ve çalışan ailelerin sahipleri toplumdaki en kalabalık sınıfı oluşturdukları gibi, toplumun temel direği de onlardır. Çünkü, bugün fabrikada işçi, tarlada çiftçi olmasa, toplum çöker. Oysa, yüzeyden bakanlar için, bu sınıf saygıdeğer değildir. Fakat işçi, çiftçi ve esnaf, nasıl söylersek söyleyelim, çalışan kişiler, toplumun temel direğini oluştururlar. Sermayelerinin faiziyle geçinenler ise, yaşamsal etkinlikleri belirsiz bir asalak niteliği taşırlar. O nedenle, işçi sınıfı bir temel niteliğe ve etnografyaya da sahiptir. Sonuçta, toplumsal iktisadın bu sınıf ile uğraşması çok doğaldır. Ancak, sermaye sahiplerinin, gerek işçinin yaşamsal çıkarlarını ve sağlığını, gerekse kendilerini koruma önlemlerini gözeten kuruluşlarla yasama ve yürütme gücünün karışması vardır ki bunları da gözönüne ve dikkate almak gerekli ve zorunludur.

Toplumsal iktisat üzerine verdiğimiz fikirlerin bir kat daha pekiştirilmesi ve temellendirilmesi için, bunun inceleme alanına giren sorunların ve kurumların da burada açıklanması uygun olur.

Bu sorunlar, işçinin patronu ile sözleşmesinden başlayarak çalışma süre ve niteliğinin sınırlanmasına, aile yaşamına ve bunalımlara, işçi ya da patron sendikalarıyla işi durdurmaya /grev ve lokavta/ ilişkin olsa da, bu sorunların dayanak noktaları olan kurumları, nasıl bir sınıflandırma ile sunmalı ve sıralamalıdır?

1889 Sergisi'nde 'Leonse' bu kurumları altı bölüme ayırarak, bir yöntem ortaya koyduğunu öğünerek açıklamıştı.

Oysa, sınıflandırmada bir yandan kurumların kuruluş amaçları, öte yandan işçiye, servet sahibine ya da hükümete ilişkin olma niteliği temel alındığından, bunda abartılacak bir şey yoktu. Nitekim, 1900 Sergisi'nde yine 'Leonse' bu sınıflandırmayı beğenmemiş olacak ki, kurumları 101. sınıftan başlayarak 112'ye dek, 12 bölüme ayırmıştır. Bu sınıflandırma ise, daha çok eleştirilebilir.

Öyleyse biz, bu kurumların işçiye, patrona, hükümete ilişkin olmak üzere, kuruluş amaçları açısından bir ya da başka bir bakımdan sınıflandırılmasının mümkün olduğunu öğrendikten sonra, Charles Gide'in ikinci duruma göre sınıflandırmasını buraya aynen çevirip aktaralım:

(*) Ch. Gide, *Economie sociale*. (Tırnak tarafımızdan kapatıldı -*Red.*)

1) Ücretin artırılması için esnaf sendikaları-İşi bırakma /grev/, toplu sözleşme -İkramiye-Patron parasal yardımlaşma sendikaları-Kâra katılım.

2) Boş zamanın, çocuklara, kadınlara ve genelde işçiye ilişkin çalışma saatlerinin sınırlandırılması-Tatil günleri.

3) Sermaye ile emek ve çalışma arasında mümkün olan adalet:

Uzlaşma kurulları-Karar mahkemeleri-Atölye meclisleri-Emek meclisleri-'Prodom' meclisleri(*)-Karma sendikalar.

4) İyi ve uygun beslenme ve barınma: Üretim kooperatif şirketleri-Ekonomalar-Halk lokantaları-Kanaat kahveleri-Belediye ekmek ve etçileri-Okul bakkalları.

İnşaat kooperatif şirketleri *(loan and building societies)* (İngiltere'de işçiler arasında kurulmuş inşaat şirketleridir)-Hayır kurumları-Bu tür 'Octavya hal' dernekleri-Halk konukevleri-Bahçeler-Belediye tarafından yapılmış evler-İnşaat şirketlerine yardım ve avans-Sağlığa aykırı konutların denetlenmesi.

5) Hıfzıssıhha /hijyen/ yöntemi ile sağlığın korunması.

Su, hamam, duş ile içecek ve yiyeceklerin denetimi-Beledi /kentsel/ laboratuvarların ve tahılların denetlenmesi-Sanatoryumlar-Yetimhaneler-Çocuk ve işçiler için tatil düzeneği.

Tüketici dernekleri-Alkol aleyhindeki dernekler-Vejeteryan dernekleri.

Sanayi işyerlerinin sağlığa uygunluğu-Kazayı önleyici önlemler.

6) Eğlence:

Halk tiyatroları-Konserler, eğlenceler, oyun, müzik ve spor dernekleri-İşçi sergileri

7) Eğitim (terbiye):

Çocuk dersleri- Sanayi öğretimi-Sanayi okulları-Kitaplık-Müze-Emek borsaları-Halk üniversiteleri -Çocuklara yardım dernekleri-Çırakları koruma dernekleri-Patron dernekleri.

8) İş bulma olanağı:

Özel ve beledi /kentsel/ kayırma dernekleri-İşçi sendikaları-Emek borsası-Riaticum.

(*) Prudhomme : Hakem kurulu -*Red.*

9) Gelecek güvencesi:

Okulda katılım-Yardımlaşma ve katılım dernekleri-Ortak güvence dernekleri-Ulusal güvence ve emekli sandıkları-Beledi /kentsel/ işsiz sendikaları-Patron güvence ve emeklilik sandıkları.

10) Zorunluluk durumunda yardım:

Ortak borç verme dernekleri-Komşu dernekleri-Sadaka düzenleme dernekleri-Emekle dayanışma-İşçi bahçeleri-'Mon de Piyete'nin Emniyet sandıkları-Faizsiz borç-Zorla çalışma evleri ve tarımsal müstamereler (sömürgeler)-Hayır yardımı daireleri-Konukevleri ve hastaneler-Elbesfeld yöntemi.

11) Tasarruflá sermaye üretilmesi:

Ulusal, beledi /kentsel/, özel ya da patronlara ait tasarruf sandıkları kurulması-Ortak önlemler dernekleri.

12) Krediyle sermaye üretilmesi:

Halk bankaları-Yerel ve tarımsal sandıklar-Kredi derneklerine yardım ve borçlandırma.

13) Ücretin yükseltilmesi yoluyla ücretlilerin rahatlatılması:

Kooperatif dernekleri-*Co-partnership*

14) Küçük emlak ve sanayiin korunması:

Allotement, homestead gibi küçük toprak parçasına ilişkin koruma yöntemi-Büyük mağaza 'varranlar' *(warrantage).*

Tarım sendikaları-ilkel hammaddeyi satın almaya, üretmeye ya da satmaya ilişkin sendikalar- Oturulan yerlerdeki (mesakindeki) zararları denetleme çareleri.

Görüyoruz ki, bay Charles Gide, toplumsal iktisadın inceleme alanına giren sorunları ve kurumları 14 bölüme ayırabilmiştir. Bu tablo bize, toplumsal iktisadın, insanlığın çalışma yaşamına ilişkin ne denli önemli öğelerle ilgili olduğunu gösteriyor.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No.1022
23 Kânunuevvel 1326 (1910)/

OSMANLI ÜLKESİNDE TARIMSAL KREDİ OSMANLI ZİRAAT BANKASI ÜSTÜNE ÖNEMLİ BİR RAPOR

İktisat yazarımız Mustafa Suphi Bey'in geçen yıl Fransa Tarımsal Kredi Güney Kongresi'ne davet edilmesi dolayısıyla memleketimizde tarımsal kredinin ne büyük bir rol oynayabileceğine ve bunun Mithat Paşa tarafından nasıl düşünülüp, Osmanlı Ziraat Bankası'nın ne şekilde kurulduğuna ilişkin düzenlediği rapor, dikkatleri çekerek, o sırada toplanan Brüksel Uluslararası Kongresi'ne sunulmuş ve bir sureti yakın zamanlarda Roma Tarım Enstitüsü'nün Teşrinievvel ayında çıkan dergisinde yayımlanmıştır.

Memleketin esenlik ve mutluluğunu maddesel ve yaşamsal çarelerle sağlamaya çalışmaktan gücü kalmayan gençlerimizin çalışmalarını Osmanlı basınının yansıtmasını istediğimiz ve gerekli gördüğümüzdendir ki, bu raporun genel düşüncelerinden bir bölümünü, olduğu gibi *Servet-i Fünun*'a alıyoruz.

Doğubilimcisi Mösyö 'Victor Bérard' Makedonya'dan söz ederken şöyle diyor: "Ovalar buğday için, satıhlı tepeler meyva ve bağ için, dağlar orman için, kaynaklar sulama için, yakındaki deniz ise ürün değişimi için (dir); denilebilir ki, insan buralarda yalnız toprak ve suların doğal akışını izler ve kendini yaşama bırakır..." Makedonya'da bir gerçek olan bu durum, denizler biraz daha uzak olmak üzere, bütün Anadolu'da, Arap motifleriyle süslü zemirlerle, adeta yeryüzü cenneti olan Suriye'de, Mezopotamya'da daha da yoğun biçimde ortaya çıkmaktadır.

Mösyö Rafael Jeorjlevin'in araştırmasına göre, (Osmanlı Mali Sorunlarına ilişkin makale, *Revue des deux mondes*, 10 Fevrier 1910), 1905 yılında bütün Osmanlı ülkesinde 18 milyon kental buğday ve 34 milyon arpa, yulaf, mısır...üretilebilmiştir.

Osmanlı ülkesinden dokuz kez küçük olan Fransa'nın (1896-1905) yıllık ortalama ürününün 89 milyon kental buğday ve 82 milyon arpa, yulaf... vb. olduğu gözönüne alınırsa tarımın Türkiye'de ne denli geri olduğu /hemen/ anlaşılır. Fakat durum ne olursa olsun, Osmanlı zenginliğini, bugün tarım oluşturmaktadır.

Tarım, Osmanlı İmparatorluğu için biricik zenginlik ve gelir kaynağıdır, ve uzun bir zaman da böyle kalacaktır. Birkaç sabun, kiremit, iplik fabrikatörü ile

birkaç madenci ve bir takım memur ve gazeteci dışında, denilebilir ki otuz milyon Osmanlı halkı çiftçidir.

Mali işlemlerden görülüyor ki bütçenin en büyük bölümü toprak gelirleriyle beslenmektedir. 1908-1909 mali yılı geliri 25 milyon Osmanlı altını tahmin olunmakla birlikte, bunun 6 milyonu aşardan, 1.800.00'i ağnamdan oluşmaktadır. Şarap, ispirto, ipek, avcılık resmi de hesaba katılırsa, tarımsal gelirler, bütçenin üçte birini aşmaktadır.

Bu durumda, yeni bir gelişme yoluna giren Osmanlı ülkesinde tarımsal kredinin ne büyük bir rol oynayacağı kolaylıkla değerlendirilebilir.

Bilinmektedir ki, kredi, gelecekteki zenginlik ve gönenci hazırlar. Fakat şu da gözönüne alınmalıdır ki, Türkiye'de tarım geri ise, her şey geridir. Çünkü, bilgisizlik, ülkede buhar makinelerinin bile çalışmasına engel olmaktadır. Bu koşullarda Osmanlı ülkesinde özgür ve bağımsız bir mali ve tarımsal kredinin düzenlenmesi ve sağlanması olanaklı mıdır? Olanaklıysa, bu kredinin tarımın ilerlemesine yararı ne olacaktır?

Son yüzyılın en yetkin coğrafyacısı olan Mösyö M.Elisee Reclus, Asya'dan söz ederken, Türk'ün doğru, dürüst ve konuksever doğasına değindikten sonra, iktisadi koşulları üzerine şu üzücü satırları yazıyor:

"Türk'ün erdemine varıncaya dek /her hali/ kendi aleyhine dönmemiş değildir. Türk namuslu, sözüne bağlı olup, borcunu ödemek için yaşamının sonuna dek çalışır. Ve tüccar buna dayanarak, kendine sonsuza dek kurtulamayacağı bir kredi açar. Anadolu'da şu bir sarraf kuralıdır: 'Zengin olmak istersen, müslüman olmayana servetinin onda-birinden fazla kredi açma, müslümana ise servetinin on katına kadar çıkabilirsin. Böylece borç altındaki Türk hiçbir şeye sahip değildir. Emeğinin bütün ürünü vurguncuya gidecek, kilimleri, koyunları, yerleri (toprakları) bile giderek yabancı ellere geçecektir."

Vurgunculuk memleketi gerçekten harap etmiştir. Hazinenin gezici tahsildarı bir köye ulaştığı zaman vurguncu sarrafın da onu izlediği görülür. Öyleyse, fakir köylüyü bu iyiliksever sarrafa (!) bağlayan bir antlaşma da kendiliğinden meydana gelir. Bu antlaşmanın niteliği, görünüşe göre meşrudur. İslam Hukuku'nda, "Peşin para ile veresiye mal almak" türünden bir antlaşma vardır ki, alivre satış olarak nitelenir. Sarraf, vurgunculuğu engelleyen İslam Hukuku'nun koyduğu bu pratik yöntemden yararlanarak, köylünün yaz ürününü kıştan satın alır, hem de nasıl bir fiyata satın alır! Yazın ise, bu ürünü teslim etmeyen köylünün, örneğin tahılın ertesi yıl için hayvanlara tahvili yoluyla kaybettiği, yüzde iki yüz faizi geçer. İşte bu nedenle, köylülerimizin ne ürünü, ne yetiştirdiği bir iki keçi ve birkaç inek esenliktedir.

Faizin bu derece kötüye kullanılmasından bütün Osmanlı köylülerinin çektikleri, Türkiye'de tarımsal kredinin başarıyla düzenlenmesine uygun bir zemin hazırlamış demektir.

Öte yandan, Reclus'un verdiği haberle, Lamartine gibi bir seçkinin Anadolu halkının namusuna, sözünde durmasına ilişkin ünlü sözleri, krediyle ilgili bir konuda, kuşkusuz söz edilmeye değer.

Sonuç olarak, Türk iyi bir çiftçi olmak için ciddi niteliklere sahiptir. Çalışkandır, çalışmaktan yorulmaz, sabanına ve toprağına bağlıdır ve dolayısıyla, toplumbilim açısından birinci derecede uygar sınıftur (sınıf-ı mütemeddinedendir).

Öyleyse, denilebilir ki tarımsal kredi bu yıkılmış memlekette halkın mutluluğu için yararlı bir araç olabilir.

Yirmi yıldan bu yana Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerinde şubeler açmayı başardığını, örgütlenmesini ve işlemlerini gördüğümüz Ziraat Bankası'nm hizmet derecesi nedir ve kendine nasıl bir konum sağlayabilmiştir? Şimdi, bunları bilmenin zaman gelmiştir.

1907-1908 bilançosundan anlıyoruz ki Bankanın sermayesi 945.835.308 kuruş 39 paraya ulaşmıştır. 1906'da ise 894.807.332 kuruştan oluşuyordu. Öyleyse, yılda 51.027.926 kuruş 37 paralık bir artma vardır. Şu kadarı açıktır ki bu sermayeden bir bölümü hazine zimmetindedir. Genel sermayeden 1906-1907'de 472.839.888 ve 1907-1908'de (de) 514.295.577 kuruşu kullanılabilirdi. Bu, sermayenin yarısına yakın bölümünün bugün bankanın emri altında bulunmaması demektir. 1907-1908'de çiftçilere ancak 435.656.445 kuruş borç verilebiliyor. Elde bulunan para ile karşılaştırılacak olursa, yüzde 85 oranı bulunmuş olur. Bu durumda banka, yıllık mevcudunun büyük kısmını kullanıyor.

Yalnız, bankanın, yirmi yıllık yaşamı boyunca borç verdiği para ile, borçlandırdığı çiftçinin miktar ve adedi nedir? Burası dikkate değer.

1907-1908 (323) yılı genel bütçesi üzerindeki araştırmamıza göre, 1889'dan 1908 tarihine dek bankanın borç verdiği para miktarı toplamı 1.194.894.697 kuruş 23 paradır. Yaklaşık 274.815,58 Franka denk olan bu toplam, 1.587.424 çiftçi arasında dağılır.

Büyük bölümü gereksinim içindeki çiftçilerden oluşan 30 milyon halk için bu hizmet, pek önem verilecek nitelikte değildir.

Almanya'da yıllık halk ve tarımsal kredi işlemleri beş altı milyar Marka kadar ulaşmaktadır.

Günden güne önem kazanan Fransa Tarımsal Kredi Kurumu, 1907'de 70.708.456 milyon Franklık işlemde bulunmuştur.

Bucak /yönetimleri/ tarafından açılan ve yönetilen Rus tarımsal kredi bankaları bizim için daha başarılı bir karşılaştırma temeli olabilir. Mösyö 'Selebeyateff'in (M. Célébeiateff) Manchester'de toplanan Uluslararası Kooperatif Birleşme(*) Kongresi'ne verdiği rapora göre, çeşitli tüzüklere bağlı, çeşitli isimlerde toplam 250 Rus tarımsal kredi bankası, 1902'de 100 milyon Rubleden fazla (266 milyon Frank) iş görmüşlerdir.(1)

Bu Alman, Fransız, Rus rakamlarına oranla Osmanlı Ziraat Bankası'nın rakamları gerçekten küçük görünür. Özellikle, banka, 200 milyon Frank kadar bir sermaye de toplayabilmiştir. Ömrü boyunca verdiği 274.815.758 Franklık borç toplamı, banka tarafından, mevcudun sağlam bir cereyan ve dolaşıma bağlanmadığını gösterir.

Fakat unutulmamalıdır ki bu sermayenin hemen hemen yarısı hazine zimmetindedir. Başka bir açıdan, işlemleri önemsiz görünen bu bankanın bugünkü varlığı bile pek önemlidir. Türkiye'de bu biricik tarımsal kredi kuruluşunu bir daha değerlendirmek için, otuz yıllık o uğursuz baskı ve israf dönemini hatırlamamak uygun mudur?

Osmanlı Ziraat Bankası, şimdiki yönetimle çiftçi halka büyük hizmetler verecek bir kuruluştur. İşlemlerin düzenliliğini ve gelişmeyi sağlamak için, yalnızca, bankanın amacının, yabancı işlerden yalıtlanması ve alacağının teslim edilmesi yeterlidir.

Hicaz ve göçmenlik işleri bankadan alınmış olduğundan, bu yön sağlanmış gibidir; hazinenin borcuna gelince, bu da düzensiz borçlara dahil edilmiştir. Ancak çiftçinin acil gereksiniminden dolayı, borcun istisnai biçimde ödenmesi uygundur. Eski hükümetin iç ve dış işlemlerinin şimdiki hükümet tarafından tasfiye edildiği şu sırada, halka ait bu borcun verilmesi denli övülecek bir hareket olamaz.

Bunlardan başka, banka, borç verme koşullarında, benzeri işlemlerinde kimi değişiklik ve işlemlere de gerek duymaktadır.

Borç verme sırasında köylünün durumu ve gereksinim derecesi konusunda bankanın öneri niteliği taşıyan incelemesi (tetkikatı vesayetkâranesi) olmasa, rehin arazi sorununu amaca büsbütün aykırı olarak niteleyebilirdik. Çünkü, bu du-

(*) "Bağlaşması" olsa gerekir -*Red.*
(1) Document, Musée Social

rumda, söz konusu olan kredi, tarımsal kredi olmaktan çok arazi kredisi biçimini alır. Oysa, yılların tanıklığıyla da bilinir ki arazi kredisi borç alandan çok borç veren için verimli sonuçlar doğurmuştur. Anadolu çiftçisi ise, borç aldığı parayı güçlü bir olasılıkla ya araziye, ya da bir konukevi kurmaya harcayacaktır ki bu, yıkım yolunu tutmak demektir. İşte burada, banka, köy ihtiyar kurullarının iyi durum kağıdı istemiyle kötülğün önüne geçmek iddiasındadır.

Köylü borcunu araziyle temin ettikten /güvenceye bağladıktan/ sonra zavallı ihtiyar kurulları olumlu tanıklık (hüsn-ü şahadet) etmekte duraksamazlar. Bu durum, köylüler arasında yerleşmiş olan temiz birliğin doğal sonucudur.

Osmanlı Ziraat Bankası, yukarıda gördüğümüz biçimiyle olağanüstü durumlarda zincirleme (müteselsil) kefalet ile borç verme esasını da kabul etmiştir. Fakat bir kredi kuruluşunun gözönüne alacağı durum, asıl ve doğal durum olmalıdır. Kredi genel zenginliğe ancak emin zamanlarda hizmet eder. Böyle olağanüstü ve bunalımlı zamanlarda ise, genel zenginliği olsa olsa büyük zararlardan kurtarır.

Öyleyse borç vermede, banka ve çiftçiler için daha uygun koşullar, daha yararlı ve kolay edinme araçları bulmak gerekir.

Bu koşul ve araçlar, "kişisel sorumluluk" sözcüğüyle anlatılabilir. Fransa'da, Almanya ve İtalya'da görüyoruz ki, bu "sorumlu kişi" bir tarımsal kredi sendikası ya da derneğidir.

Böyle kredi sendika ve dernekleri kurulması için çareler, girişimler geliştirmek, Osmanlı Ziraat Bankası için toplumsal ve iktisadi bir görevdir. Bundan başka bankanın tarım makinelerine, tarımsal maddelerin hazırlanmasına ve saklanmasına ayrılmış depo, *varan* ve fabrikalara yardımlarda bulunması ve kredi /açması da/ hep bu görevler kapsamındadır. Bütün bu girişimlerledir ki bankanın rolü başkalaşacaktır.

Bankaların mali işlemlerinde, ancak bu toplumsal ve iktisadi görevlerin tamamlanmasından sonra, büyük bir bolluk ve bereket görülebilir. Çünkü bu şubelendirme ve ayrıntıların oluşmasından sonra, tarımsal belgeler üzerinde de işlemler başlar ve dolaşım hızı arttıkça mali bolluk ve bereket belirir.

Birkaç satırla betimlediğimiz bu mekanizmayı etkin duruma getirmek için bankanın on milyondan ibaret olan sermayesi yetmez. Hükümete borcunu verdikten sonra da bir görev düşer. Bu da, bankanın sermayesini artıracak gelir kaynakları bulmaktır.

Devletin resmi bankası olmak isteği ve iddiasında bulunan bankalar için Osmanlı Ziraat Bankası'na yılda 30-40 milyon Franklık bir kredi sağlanması pek

zor ve ağır değildir. Bu, yardım durumuna göre, ya faizsiz, ya da Londra ve Paris piyasa rayiciyle sağlanır. *Banque de France* bunun için güzel bir örnektir. İmtiyazı yenilediği zaman, koşullara göre, Fransa tarımsal bölge sandıklarına yılda 40 milyon Frank kredi vermesi güvence altına alınmıştır.

Öte yandan, uzun erimli borçlandırmaya dayanan borç senetleri ve kısa erimliler için de bono çıkarılması ve verilmesi fikirleri akla gelmektedir.

Fakat bunların faiz miktarı ne olacaktır ve Osmanlı tarım tasarruflarının çoğunlukla geniş arazilere verilmesi dolayısıyla, bu borç senetlerine ne denli müşteri bulunacaktır? Bunlar, yerinde /yapılacak/ ciddi araştırmalarla anlaşılacak sorunlardır.

Sözümüze son vermeden önce, bir daha yineliyoruz ki, tarımsal kredi ülkemizin gönenç ve mutluluğunu sağlamak için en uygun araçtır. Şu sırada Türkiye'de meşrutiyete güçlü temeller aranıyorsa, tarımsal krediyi gözardı etmek kesinlikle doğru değildir.

Bu verimli ve boş vadileri makinelerle, tohumlarla, yorulmak bilmez, güçlü Türk çiftçilerinin emrine vermek ve hazırlamak, memleketin iktisadi gönencine yol açmaktır ki, meşrutiyet yönetimine sadık hemşehriler de /ancak/ böylelikle yetiştirilebilir.(*)

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No, 1023
30 Kanunuevvel 1326 (1910)/

مساحبهٔ اقتصادیه

« اعتبار زراعی » مالك عثمانیه‌ده

عثمانلی زراعت بانقاسی حقنده بر رپور

محرر اقتصادیمز مصطفی صبحی بك کچن سنه

فرانسه اعتبار زراعیسی جنوب قونغرهسنه

دعوت اولونماسی مناسبتیله مملکتمزده

اعتبار زراعینك نه بیوك بر رول اوینایه-

بیله جکنه و بونك مدحت پاشا طرفندن

(*) Bu rapor, yedi ay önce yazarımız henüz Avrupa'da bulunduğu bir sırada düzenlenmiş olduğundan, dayandığı istatistik işlemler 323-324 yıllarına aittir.

FREDERIK LE PLE
JEAN-JACQUES ROUSSEAU'DAN YÜZYIL SONRA

Hayat-ı Fikriye (Fikir Yaşamı) yazarına

Ufak, zayıf, öne eğik bir vücut; sinirli bir yapıya sahip, kısa ve şiddetli konuşan; ilk bakışta göze çarpmamasına karşın, dikkat edilirse yüzündeki çizgilerle ve tiklerle (işmi'zazat) insanı düşündürür; alnı geniş, yüksek ve fazla çıkık; çok okumak ve yazmaktan yorgunlaşmış gözleri, sık kirpikler içinde dalgın ve çoğunlukla kapalı; çoğu kez başı ve kolları sarkık, içine kapanmış sanılırdı. Fakat bir fikri dile getirmek, bir sohbete karışmak isteyince, bakışlarındaki anlam değişir, güç ve direngenliğinden izler belirir, dudaklarında anlamlı gülümseyişler dolaşır, sevdiklerinden birini kabul ettiği zaman, sakin ve kuşkulu (muzlim) yüzünün ışıklar içinde parlaması mutluluğunu dile getirirdi. Sözünde, bütün kişiliğinde sarsılmaz bir inancın sağladığı ve sunduğu gönül rahatlığı belirirdi.

Frederik Le Ple'yi, son zamanlarında, sevdiklerinden birinin kaleminden çıkan bu betimleme ile tanımış oluyoruz.

Le Ple, araştırma fikrini, araştırmalarındaki direngenliği, yıllarca süren gezilerinde kazanmıştır. 1829'da, Paris Madencilik Yüksek Okulu'ndan mühendis olarak çıktıktan sonra ilk girişimi, 200 günde 6800 kilometrelik yayan bir gezi yapmak olmuştur. Böylelikle, Almanya'nın toprak ve maden çalışmalarını, köy ve ocak yaşamını araştırmaya başlamıştır. Kışın, öğrenim gördüğü ve çok sevdiği okulunda madencilik dersi verir. Yazın gezilerine çıkardı. Bu gezi yaşamı, 1829'dan 1853'e dek, aralıksız 24 yıl sürdü. Çeşitli ülkelerin pek çeşitli biçimlerde ortaya çıkan toplumsal koşullarını, işçi yaşamını bütün ayrıntılarıyla ve her aşamasında inceliyor ve işçilerin günlük ve aylık yaşamıyla defterler, cetveller dolduruyordu. Birçok tablolar çiziyor, değiştiriyor, her durumda, her sınıftan birçok emekçinin yaşamını aktarıyordu. Kendi deyişine göre, bunlarla, çeşitli kişiliklerin fotoğraflarını çekmiş oluyordu. Sonuçta, 36 düzenli levha oluşturmuştu ki, "Avrupalı İşçi" *(Les Ouvriers Europeens)* ismindeki ilk yapıtı bu levhaları içerir. Le Ple, bu yapıtıyla felsefi görüşlerini henüz açıklamış olmuyordu. Yalnızca, yıllarca süren gezisinin, araştırmalarının çeşitli aşamalarını o tablolar içinde betimliyordu. Herkes, bu levhaları inceleyerek kendi görüşüne göre bir sonuç

elde edecekti. Fakat bir şey vardı: Le Ple bu derlemesiyle bir fikrin nasıl izlendiğini, gerçek yaşamdaki esaslarına nasıl varılabileceğini, kendi çağının gerçekçi, zeki bir evladı, 'Konser'in, 'Bertolem'in değerli bir izleyicisi olduğunu kanıtlıyor.

Zamanın en titiz, en dakik eleştirmenlerinden 'Sent Bov', "Avrupalı İşçi" için, "bu ilk yapıt (herhangi bir sorun üzerine) bir fikir ve karar verilmezden önce, ne tür bir hazırlık araştırması yapmak, nasıl ve ne denli gözlem ve karşılaştırma yapmak gerektiğini göstererek, yenilikçilere bir örnek, bir ders olmalıdır" diyor.

Gerçekten Le Ple "Avrupalı İşçi" ile, "monografi yöntemi"ni toplumbilim okuluna (içtimaiyyuna) yalnızca bir ders olarak değil, toplumbilime bir esas, bir araç ve çok önemli bir armağan olarak sunuyor. Bir kişilik oluşturmak için, esaslı bir öğrenimin gerekliliği bir kez daha belirleniyor. Le Ple, monografi yöntemini, doğal bilimlerde zaten kabul edilmiş olan araştırma yöntemini toplumbilime uygulayarak ortaya çıkarmıştır. Ancak yıllarca işçi ocaklarında, işçi aileleri içinde uygulama yaptıktan sonra, koyacağı yöntem (toplumsal araştırma yöntemi) üzerine bilimsel bir inanca ulaşmıştır.(1)

Le Ple araştırmalarını sürdürüyordu. Bu kez, gezileriyle iyice tanımış olduğu komşu ülkelerin toplumsal durumuyla Fransız toplumsal yaşamı arasında ilişkiler kuruyor, karşılaştırmalar yapıyor ve öteki ulusların deneyimlerinden, Fransa için yararlı paylar çıkarmak istiyordu. 1856'dan 1864'e dek, sekiz yıl süren bu araştırma, "Fransa'da Avrupa Uluslarının Karşılaştırmalı Gözlemlerinden (Uygulamalı Araştırmasından) Çıkan Toplumsal İyileştirme" *(La réforme sociale en France déduite de l'observation comparée des peupler eurepéens)* isimli önemli yapıtıyla sonuçlanıyor.

Le Ple, artık bu yapıtında susmuyor, çok uzun süren araştırmalarıyla edindiği toplumsal inancını açıklıyor. Fransa'nın derin bir uçuruma *(Les Ouvriers Européens)* doğru gittiğini, Fransız ulusunda yozlaşma belirtileri başladığını ve

(1) Önce, genel olayları kaydetmek, toplamak ve birbirine benzeyenleri işaretlemek, sonra, türdeş olayların özel niteliklerini saptamak ve bunu bir yasa olarak kabul etmek doğal bilimlerde bir kural iken Le Ple, araştırma sınırlarını ve yöneleceği ereği saptayarak, bu araştırma yöntemini toplumsal olaylara /da/ uygulamayı başarmış, kendine özgü bir araştırma tarzı oluşturmuştur.

"Bir ailenin yaşamını incelemek için, o aileye ilişkin tehlikelerin (muhataraların) sağlık ve güvenilirlik durumunu saptayan düşünceleri her zaman gözönüne almak üzere, gelir ve giderini ortaya koyan bütçeyi elde etmek ve o ailenin toplumsal oluşumunda içkin olan maddesel ve tinsel durumu öğrenmek gerekir." *(Les Ouvriers Européens)*

böyle giderse, Fransa için bir çöküntü döneminin pek uzak olmadığını söylüyor.

Le Ple, bu yapıtında her şeyden önce iyi bir Katolik'tir. İnsanların erdemli olmalarını bir kural olarak kabul eder: Emek, erdemsiz verimli olmaz; erdemdir ki ailede, emek ocağında barış ve dinginlik sağlar. Bu erdem ise inançtır. İşte Le Ple, bu ilkelerden hareket ederek fikrini bütün bir ciltte ortaya koyuyor. İnsan toplumunun konusu servet edinmekten çok, iyi geçinmeyi sağlamaktır. İyi geçinmenin en büyük çaresi ise insanların kendi yazgılarına boyun eğmeleri ve bununla yetinmeleridir. Bu bağlılık ve inanç olmadıkça, geçinmekten ne derecede ve nasıl mutlu olunacağı pek görece olduğundan, dinlenme olanağı yoktur. Çalışanda inanç, çalıştıranda insaf olmadıkça emek ile sermaye arasında denge ve toplumda iyi yaşama ve güvenlik sağlanamaz. Öyleyse, bugün Fransız toplum yaşamında bir gerginlik varsa bu, Fransa'nın tinsel durumunun bozulmasından ve 1789'un hatalı görüşlerinden ileri geliyor. Fransa'da bir kötülük varsa, bunu Fransız kurumlarında değil, Fransızlar'ın tinsel kişiliklerinde, Fransızların yüreklerinde aramalı ve bunu, edimsel iç ahlakla, edimsel toplum yargısıyla yok etmelidir. Le Ple, böylelikle, şu sonuca varır: Toplumsal uyumun sağlanması için toplum üstünde kimi güçlere gereksinim vardır: ailede ana-baba, sanayi kuruluşlarında patron, genel düzenleyici olarak da kilise ve hükümet. İyiliği ve kötülüğü, insan düşüncesinden çok, düşüncenin onaylayacağı biçimde kilise kitapları belirlemiştir. Toplumsal yargıçlar kötülükleri engeller, iyiliği düzenler ve yetkinleştirirler.

Öte taraftan, toplum düzenini sağlayacak ilkelerden biri de mülkiyet hakkıdır. İnsanlar, maddesel eşitliğe kavuşmuş değildirler. Her kişi, yeteneğine göre kazanır ve kazandığına sahip olur.

Le Ple'nin bu biçimde yinelenen "toplumsal iyileştirme" fikirleri Fransa'da özellikle Ruvayyalistler (Royalistler, kralcılar) ve milliyetçiler arasında yaygınlık kazanmış ve kurduğu "Uluslararası Toplumsal İktisat Uygulamalı Araştırma Derneği" aracılığıyla, yabancı ülkelerde geniş ölçüde yayılmıştır. Le Ple, böylece o günün Avrupa'sında önemli bir akım oluşturan 'Övanjilizm'in en büyük öğelerinden biri oluyor.

Tuhaf bir rastlantıdır ki, "Fransa'nın Toplumsal İyileştirilmesi" temize çekilirken, "Toplumsal Sözleşme" de ikinci yüzyılına giriyordu. Bu nedenle verilen konferanslarda Jean Jacgues Rousseau'ya en büyük rakip olarak, ondan yüzyıl sonra yetişen Frederik Le Ple gösterilmiştir.

Gerçekten de, Rousseau derecesinde geçmişe saldıran, geçmişe yüklenen, eski eşitliği (müsavat-ı kadimeyi), geçmişe ilişkin yaşam biçimini, uslamlama

biçimini, hatta yazın ve sanatı küçümseyen bir filozof yetişmemiştir. Le Ple ise, kiliselerden hukuksal vesayetin alınmasına (hukuku vesayetin tenezzühüne), işçinin patronuyla çekişmesine bile razı değildi.(1)

Rousseau, her şeyden önce, varolan toplumu dağıtarak (hal), bireyi topluma feda etme ilkesine dayanan yeni bir toplum oluşturuyor. Kişiler, gerekli ve uygar haklarını oradan alıyorlar. Oysa Le Ple (çeşitli uluslardaki en özgür, en güçlü ve en mutlu olanlar üzerine araştırmasından, her zaman ve her yerde, onların toplum düzenini sağladıklarını anladığı için) aile, patron, kilise, hükümet, mülkiyet esaslarını koruyor ve düzeltilmesi için tinsel eğitim ve temizliği ileri sürüyor.

Rousseau'nun insan toplumunun bireyleri arasında öngördüğü "Sözleşme" ne denli gerçekdışı ve yararsız ise, Le Ple'nin tutuculuğu da o denli aşırıdır. Toplumsal kuruluşların kişiler dışında bir varlığı düşünülemez. Tek tek insanların ilişkileriyledir ki toplumsal kurumlar ve nedenler oluşur. Bu ilişkinin esası ve niteliği değiştikçe, kurumların da biçim ve durum değiştirmesi zorunludur. Öyleyse denilebilir ki Le Ple'nin ailede ana-babaya, sanayi kuruluşlarında patrona ve genel düzen için de kilise ve hükümete verdiği kesin güçlerle, toplumun şiddetli bir siyasal istibdadla, ya da her türlü yaşamsal girişimine ve bayındırlık işlerine hükümetin karışmasıyla bir iktisadi istibdadla karşı karşıya kalma olasılığı vardır.

Şu kadar ki, Le Ple hem tutucu, hem de siyasal ve iktisadi özgürlük taraftarıdır. Siyasal özgürlük ilkesini kabul etmekle birlikte, özgürlüğün ve halk hükü-

---

(1) Rousseau, toplumu, iyileşme kabul etmez derecede düşmüş görüyor. Ve doğaya değer vererek, toplumun doğaya dönmesini istiyordu: "Doğal durumuyla insan iyidir. Nasıl kötü olsun ki, ahlak ve yasa yoktur. İnsan, gereksinimi dışında bir şey istemez. Aynı cinsten olanlara bir acıma alışkanlığı vardır ki, sağlamlığı ölçüsünde bir içgüdüyle onları korur. Güzel ya da sıkıcı duygular vardır ki bunlar içgüdüleri uyandırır. İşte düşüncenin bu duygulara ağır basması, uslamlamanın bu içgüdüye egemen olması altındadır ki ahlak bozukluğu başlamıştır." Rousseau, bu düşüncelerle 'Emil'i *(Emile)* oluşturur. Ve sonuçta, mademki doğa insanları iyi yaratmıştır ve onları kötülüklere iten, toplumun, toplumsal kurumların şimdiki biçimidir; /o zaman,/ bu toplumdan da, kurumlarından da vazgeçelim ve doğaya uygun bir toplum oluşturalım /der/. Fransa'da ayların, eyaletlerin isimlerini bile değiştiren 1789 Büyük Devrimi'nin ilkeleri böylelikle ve "toplumsal sözleşme" ile hazırlanmış oluyordu.

Le Ple ise toplumdaki kötülüklerin sürmesine ve şiddetine neden olarak, 1789 ilkelerindeki hataları gösterir: "En büyük hata, Adem'in kovulmasının *(chutte originelle)* gözönüde alınmamasıdır. İnsanlar kötülüğe eğilimli oldukça, toplumda ahlaksal düzelmeyi gözardı etmemek gerekir.

"Toplumsal iyileştirme, yöntem ve yeni düşünceler buluşla ortaya çıkmaz. Buluş fikri, maddesel şeylerde ne denli işe yararsa, tinsel şeylerde (maneviyatta) da o denli sonuçsuz kalır. Toplumun düzeltilmesi, o toplumu oluşturan insanların tinsel durumunu güzelleştirmekle mümkün olur."

metinin (hükümet-i ahali) kötü yorumlanmamasını ve abartılmamasını ister. "1789 nedeniyle burjuva nitelikte olduğu için varolan özgürlüğü değersiz sayan sosyalistlerin durumu gülünçtür ve kabul edilemez." Öte yandan, emek ve dolaşım serbestliğine inanır.

Öyleyse, fikirleri ruvayyalist ve milliyetçiler gibi kilise taraftarlarınca da beğenilmiş olsa bile, Le Ple, hiçbir baskıya taraftar değildir.

Frederik Le Ple'nin değeri, toplumun ilkeleri konusundaki kuramından çok, toplumsal yaşamı araştırma ve şimdiki durumda ezilenlere yardım yolunda bulduğu yöntem ve kurumlarda ortaya çıkar. Yoksa, felsefede, denilebilir ki bir mistiktir. Le Ple, deyim yerindeyse, uygulamalı toplumbilimde büyük bir düşünür, eşsiz bir yaratıcıdır.

★

1867 Genel Sergisi'nde Le Ple, Üçüncü Napolyon'dan bizzat aldığı izinle açılan bir şubede 40 yıldan bu yana ilgilendiği toplumsal sorunların uygulanma yönünü göstermiş ve bu külliyata toplumsal iktisat ismini vermiştir.

Bu sergide dünyanın her tarafından gelen toplumsal yaşamla ilgili notlar, cetveller, bildiriler, altı ay içinde Le Ple'nin monografi yöntemiyle düzenlendikten sonra, tutanak yazarı Bay 'Alfred Loro'nun genel raporuyla jüri kuruluna sunulmuştur. Delegemiz Cemil Paşa da içinde olmak üzere bütün kurul, ülkelerine ilişkin geleneklerin böylesine esaslı ve bilgili (vakıfane) sonuçlarla sunulmasını şaşkınlıkla karşılamışlardır.

Le Ple, bu nedenle büyük bir saygınlık kazandı. Her yerde, yeni açılan bu toplumsal yoldan (toplumsal iktisattan) ve bu değerli kurumdan söz edildi.

Artık 60 yaşını aşmış olan yaşlı Le Ple, bu başarısından sonra bir okul /ekol/ sahibi olmuştu. Aslında Danıştay üyeliğinden Senato üyeliğine atanmış olduğundan, yaşamının son bölümünü okulunun gelişmesine adamış, 'Şarl Rober', 'Lami' ve 'Şeson' gibi erdemli evlatlar yetiştirdikten sonra, 1872 tarihinde Paris'te büyük bir huzur içinde ölmüştür.

Le Ple'nin en büyük zevki, yoksul ve özverili ailelerin yaşamda başarısına ve mutluluğuna hizmet edebilmektir.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No. 1024
5 Kânunusani 1326 (1910)/

BULGARİSTAN'LA TİCARET SÖZLEŞMESİ

Bağımsızlık ilanından önce ve sonra-Bulgaristan'la ticari ilişkilerimiz-Gümrük işleri-Önceller: *Tanin* başyazarı ve Hüseyin Hilmi Paşa-Görüşme sırasında Bulgar delegelerinin önerileri-Kapitülasyonlar.

Ülkemizde meşrutiyet yönetimi yönteminin yeniden oluşturulması kargaşası arasında Avusturya-Macaristan, çoktandır işgali altında bulunan Bosna-Hersek'i kendisine resmen ilhak ettiği gibi, Bulgaristan hükümeti de 324 /1908/ Eylül'ünde bağımsızlığını ilan etti.

Bulgaristan, Osmanlı devletinin geçen dönemdeki zayıflık ve gerilemesiyle aslında egemen ve bağımsız bir tutum kazanmış, bundan fazla da, hiçbir sözleşme hakkına dayanmaksızın düzenli bir ordu oluşturmuştur. Bizi sürekli tehdit altında bulundurmak istediği bu orduyu ise, ülkemizdeki iktisadi işlemleriyle besliyordu denilebilir. Zayıf devletler için, güçlü bağlaşıklar ne denli külfetli olursa, böyle yalnızca ismen ilhak edilmiş ve bağımlı, ayrıcalıklı hükümetler de ondan daha az külfetli ve ondan az zararlı değildir.

Böylece, başımıza önce Doğu Rumeli ve sonra Makedonya sorunları gibi, devlet varlığını maddesel ve tinsel bakımdan çökerten sıkıntıların Balkanlar'daki tek kaynağı ve kışkırtıcısı olan Bulgaristan, Osmanlı ülkesinin bir parçası olması nedeniyle, ülkemizce yabancı dışalım işlemi görmüyor; Osmanlı piyasasında Bulgar malına rekabet mümkün olmuyor; Bulgaristan'ın iktisadi kazanımları günden güne artıyor ve sonunda, Bulgaristan bu sayede sınırımıza ordular gönderirken, Osmanlı hükümeti de bin türlü masraf ve sıkıntıyla Makedonya'da 250-300 bin asker beslemek zorunda kalıyordu... Kaç türlü zarar.

Ülkemizde meşrutiyetin ilanıyla bu durumun sürmesinin olanaksızlığını anlamış olmalılar ki, Bulgaristan Prensi ve Doğu Rumeli valisi Ferdinand Hazretleri, Osmanlılığa ilişkin bütün bağlarından kurtularak, Bulgaristan ve Doğu Rumeli'ye bir kraliyet tacı veriyor ve bağımsızlık ilan ediyor.

Nüfusunun üçte-birinden fazlasının Müslüman olduğu ve Doğu Rumeli gibi seçkin bir ülkenin Osmanlılıkla, sözle bile olsa, ilgisinin kesilmesi, bizce üzüntülerin doğmasını engelleyemezse de, düşünülebilir ki şimdiki duruma göre eski belirsizliğin ve yararsız ilişkilerin kesilip atılması, ülkemiz için daha yararlı temeller hazırladı.

Bulgaristan krallık olduysa, biz de Bulgaristan'a krallara yaraşır bir davranışta bulunmak isteriz. Şimdi Bulgaristan bağımsızlığından dolayı istediği ölçüde asker besleyebilir. Fakat ürünlerine sınırımızda Osmanlı işlemi yapılmasını isteyemez. O da yabancı işlemi görecektir, çünkü başka türlü işleme artık anlam ve olanak kalmamıştır. Bundan sonra, Bulgar mallarının Osmanlı piyasasındaki durumu öteki ülkelerin mallarından daha elverişli ve uygun koşullara sahip olacak mı? O da bilinmiyor.

İşte bu sorunlar, Bulgar siyasal ve ticari çevrelerini düşündürüyordu. Gerçekten de, Bulgaristan halkının yüzde 70'i tarımla uğraşmaktadır. Bulgaristan ticareti de bu tarımın ürettiği hammaddelere dayanmaktadır. Rumeli aba ve şayakları Osmanlı piyasasında uygun bir yer sağlayamazsa, kuzey Bulgaristan'da Tırnova ve Gabrova'nın güneyinde Sloven, Karlova'nın yetiştirdiği iplikler ne olacaktır? Bulgar kaşkavalları,(*) Rumeli mısır ve buğdayları çürüyecek mi? Ve son olarak, yılda on milyon başı geçen koyun, keçi ve öteki hayvanlar için Bulgaristan acaba Avusturya'da, Fransa ve İngiltere'de, Osmanlı ülkesindeki gibi uygun çıkaklar (mahreçler) bulabilecek mi?

Bu düşüncelere biraz istatistik bilgi, birkaç sayı eklersek, Osmanlı-Bulgar iktisadi ilişkilerinin önemi bir kat daha anlaşılır.

1906'da Çeşitli Ülkelerin Bulgaristan'la İlişkileri

	Milyon Frank olarak	
	Dışalım	Dışsatım
İtalya	5.5	3.5
Belçika	3.1	20.1
Fransa	5.4	9.0
Almanya	16.2	15.4
İngiltere	19.6	15.5
Avusturya-Macaristan	27.8	8.2
Osmanlı ülkesi	18.0	21.7

Görülüyor ki Bulgaristan'ın iktisadi bakımdan en fazla ilişkisi olduğu ülke Osmanlı ülkesidir. Bu ilişki, Bulgaristan'ın genel /ticari/ işlemlerine göre yüzde 25 oranındadır. Öte yandan, 1906'ya ilişkin bu istatistikte çok farklı gözükmeyen Osmanlı-Bulgar iktisadi ilişkileri, son yılın istatistiklerine göre /şöyledir/: Bulgaristan'ın bize dışsatımının 30 milyonu aşarak, bizim oraya yönelik dışsatımı-

(*) Bir tür peynir cinsi -*Red.*

zın da 21 milyon olarak gerçekleştiği anlaşılır ki komşumuzun bizdeki çıkarı, bizimkisinden yüzde 50 oranında fazladır.

İşte bu nedenledir ki bağımsızlık ilanından sonra, Osmanlı devleti ile çıkarlarına uygun bir ticaret antlaşması imzalaması, Bulgaristan için önemli ve yaşamsal bir sorundu.

Osmanlı devleti, 10 Temmuz olayları sırasında Bulgaristan'a karşı önemli bir tutum takınarak bağımsızlığını sessizlikle geçiştirmek istemişse de, sonunda Rusya'nın arabuluculuğu ile, bu konuda düzenlenen protokolün görüşülmesinden sonra, Bulgaristan dışalımına karşı uygulanacak /gümrük/ tarifesi sorunu söz konusu olmuştur.

Buradan yine eskiler ve yeniler, deneyimliler ve deneyimsizler sorunu çıkıyor. *Tanin* yazarının iddiasına göre, o zaman erkte bulunan Kâmil Paşa kabinesi gibi kâr peşinde koşan kişiler tarafından, "Bulgaristan bağımsızlık ilan eder etmez yabancı bir hükümet işlemi yapıp Bulgaristan'dan gelen eşyadan fazla gümrük almaya kakışılmadığı gibi, eski sözleşmeyi yürürlükten kaldıracağını" duyurma gereği anlaşılamayarak, böylelikle ülke çıkarının geçici bir zaman için bile olsun korunamadığı ortaya çıkıyor. Buna yanıt veren eski Bakan Hüseyin Hilmi Paşa Hazretleri de bağımsızlık ilanının ardından yüce hükümetin izlediği siyaset yolunun o zamanki duruma uygun olduğunu belirttikten sonra, Bulgaristan'la gümrük tarifeleri konusundaki görüşmenin gelişmesini anlatıyor:

"Taraflar, dışalımın -Prenslikle bağlanmış anlaşma gereğince- bağlı olduğu gümrük vergisi ile, tarifelere uygulama bakımından yararlanılacak yeni gümrük vergilerinin oranları ve ayrıntıları üzerine inceleme yapılması için Gümrük Vergileri Genel Müdürlüğü'nde bir komisyon kurulması -ve sonuçta- bundan böyle, Bulgaristan dışalımından, yapılan işleme denk işlem yapma (muamele-i mütekabile) temeli üzerinden vergi alınacağının, fakat bu kararın hemen uygulanması, daha önceden sipariş vermiş olan tarafların tüccarlarını zarara uğratacağından, kendilerine üç ay süre verilerek, yeni gümrük vergilerinin 326/1910/ yılı Mart ayı başından başlayarak uygulamaya konulacağının Bulgaristan hükümetine duyurulması kabine toplantısında ele alınmış ve Padişah hazretlerinin yüce iradesine sunularak, gerekenler yapılmak üzere, dışişleri ve maliye bakanlıklarına duyuru yapılmış ve görüşmeler ve duyuru işlemi 325 yılı /1909/ Teşrinisanisinde son bulmuştur."

Bulgaristan hükümeti, bu yolda yapılan duyuru üzerine, işin içinden nasıl çıkacağını saptayamamaktan doğan bir sıkıntıyla, önceden varolan antlaşmanın yürürlükten kaldırılması için bağımsızlık ilanında haber verilmediğinden bunun bir yıl daha uzatılması isteminde bulunmuş ve bu yön, Osmanlı hükümetince de uygun bulunmuştur. Ancak Bulgar delegelerinin kararlaştırılan sürenin bitimin-

de İstanbul'a gelmemiş olmalarından, varolan sözleşmenin bitimine çok bir iş görülemeyeceği anlaşılmıştır. Bunun üzerine, geçici bir ticaret sözleşmesi imzalanması kararlaştırıldı.

İşte bu sözleşmeye ilişkin görüşmeler sırasındadır ki, kararlaştırılan sürede gelmiş olmamak gibi, diplomatik ilişkilerde açık olmayan bir harekette bulunarak işe başlamış olan Bulgar delegelerinin akla ve mantığa sığmayan önerileri üzerine Maliye Bakanı Cavid Bey görüşmeleri kesmiş ve sona erdirmiştir. Bu önerilerin genel niteliği henüz bilinmiyorsa da, deniz ticaretinde kapitülasyonlara ilişkin kimi ayrıcalıklar istendiği yolunda olduğu söylenmektedir.

Bulgaristan'ın, yukarda andığımız iktisadi çıkarlarını, böylesine sınırlı olan ticaret gemilerine kimi haklar sağlanması yolunda tehlikeye sokması dikkat çekici ve şaşkınlık vericidir. Acaba bu, *Sabah* gazetesinin dediği gibi, siyasetteki eski teammüllerin etkisi, Bulgaristan'ın eski adetlerini -bize karşı hükmetme zevkini- bırakamaması ve bir tinsel çıkar sağlaması amacına mı dayanıyor? Acaba Bulgaristan, siyasetinde bu denli hayalci midir? Tersine, biz sanıyoruz ki Bulgarlar gerçekçi olmak bakımından Sırplar'dan ayrılmaktadırlar, -toplumbilimcilerin "Turanyen" ırkına yordukları bu özellikle- siyasette, her zaman tinsellikten çok, maddeselliği izlemişlerdir. Bulgar toplumunun bugünkü kralları Ferdinand'ın kimi zaman zorbaca, meşrutiyet düşmanı tutum ve davranışlarına -çıkarlarına uygun geleceğini bildikleri için- dayanmaları da, kurama en az yenilen uluslardan olduklarını gösterir.

Delegelerin esaslı bir sözleşmeyi erteyecek biçimde hareket etmesi ve sonunda, gemileri olmamasına karşın Bulgar bayrağı taşıyan ticaret gemileri için birkaç önemli madde (ibare) ile kimi çıkarlar sağlamaya kalkışmaları, Bulgarların, daha dün bir parçası durumunda bulundukları Osmanlı ülkesinde bir de "Bulgar kapitülasyonları" yerleştirmeyi kesinlikle düşündüklerini kanıtlar. Evet... Osmanlı devletinin zayıf ve sıkıntılı bir zamanında, böylesine belirsiz ibarelerden (ibarattan) büyük çıkarlar elde etmeye kalkışmak... Gelecek için çizilen bu karanlık siyasetleri anlamak zor değildir! Bu, bizce bir hayaldir! Fakat, aynı zamanda, Bulgarların ne gibi olasılıkları bile gözönüne alarak çıkarlarını ona göre izlediklerini gösteren açık ve öğretici bir örnektir.

Kapitülasyonlar!.. Güçlü ve onurlu uluslar gibi yaşamaya karar verdiğimizden bu yana her işimizde, her girişimimizde karşımıza çıkan, geçmişimizdeki bu talihsiz antlaşmalardan kısmen de Bulgaristan'ı yararlandırmak, Osmanlı siyasetinin yıkımı demektir. Mali zorluklarımızı ortadan kaldıracak olan, bu kapitülasyonların değiştirilmesi ve şimdiki duruma uydurulması düşünülmüşken, Bulgarlar'ın ülkemizde kimi ayrıcalıklar sağlama girişimleri, çıkarcılığın bağışlanmaz bir derecesidir.

20. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'nın yanısıra Amerika'da da -İtalya ve Arjantin- kötüleşen mali zorlukları ortadan kaldıran, bir yandan mali kredinin ülke içinde düzenlenmesi ise, öte yandan gümrük işlerinin, ülkenin durum ve eğilimine uygun olarak yoluna konulmuş olmasıdır. Bugün serbest değişim taraftarlığıyla ünlü olan İngilizler, son yüzyıllarda çeşitli akımlarla karşılaştılar. Olağanüstü korumacı olan Almanya ise sanayiinde yetenek gördükçe serbest değişim taraftarı oluyor. Fransa'da şarap ürünü için serbest değişim ilkesi kabul olunmakla birlikte, deniz ticareti için pek sıkı bir korumacılık yöntemi izlenmektedir.

Zavallı ülkemizde ise, daha İzmir üzümlerinin, Selanik boyalarının iktisadi gelişmesini sağlayacak önlemlere bile başvuramıyoruz. Osmanlı ülkesi, Osmanlı adı altındaki bütün insanlar, denilebilir ki Avrupa uygarlığının vurgunculuğuna mahkûmdur. Kanuni Süleyman'ın Birinci François'e bir özel bağış gibi verdiği izinler, sonunda 1861 Nisan'ında Fransa-Türkiye sözleşmesinde aldığı feci biçimde bugünkü kapitülasyonlar, en çok izne sahip (naili müsaade) devletlere ait ticari eşyanın Osmanlı ülkesinde nasıl ve ne koşullar çerçevesinde vergilendirileceğini kesinlikle belirlemekten ayrı olarak, gümrük vergisinin miktarını bile saptamaktadır. Bugün, yine o sözleşmenin beşinci maddesi gereğince, değil yalnız bu devletlerin ticari eşyaları, bu devletlere ait tüccarlar tarafından getirilecek, herhangi bir devletin ve ülkenin malları da yine kapitülasyonların kurallarına bağlıdır.

Geçmişin kalıt ve hatalarından bugün karşı karşıya kaldığımız zorluklar bu denli açıkken, bir de Bulgaristan'a ve başka devletlere yeniden ayrıcalık tanımanın ne ölçüde mümkün olduğu kolayca anlaşılabilir.

Bulgarlar devrim dönemleri geçirmişler ve bu dönemlerde gerçekten yaşamışlarsa, genç Türklere böylesi önerilerde bulunmamalıdırlar...

İşte şimdilik bu kadar.

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünün, No: 1027
27 Kânunusani 1326 (1910)/

مُصَاحَبَهٔ اقتِصَادِيَه

بلغارستانله تجارت مقاوله‌سی

اعلان استقلالدن اول وصوکرا — بلغارستانله
مناسبات تجاریه‌مز — کومرولك ایشلری —
مقدماتی : طنین سرمحرری وحسین حلمی پاشه —
مذاکراتا اشتراك ایدن بلغار مرخصلرینك تکلیفلری
قابیتولاسیونلر .

GÜMRÜK İŞLERİ PRATİK BİLGİLER

Gümrükler-Önemli bir gelir kaynağı-Korumacılık yöntemi-Dışalım, dışsatım, dışalımdan sonra dışsatım-Göreceli gümrük vergileri, değer üzerinden gümrük vergileri-Transit-Antrepo-Geçici kabul-Serbest limanlar.

Gümrük işleri, hangi ülkede olursa olsun, önemli bir gelir kaynağı sağlamak ya da yurt içi ürün ve sanatların korunması ilkesine dayanır. Bir ülke sınırında, bu ilkelere göre yararlanılacak gümrük resimleri üç bölüme ayrılır:

Dışalım, dışsatım, dışalımdan sonra dışsatım.

Dışalım yasaklamasına ilişkin işlemler ya eşyanın gelişini kolaylaştırmaya ya da yasaklamaya ve sınırlamaya dayanır. Tarihin çeşitli sayfaları, bu işlemlerin birini ya da ötekini açıklar. Merkantilistler servetin altın ve gümüş biriktirmekten ibaret olduğu fikrini o denli ileri götürmüşlerdir ki bu madene sahip olmama talihsizliğindeki ülke ve ulusların sürekli dışsatım yaparak nakit /para/ çekme (cerbi nukuda) gayreteleri öneriliyordu. Bu sonuçla, dışalımın olabildiğince sınırlanması doğaldı. Fakat yine merkantilist olan Colbert -14. Louis'in Maliye Bakanı-, Fransa'nın en değerli kişilerinden biri olan bu büyük hükümet adamı, nakit istiflemenin bir servet edinme aracı olduğuna inanmakla birlikte, bunu üretimin sağlayacağını ileri sürerek ülkesinde sanayi kuruluşları açılmasına öncülük etmişti. Bu nedenle de, sanayi kuruluşlarına gerekli ilkel maddelerin dışalımını kolaylaştırmıştı.

Şimdiki durumda ise -Merkantilistlerin, ne biçimde olursa olsun, bütün uslamlamalarını tarihe bırakarak,- uygulanan uslamlama yöntemi, geçmişten tümüyle başka nitelikteki ilkelere dayanır.

Yabancı ülkelerden eşya dışalımının 16, 17, 18. yüzyıllarda kesinlikle yasak edilmesi, şimdiki durumda bir engel oluşturmaz. Şimdi dışalımı yasaklanmış kimi eşyalar varsa, /bunlar/ ya kimi polisiye güvenlik düşüncelerine ya da belirli tekellerin çıkarlarına ilişkindir.

Öte yandan, gümrüklerle ilgisi birdenbire gözükmeyen kimi önlemler vardır ki doğrudan doğruya dışalımı etkiler. Kimi ürünlere ve ülke içi sanat ürünlerine konulan ikramiyeler bu türdendir.

Ülkede bir sanat yeni yeni yaşam buluyor. Kalifiye işçisi sınırlıdır. Giderleri ve çıkakları (mahreci) belli değildir. Öyleyse, dışarda, başka ülkede çoktan

kurulmuş olup ürünlerini uygun koşullarda üreten aynı sanat sahipleriyle bu yeni yeni yetişen sanatkârların rekabeti mümkün değildir. Bunların az zamanda, rekabetten zarar görecekleri kesindir. Hükümet bu sanatı korumak için ürünlerine bir ödül koyar. Ve malını, piyasadaki yabancı mallarla rekabet edecek bir duruma getirir. Bu koruma yöntemi imalat sanayiine olduğu gibi tarımsal sanayiye de uygulanabilir. Örneğin, Fransa'da deniz ticaret ve sanayiine ve ipek, kenevir, keten ürünlerine para ödülü konuyor. Almanya'da da, çeşitli zamanlarda şalgam ve şekere bu tür koruma yöntemleri uygulanmıştır.

İktisadi işlemlerin tümünün serbest bırakılmasından yana olanlar, ikramiye düzenlenmesini, yabancı ürünleri en az sıkacak ve bu bakımdan da serbestliği en az sınırlayacak bir koruma yöntemi olarak düşünmüş ve önermişlerse de, bir yandan, büyük ölçekte uygulanmasının büyük masraflara yol açarak ulusal bütçelerin şimdiki durumlarıyla bağdaşmaması, öte yandan, çökmeye yüz tutmuş sanayiin bu yolla korunamayacağının deneyimle saptanmış olması, bu koruma yöntemini ikinci sınıf önlemler grubuna indirmiştir. Bununla birlikte, bir ülkede ilerleme yeteneği gösteren sanayicilere teşvik örneği olmak üzere, geçici ve sınırlı bir zaman için ödül düzenlenmesi ya da bu maddelerin kimi vergilerden bağışık tutulması genel eğilimdir.

Bu sonuçlarla, denilir ki en sağlam koruma yöntemi, dışalımın sınırda bir miktar vergiye bağlı olmasıdır. Bu vergi, iki biçimde konur ve alınır: Ya eşyanın doğasına, oylum ve ağırlığına, ya da değerine göre. Birinci durumda, göreceli gümrük vergisi ikincide, değere dayalı *(ad valorem)* gümrük vergileri /sözkonusudur/.

Eşyanın dışalımı sırasında, kimi uzmanlar tarafından saptanacak fiyat üzerinden gümrük vergisi konulmasından ibaret olan *ad valorem* yöntemi pek akla yatkın görülür. Nitekim -yükte hafif, pahada ağır- olan kimi eşyanın, değerli olmakla birlikte hafif ve oylumsuz bulunmasına karşı, başka kimilerinin ucuz ve oylumlu olması /yüzünden/ oransız ve mantıksız vergiler konulmasına yol açması nedeniyle, göreceli vergilendirme uygulamasına oranla, değere göre vergilendirme uygulaması daha uygundur. Fakat bunda da kötüye kullanmaya büyük kapılar açılmış oluyor. Yüzlerce uzman ve güvenilir yetkili kişi bulmak kolay değildir. Öte yandan, her malın değerinin kestirilmesi, gümrük işlerinde gerekli olan hızla bağdaşamaz. Bu nedenlere dayanılarak, eşyanın satın alma bedelini ortaya koyan fatura(*) dediğimiz "fabrika makbuzu"nun ("makbuz- facture"nin) temel alınması düşünülmüş ve ticaret adamları hileye itilmiştir: Tüccarlar, eşya için, biri gerçek işlemleri içeren, öteki gümrük için olmak üzere iki makbuz al-

(*) Orjinal metinde "manifatura" olarak yazılmıştır -*Red.*

mağa başlamışlardır. Hükümetlerce de bu sakıncaya karşı, istenilen eşyanın gösterilen makbuz-fiyatı üzerine az bir kâr konularak aynen kabulü yöntemi uygulanmışsa da, günden güne artan gümrük işlerinde bunun denetim önlemlerine başvurularak giderilmesinin mümkün olmadığı anlaşıldığından, hemen tüm Avrupa hükümetleri, değer üzerinden vergilendirme uygulamasından vazgeçerek, göreceli vergilendirme uygulamasını kabul etmişlerdir.

Ancak, göreceli vergilendirme uygulamasının da yukarda belirttiğimiz sakıncası çok önemlidir. O nedenle, göreceli vergilendirme uygulamasında ilke olarak bir dereceler dizisi düzenlenmiştir. Her eşyanın değerine göre oylum ve ağırlığı, oylum ve ağırlığına göre değeri gözönüne alınarak, gümrük vergisi adaleti olabildiğince sağlanmıştır. Bununla birlikte, pek değerli olan eşyalar ile ziynet eşyası için, değerine göre, istisnai (ayrık) biçimde vergilendirme uygulaması korunmuştur.

Dışsatıma ilişkin gümrük resimleri de, bu dışsatımın genişletilme ve sınırlandırılmasına ilişkin olmak üzere ikiye ayrılır. Dışsatımı sınırlayacak araçlara -ki belli ya da göreceli bir çıkış vergisi ödetilmesidir-, yine Colbert'ten sonra, çeşitli ülkeler arasındaki uzaklığın henüz pek fazla olduğu sıralarda başvurulmuştur. 19. yüzyılda ulaşım araçlarının ilerlemesiyle kıtlık olasılığının kalmaması ve sanayi ve iktisadi işlemlerin tümüyle değişmesiyle, dışsatımın sınırlandırılmasına hiçbir biçimde gerek kalmamıştır. Şu da var ki bu düşünceler Avrupa ülkelerine ilişkindir. Fransa'da geçen yüzyılın başlarındaki ulaşım araçlarına bile sahip olamayan zavallı ülkemizde ise bu düşünceleri düzeltmek gerekir. Avrupa'dan başlayarak Asya ve Afrika'daki Osmanlı topraklarında hâlâ hemen her yil kıtlık, pahalılık ve bir türlü yoksulluk egemendir; dolayısıyla, hükümet, gerek görürse dışsatımın yasaklanmasına gidebilir. Nitekim bu duruma, Fransa ve Almanya'nın Afrika sömürgelerinde izin veriliyor.

Dışsatımı kolaylaştırmaya gelince: Bu da hükümet tarafından yardım ve ikramiye ile mümkün olur. Dışalım bölümünde sözünü ettiğimiz ödülden farkı, bunun, iç piyasada sürümünü sağlamak üzere ürünlere, ötekisinin ise yabancı piyasasında çeşitli yabancı maddelerle rekabet etmek üzere yalnızca dışsatıma ilişkin olmasıdır. Örneğin Fransa'da, büyük balıkçılıkta ikramiye, tutulan balıkların tümüne değil, bunlardan dışa satılan miktara ilişkindir.

Zaten, şimdiki durumda dışsatımı kolaylaştırmak için bundan başka bir örnek de akla gelmiyor. Bir zamanlar şeker fabrikaları tartışması vardı. Almanya, Fransa ve Avusturya şekercileri, İngiliz piyasasında üstünlük sağlamak için, hükümetlerinden yardım ve ödül almışlardı. Bu üç ulus sanatkârları birçok deneyimler, bunalımlardan sonra, rekabetin kabul olunmayan bu biçiminden Brüksel Sözleşmesi ile kurtuldular. Ne şalgam ürününe, ne de şeker dışsatımına konulan ikramiyelere gerek kaldı.

Bununla birlikte, demiryollarının ulaşım işi için koyacakları birbirinden ayrı tarifeler de bir tür ikramiye olabilir. Örneğin, ülke içinde ve dışındaki ulaşım işleri için ayrı tarifeler konur. Sonra, bir ülkeden öteki ülkeye gidecek eşya tarifesi, o ülke piyasalarına göre düzenlenebilir. Dışsatıma ilişkin bu korumacılık yöntemi, her zaman uygulanabilmesi bakımından çok önemli ve pratiktir.

Gümrük işlerine ilişkin son konumuz, dışalımdan sonraki dışsatım işlemleri ise, anlamayı kolaylaştırmak için, dörde ayrılmalıdır: 1)Transit, 2)Antrepo *(Entrepot)*, 3) Geçici kabul *(Admission temporaire)*, 4) 'Drobak' *(Drawback)*. Transit: Çok olmamak üzere kimi eşyanın, kurala göre, sınırdan geçişinde gümrük vergisi vermemesi gerekir. Çünkü /bunlar/ ülkede kalmadığına göre, ulusal ürünler ve sanatlârla rekabete girişmiyor, piyasayı etkilemiyor. Şöyle ki, ülkeye girip çıkmaması dışalım vergilendirmesini zedeleyeceği gibi, iyi cinsten bir malın daha aşağı bir mal ile karşılıklı çıkış olasılığı da vardır ki bu da piyasaya dokunur. Dolayısıyla, transit işlemlerinde kimi önlemlere uymak gerekir. Çeşitli ülkelere göre yöntemler vardır, bir çıkış süresi saptanır, bir kefil alınır. Bu süre içinde eşyanın çıkmış olması zorunludur. Çıkmazsa, giriş vergisi hemen ödetilir.

Eşyanın gelip geçeceği ülkede bir süre kalması gerekirse, "Antrepo" işlemleri başlamış olur. Ya gümrüklerin büyük mahzenleri olur ya da hükümetin denetiminde özel mahzenler vardır. Bunlardan herbirinde eşyanın belli bir süre saklanması ve korunması uygun görülür. Eşyadan bir bölümü ülke içinde satılacak olursa, giriş vergisi hemen ödetilir.

Ülkeye giren ilkel maddelerden kimilerinin, bir süre kaldıktan sonra, niteliik ve doğası değişerek çıkması "geçici kabul" ilkesidir. Buğday gelir, kıyıda bir ülke fabrikasında un olduktan sonra döner. Buğday ve un gibi, üzüm ve ispirtoya da uygulanan bu yöntem, ülke sanatkârlarına ve piyasaya etki yapmaz mı? İç piyasaya etki yapmaz. Çünkü niteliği değişen eşya dışarı gidiyor. Öte yandan, yurtiçi sanayiye büyük hizmetler eder. Çünkü, geçici kabul sayesinde zanaatkârlar ilkel maddelere vergi ödemiyor demektir. Bu nedenledir ki geçici kabulü bir tür dışsatım ikramiyesi olarak düşünmek de uygundur.

Ancak, gümrük çıkarları gereğince acaba ülkeye girip işlendikten sonra çıkan hammaddeler arasında özdeşlik var mıdır? Yani, çıkan un, ülkeye giren buğdaydan mı yapilmıştır? İmalat sırasında bunun izlenmesi ve araştırılması kolay olmadığı gibi, işlendiğinin saptanması da hemen mümkün değildir. Bunun için, ya bu eşyayı taşınması ve üretimi sırasında izlemek, ki masraflıdır, ya da eşyanın gideceği yerleri belirlemek gerekir. Bu önlemlerin hiç biri pratik değere sahip değildir.

'Drobak'a gelince, dışardan alınan eşyadan, dışsatım sırasında geri verilmek üzere /para/ ödetilmesidir. Bu yöntemin de önemli bir sakıncası vardır: Dışarıya satılan eşya dışardan alınandan aşağı nitelikte olursa, hükümetin, fiyat farkı oranında zararı olur. Çeşitli hükümetlerde bu yöntem hemen hemen sona ermiş gibidir. Fransa'da, yalnızca salamuralık et ve balıklarda bu yöntem uygulanmaktadır.

Geçici kabül ve 'drobak'tan sonra, serbest limanlardan *(Port Franc)* söz etmek gerekiyor. Kimi ülkelerde bir liman ya da bir limanın bir bölümü, dışalımdan sonra dışsatım işlemlerine temel olur. Buralara giren ve çıkan eşyadan hiçbir biçimde gümrük vergisi alınmaz. Bu limanlar, denilebilir ki uluslararası ilişkilerin gerçek ticaretini ortaya seren bir kalabalık sürüm yerleridir. 300 milyon Frankla ortaya çıkan Hamburg limanı ile Cenevre limanının iktisadi yararı, serbest bir pratik yönteme bağlanmalarından ileri gelmektedir.

İşte, gümrük işleri bu sorunlar içinde özetlenebilir.

(P. L. Beaulieu, Charles Gide ve 'Vagner' notlarım.)

Mustafa Suphi

/Servet-i Fünun, No.1029
1 Şubat 1326 (1911)/

مصاحبهٔ اقتصادیه

کومروك ایشلری

معلومات عملیه

کومروکلر- مهم برمنبع واردات - اصول حمایه - ادخالات . اخراجات . بعدالادخال اخراجات - رسوم اضافیه . رسوم قیمیه - ترانسیت - آنترپو - قبول موقت - سربست لیمانلر .

کومروك ایشلری هرهانکی مملکتده اولورسه اولسون اهمیتلی برمنبع واردات تأمینی ویاخودمحصولات ومصنوعات داخلیه نك حمایه سی اساسلرینه استنادایدر. برمملکت حدودندن بواساسلره کوره استیفا اولونا جق

Mustafa Suphi ve Türkiye komünist hareketi; bu iki isimden biri söylendiğinde diğeri akla gelir, ikincisi ilkini çağrıştırır. Dahası, yalnızca komünist hareketle sınırlı da değildir bu çağrışım, sol hareketin hemen tümünü kapsar.

Türkiye'de 1980 öncesinde Mustafa Suphi'nin çeşitli yazılarının bulunduğu derlemeler, yaşamını anlatan kitaplar yayınlanmıştı. Mustafa Suphi'nin 1917 sonrası genel olarak biliniyor tanınıyordu.

Bu kitapla, onun bir önceki dönemi, 1908-1913 arası günışığına çıkıyor. Mustafa Suphi'nin daha sonraki politik kişiliği gözetildiğinde, bu yazılarda dile getirilen kimi görüş ve düşünceleri ilk bakışta anlamak zor olabilir. Ne var ki, kişiliğin oluşumu kendi toplumsal-ekonomik ortamı içinde değerlendirildiğinde ve o ortamın 1908-1917 arasına rastgeldiği anımsandığında, evrimin olağandışı bir olgu olmadığı da kolayca görülebilir.

Bu yazılarda görünen ve önemli olan, Mustafa Suphi'nin demokrat, yurtsever ve kararlı antiemperyalist bir tutum almış ve korumuş olmasıdır. Bu özellikleridir ki, onun daha sonraki gelişmesi için elverişli, sağlam bir zemin yaratmıştır.

Bu kitabın amacı, önemli bir tarihsel kişiliğin bilinmeyen dönemini okurlarına ileterek, tarih çalışmalarına bir katkı yapmaktır.

5000 lira (kdv dahil)

AMAÇ

ISBN 975-380-005-3